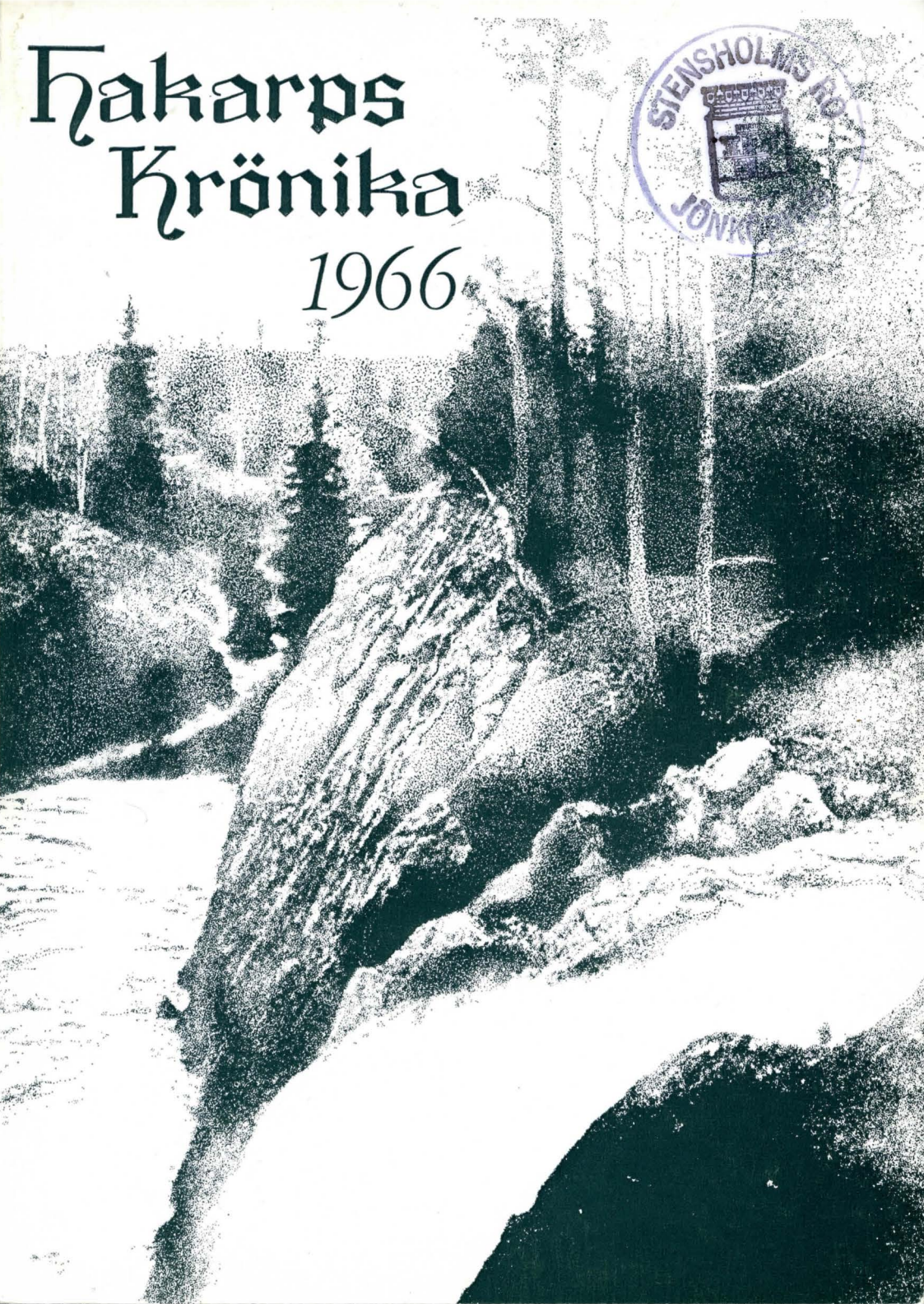

Hakarps Krönika 1966

Hakarps Hembygdsgrård

Krönika 1966

INNEHÅLL

Förord	3
Ivar Meurling, Till minnet, av Harry Bergenblad	5
Årsberättelse för 1966	6
Anteckningar ur församlingsböckerna	8
Hakarps kommuns förvaltning under år 1966 av Rune Wixe	14
Hakarps socken genom tiderna av Hans Johansson	17
Innehållsförteckning över bidrag i Krönikans årgångar 1947—1965	105

Redaktionskommitté har varit:

Rune Gustafsson, Carl-Erik Blomdahl, Eskil Lago,
Gottfrid Granemyr och Ragnar Karlsmo.

Titelsidans bild är framställd i "Tone-Line" av fotograf Herbert Andersson och visar bergstupet vid Jutaholm där enligt sägnen en gång danskarna störtades ned. Bilden gjord efter ett gammalt foto.

FÖRORD

Hakarps Krönika kommer denna gång med sin tjugonde årgång. Knappast anade den styrelse som 1947 beslöt utge en årsskrift att den skulle få så lång livslängd. Som riktmärke har vi alltid haft att göra boken läsvärd för medlemmar och andra utan att låta den tyngas av vetenskaplig framställning.

Två personer som gjort mer än andra för årsskriften vill vi ägna en tacksam erinran.

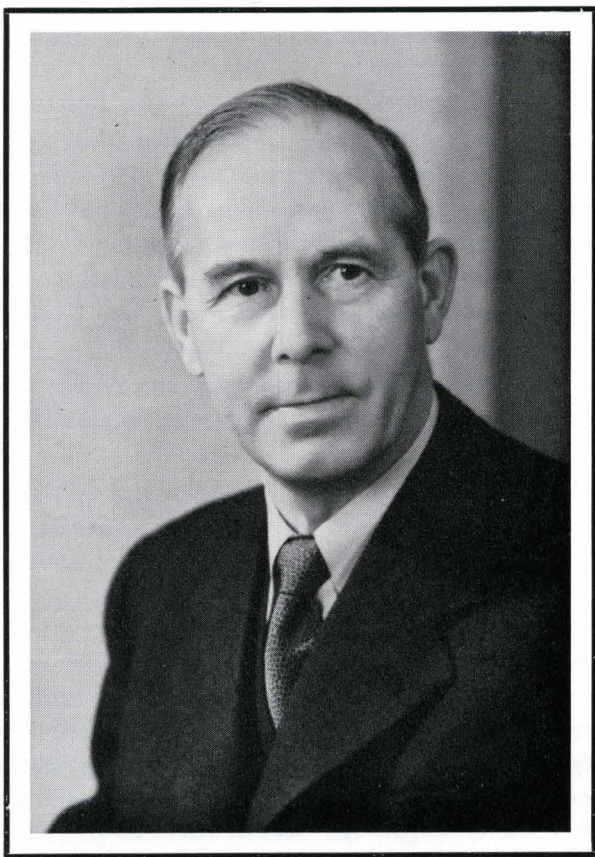
LENNART SÖDERQVIST var dess redaktör under tio år. Med aldrig svikande intresse arbetade han för att det varje år skulle komma en bok. Mycket som annars skulle blivit förgätet har han låtit oss ta del av genom sina många välskrivna bidrag. Vi minnas honom som en hängiven arbetare för Krönikan.

IVAR MEURLING var framförallt forskaren som alltid stod Krönikan bi med exakta och värdefulla uppgifter. Hans stora samlingar av foton och andra föremål var till stor hjälp vid bokens redigering. Utredningen om Hakarps torp och backstugor kommer alltid att stå som ett monument över hans insats för Hakarps Krönika.

Den 31 december upphörde Hakarp som självständig borgerlig kommun och sammanslogs med Huskvarna stad. Folkskollärare Hans Johansson har svarat för en sammanfattning av kommunens historia under självständighetstiden. Författaren har måst ta hänsyn till det begränsade utrymme som stod till buds och har tvingats utesluta mycket som annars borde varit med. En översikt över Hakarps växt- och djurliv och en berättelse om gårdarnas och byarnas öden och ägare var ej möjligt att få utrymme till. Ej heller har det gått att återge protokoll, handlingar och brev som kunnat vara av intresse. Direkta hänvisningar till källor eller uppgiftslämnare har också av utrymmesskäl uteslutits. För den intresserade som vill ägna sig åt traktens historia finns förteckning över använd litteratur i slutet av artikeln.

Vi anser trots detta att författaren lyckats över förväntan med uppgiften och uttalar ett varmt tack till honom för en utmärkt skildring av gamla Hakarps historia.

Redaktionen

Ivar Meurling

TILL MINNET

Ivar Meurling var barn, när seklet var ungt. Han växte upp i Huskvarna, där han fick rika tillfällen att lyssna till de gamla, som hade stora ting att berätta från flydda tider. Det var genuina huskvarnahantverkare — stundom av vallonsläkt — som på sitt sätt gav tyngd och färg åt berättelserna för lille Ivar. I den sfären fångade Ivar Meurling in sin livsstil, och vår bygds fångslande historia kom att utgöra temat för hela hans liv. Det blev honom också förunnat att gå tre landsantikvarier tillhanda och ge dem de första lokala historiekunskaper. Det blev därigenom han, som sörjde för den värdefulla kontinuiteten på länsplanet.

Välkänd för alla länets hembygdsföreningar, kunnig i ortens topografi och historia jämte en rad specialområden inom dessa ämnen, blev han den som alla kunde vända sig till och få uttömmande svar. Att få följa honom på en dagsutflykt i skog och mark och bli delaktig av hans utläggningar kring förhistoriska studieobjekt hör nu till svunna högtidsstunder. En svår sjukdom släckte livslågan den 4 augusti 1966. Sörjande stod släkt och intressefränder tysta — enligt hans önskan — vid den grav på Hakarps kyrkogård, som han själv hann med att ordna.

Minnet av honom kommer att leva.

Harry Bergenblad

Årsberättelse för 1966

Föreningens styrelse har under året varit: Rune Gustafsson, ordförande, Ivar Meurling, v. ordförande, Carl-Erik Blomdahl, kassör, Bo Björklund, sekreterare och ansvarig för värdehandlingar, Ragnar Karlsmo, v. sekreterare, Eskil Lago, ansvarig för utgivandet av krönikan, Martin Fagerlund, Gottfrid Granemyr, Gustav Svensson och Ingvar Andersson. Suppleanter har varit Sten Gustavsson, Pelle Johansson och Folke Eliasson. Revisorer har varit Bror Thunberg och Widar Dahlstedt med Rune Wixe som suppleant.

Årsmötet hölls den 4 mars i Kommunalsalen och var välbesökt. Landsantikvarie G. Lindqvist höll föredrag — Småland och emigrationen. Vidare förekom underhållning och servering.

Åter hölls en välbesökt midsommarfest på Klinten. Dragkamplag från Södra Roten och Stensholmsroten tävlade i dragkamp varvid Södra Roten vann. Kaffe serverades och lotterier hade anordnats.

I augusti företog föreningen sin sommarresa, som denna gång hade samlat 38 deltagare. Färden gick förbi Aneby till Knutstorp där champagnefabriken besågs. Färddeltagarna fick även bese den intressanta huvudbyggnaden. Därefter fortsatte resan till Fagertofta gravfält. I Nässjö hembygdspark besöktes järnvägmuseet och medan resenärerna njöt av den vackra utsikten från Vattentornets servering serverades kaffe. På eftermiddagen gick resan tillbaka till Hakarp.

Under året har intresset för natur- och miljövard starkt ökat. Då Hakarp saknar en naturvårdande sammanslutning har föreningen tagit upp naturvården på sitt program. Med anledning av Ädalsvägens ombyggnad har föreningen tillställt Naturvårdsrådet en skrivelse i avsikt att skydda de övre Ädalsfallen från förstörelse. Skri-

velsen har rönt ett positivt svar. För att åstadkomma ett bättre skydd av socknens gamla torpställen, framför allt för att hindra igenplantering med skog, anordnade föreningen i december en hembygdsafton. Representanter från markägarna, kommunens styrelse, jaktvårds- och naturvårdsmyndigheter samt föreningens medlemmar inbjöds att deltaga i ett estradsamtal om dessa frågor. Då föreningens initiativ synes ha mottagits mycket gott kommer föreningen att mera konkret ägna sig åt naturvården.

En krönika har utgivits även för år 1965. Upplagan för denna årgång har varit 600 ex och 575 ex har försålts genom roteombud och i affärer. Varje medlem har erhållit boken för årsavgiften kr 5:—.

Föreningen har representerats vid Hembygdsförbundets årsmöte. Medlemsantalet den 31.12 1966 var 310.

Föreningens inkomster och utgifter under 1966:

<i>Balansräkning per</i>	31.12 65	15.2 67
<i>Tillgångar:</i>		
Bank	8.477:—	8.778:47
Postgiro	557:40	380:05
Kassa	—:—	838:87
	<u>Kronor</u>	<u>9.034:40</u>
		<u>9.998:39</u>
<i>Skulder:</i>		
Diverse skulder	777:62	—:—
Eget kapital	8.256:78	9.998:39
	<u>Kronor</u>	<u>9.034:40</u>
		<u>9.998:39</u>

Vinst- och förlusträkning 1.1 1966—15.2 1967:

<i>Inkomster:</i>		<i>Utgifter:</i>	
Medlemsavgifter	1.565:—	Hyror	99:—
Krönika	1.572:—	Krönika	3.597:15
Anslag	2.250:—	Hembygdsförbundet	100:—
Räntor	411:47	Klinten	163:98
Övriga inkomster	313:26	Administrationskostnader	62:—
		Egna arrangemang	188:89
		Annonser	89:10
		Representation	70:—
		<u>Kronor</u>	<u>4.370:12</u>
		Vinst och förlust	1.741:61
<u>Kronor</u>	<u>6.111:73</u>	<u>Kronor</u>	<u>6.111:73</u>

Hakarp i februari 1967
Styrelsen.

- 3/11 Per Folke Lager, Stjärnstigen 14
- 7/11 Hans Mikael Georg Larsson, Hallebergsliden 16
- 12/11 Per Anders Michael Andersson, Myrstigen 4
- 22/11 Nils Olof Thomas Wibring, Smedstorpsgratan 50
- 1/12 Kurt Arvid Rydberg, S. Hasselgränd 4
- 13/12 Hans Anders Tore Öholm, Wallmostigen 14
- 15/12 Anders Nils Edvard Magnusson, Vipevägen 36
- 28/12 Anneli Kristina Svensson, Lindarevägen 7
- 30/12 Alf Martin Per Erik Persson, Smedstorpsgratan 56
- 31/12 Erik Martin Gleisner, Blåklintsvägen 10

Ingångna äktenskap 1966

- Bo-Erik Uno Johansson, Huskvarna, och Siv Ingegerd Margareta Kämpe, Hallebergsliden 3
- Bernhard Andersson, Huskvarna, och Eva Monica Ekberg, Vipevägen 21
- Sven Olof Lindecrantz, Huskvarna, och Maud Birgitta Blomberg, Hakarpsvägen 80
- Nils Harald Andersson, Jönköping, och Maj Beret Monika Friberg, Ådalsvägen 51
- Verner Max Peter Rademacher och Britt-Mari Inger Häll, Smedstorpsgratan 49
- Erik Lennart Olsson och Margareta Kristina Sundberg, Ö. Hasselbacken 7
- Sven Örjan Jävermo, Partille, och Britta Kerstin Marita Johansson, Bäckgatan
- Ingvar Vedel Harry Nordholm, Huskvarna, och Kerstin Margareta Enell, Lundenvägen 4
- Jörgen Göte Filip Nilzén, Huskvarna, och Barbro Marie-Louise Klintin, Carlforsvägen 24
- Lars Göran Lilja, Jönköping, och Margareta Kristina Johansson, Blomgatan 16
- Karl Gunnar Allan Ottosson, Jönköping, och Britt Marie Josefsson, Vipevägen 11
- Per Arne Nilsson och Solveig Maria Johansson, Johannesvägen 5 B
- Anders Fransson, Huskvarna, och Marita Birgitta Hall, Ringvägen 8

Karl Gustav Georg Johansson och Sigrid Viola Ingeborg Karlsson,
Skolgatan 8

Stig Lars Birger Johansson, Skärstad, och Sinikka Gunnel Margareta
Eriksson, Gunnestorp

Lennart Hugo Samuelsson, Göteborg, och Inger Margitta Friberg,
Carlfors

Hans Åke Georg Larsson, Carlfors, och Inger Christina Elisabet
Svensson, Stiftelsevägen 1

Carl Johan Emanuel Svensson, Jönköping, och Elsy Inga-Lill Karls-
son, Genvägen 1

Alfred Emil Lammers och Lydia Führer, Skolgatan 9

Göran Per Gunnar Karlsson, Huskvarna, och Ingrid Gunvor Jons-
son, Lundenvägen 9

Bo Göran Ingvar Öhlund, Huskvarna, och Gerd Ingrid Birgitta
Hakeman, Hakarps Säteri

Boine Tage Karl-Gustav Jonsson, Barnarp, och Inger Monica Maria
Wilhelmsson, Blåklintsvägen 8

Mats Göran Torsten Sjölin, Jönköping, och Maj Gudrun Birgitta
Widenberg, Mossvägen 3

Karl-Erik Arvid Englén, Jönköping, och Else Esther Senta Kupfe-
berg, Näckrosstigen 9

Lars Åke Emanuel Larsson, Carlfors, och Karin Maj-Britt Nyman,
Jönköping

Sven-Åke Arne Thorén, Jutevägen 18, och Mary Doris Irene An-
dersson, Jönköping

Rolf Otto Andersson, Vipevägen 35, och Kristina Marianne Sunes-
son, Jönköping

Ulf Olof Axel Berntsson, Berghaga 3, och Dagny Margareta Axels-
son, Skärstad

Lennart Arne Helmer Fransson, Brunstorp 2: 1, och Monica Birgitta
Sjöman, Månsarp

Hans Fredrik Gustav Öholm, Vallmostigen 14, och Kerstin Ingegerd
Maria Qvarnström, Risinge, Österg.

Gerhard Baltzar Ferdinand Gilberg, Smedstorpsgatan 32, och Berit
Gun Stensmo, Jönköping

Nils Robert Lindqvist, Falkaberget, och Berit Marie Carlsson, Hus-
kvarna

Nils Åke Gunnar Samuelsson, Johannesvägen 5, och Elsie Svea Clary Stensson, Eksjö
 Karl Henrik Anders Tolf, Smedstorpsgatan 25, och Anita Maria Christina Karlsson, Jönköping
 Stig Jan Gunnar Brobeck, Ekbacka, och Rut Margareta Ölmebring, Jönköping
 Kenneth Leopold Karlsson, Smedstorpsgatan 47, och Berith Margareta Wahlström, Jönköping
 Leif Ingvar Axelsson, Strömmastigen 4, och Marie Elisabeth Jonsson, Vartofta
 Holger Bernt Georg Höglund, Hakarpsvägen 132, och Aina Carina Spjuth, Forserum
 Väjne Sigurd Bertil Andersson, Ådalsvägen 91, och Ingrid Kristina Forsberg, Gränna
 Jan Erik Våge Andersson, Lekstigen 5, och Kerstin Margret Inga-Maj Gustafsson, Bankeryd
 Bernt Olof Pettersson, Ekåsagatan 6, och Ann-Sofi Agneta Carlsson, Ljungarum
 Sten Erik Martin Fag, Hakarpsvägen 75, och Kerstin Monika Elisabet Sager, Habo
 Ulf Sigvard Sundberg, Ö. Hasselbacken 7, och Ellen Margareta Binett, Rogberga

Avlidna under 1966

- 31/1 Asta Anna Ragnhild Andersson, Vipevägen 30, f. d. 28/8 1924 i Järsnäs
- 13/2 John Fridolf Hallkvist, Kvarnvägen 15, f. d. 24/6 1900 i Hakarp
- 16/3 Erik Gunnar Rudolf Nordström, Rambergsliden 5, f. d. 19/3 1896 i Hakarp
- 24/3 Ulf Gustavsson, Solhem, f. d. 2/3 1966 i Hakarp
- 9/4 Folke Reinhold Eliasson, Ådalsvägen 73, f. d. 22/10 1916 i Fässberg, Göteborg
- 8/5 Ruth Elsa Elisabet Lindström, Ådalsvägen 59, f. d. 30/10 1901 i Skärstad

- 8/5 Barbro Ingeborg Karin Sjögren, S. Hasselgränd 6, f. d. 30/1 1930 i Skinnskatteberg
- 17/5 Bertil Jakob Emanuel Gustavsson, Platåvägen 15, f. d. 4/10 1903 i Hakarp
- 4/8 Ivar Albin Meurling, Mörlunda, f. d. 11/4 1898 i Hakarp
- 23/8 Karl Elof Teodor Ekholm, Kvarnvägen 14, f. d. 29/2 1888 i Ingatorp
- 30/10 Gunnar Valentin Johansson, Lundenvägen 10, f. d. 16/10 1893 i Jönköping
- 22/11 John Karl Mårten Gustavsson, Egnahemsvägen 9, f. d. 11/11 1907 i Hakarp
- 20/12 Gertrud Helena Johansson, Rambergsliden 3, f. d. 16/7 1896 i Jönköping
- 25/12 Karl Emil Gustavsson, Berghaga 35, f. d. 27/1 1886 i Hakarp
- 28/12 Karl Oskar David Engblom, Ålderdomshemmet, f. d. 18/6 1880 i Gränna

Antalet innevånare i Hakarp den 31/12 1966 var 3.663 personer varav 1.901 män och 1.762 kvinnor. Äldst i församlingen var August Rickard Gustavsson, Blomgatan 14, f. d. 11/11 1872.

Hakarps kommuns förvaltning under år 1966

Av Rune Wixe

För Hakarps kommuns borgerliga förvaltning är 1966 ett betydelsefullt år, enär Kungl. Maj:t har fattat beslut om att Hakarps kommun från och med den 1/1 1967 skall sammanläggas med Huskvarna stad. Sammanläggningsdelegerade har utsetts och dessa har haft till uppgift att besluta i frågor som berör den vidgade staden.

De viktigaste ordförandeuppdragen har under Hakarps kommuns sista verksamhetsår innehafts av följande: Rune Gustafsson, kommunalfullmäktige, skolstyrelsen och biblioteksstyrelsen, Per Kihl, kommunalnämnden, vägföreningen och Stiftelsen Hakarpsbostäder, Axel Werner byggnadsnämnden, Bror Thunberg barnavårdsnämnden, Douglas Bagge socialnämnden och Stig Drott hälsovårdsnämnden.

1966 års byggnadsverksamhet har inneburit att 37 egnahem har blivit inflyttningsfärdiga under året.

Den under flera år diskuterade frågan om vatten och avlopp från Bråneryd-området har blivit löst under året. Arbetena påbörjades under november månad och till entreprenör har utsetts Järnforsens Väg AB, Jönköping, som för 455.700: — kr skall utföra detta arbete.

Brunstorps-området och Lunden-området får också sina vatten- och avloppsfrågor lösta genom gemensamma överläggningar och beslut av Huskvarna och Hakarp. Arbetena med dessa ledningar pågick vid årets slut. I samband med vägförvaltningens ombyggnad av Fagerslättsvägen, har kommunalfullmäktige beslutat nedlägga vatten- och avloppsledningar i denna väg, för att möjliggöra en framtida utbyggnad av avloppsledningsnätet med självfall från en del intilliggande områden. Sprängningsarbetena för denna ledning utföres av vägförvaltningen och ledningsarbetena av Järnforsens Väg AB, Jönköping.

I samråd med vägföreningen har under året nyanläggningar av vägar företagits för en kostnad av 247.077: — kr. Jutevägen har ombyggts med en helt ny sträckning mellan Ringvägen och Fagerslättsvägen. Kostnaden för detta arbete har uppgått till 138.624: —

kr och entreprenör har varit Järnforsens Väg AB, Jönköping. Kostnaden för Stjärnstigen—Aniaravägens färdigställande uppgår till 40.912: — kr. Återstående kostnader fördelar sig på mindre förbättringar och nyanläggningar av Stensholmsvägen, Holavägen, Ebbesvägen m. fl. samt projektering av ny bro över Huskvarnaån.

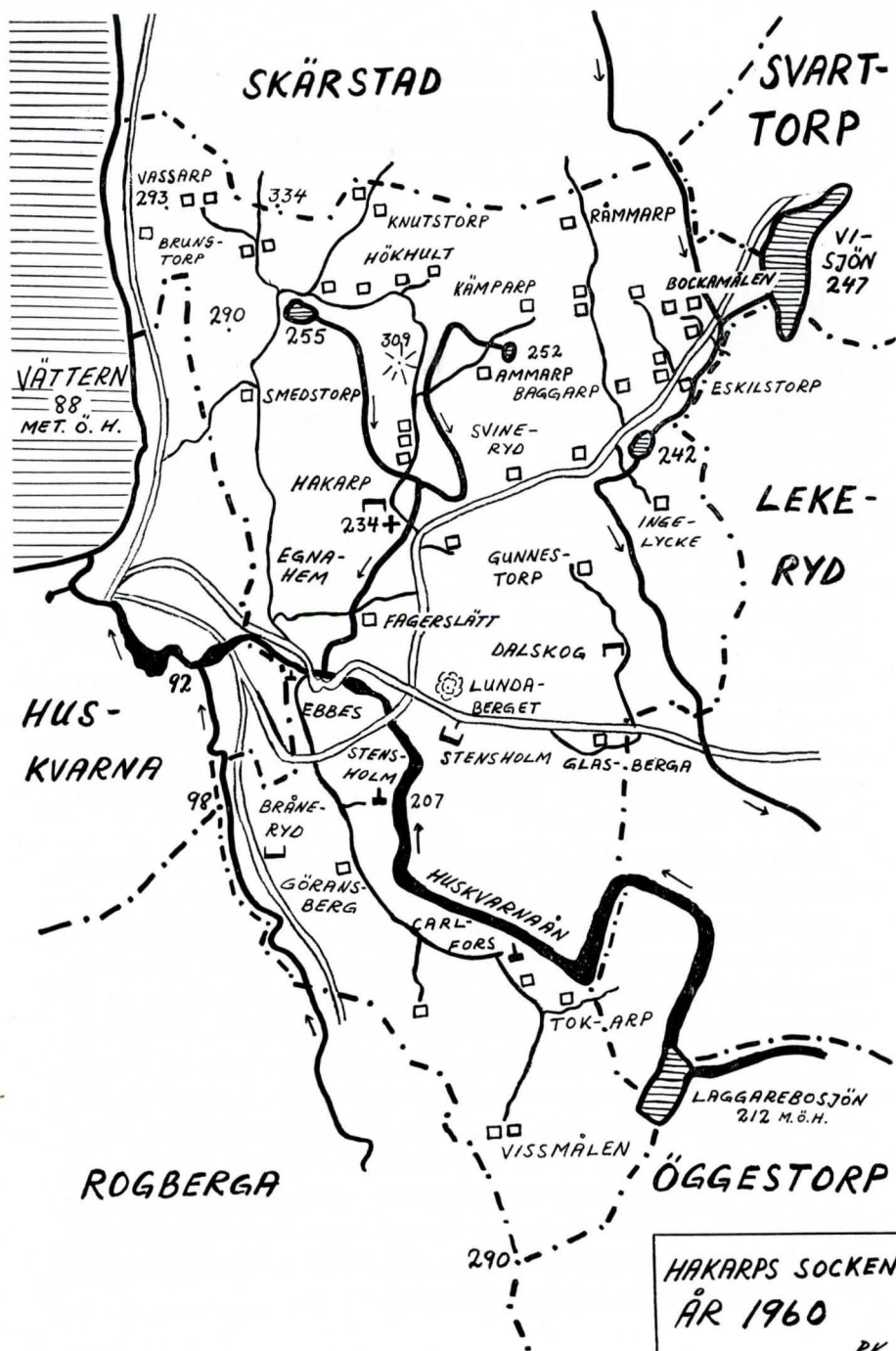
Under året har asfaltering utförts på följande vägar: Stensholmsvägen, Myrstigen, Göransbergsvägen, af Klerckers väg, Hasselgränd, Södra Hasselbacken, Hägnevägen, Platåvägen och Johannesvägen för en sammanlagd kostnad av 390.688: — kr. Entreprenör för dessa arbeten har varit Nya Asfalt AB, Malmö.

I samband med de vägombyggnadsarbeten som utförts och pågår inom kommunen har beslut fattats om ny belysning för ett flertal vägar varvid särskilt bör framhållas Hakarpsvägen, Stensholmsvägen, Jutevägen, Fagerslättsvägen, Carlforsvägen, Smedstorpsgatan, Olstorpsgatan, Skolgatan och Fridländersväg. Årets kostnader för nyanläggningar uppgår till 61.113: — kr och vidare har 46.000: — kr reserverats i bokslutet enär en hel del arbeten av de ovannämnda ännu ej är slutförda.

Årets tomtförsäljningar uppgår till 189.744: — kr och markinköpen till 59.820: — kr. Bland markinköpen avser den större delen av kostnaden eller 53.320: — kr slutförande av förvärvet från Husqvarna Vapenfabriks AB, Huskvarna, och avser Stensholm 1: 183 och del av Stensholm 1: 341.

Folkmängden uppgick vid årets slut till 3.663 personer, vilket är en ökning med 66 personer sedan föregående årsskifte.

Då Hakarps kommuns verksamhet upphör i och med utgången av år 1966 är det en månghundraårig historia som avslutas. För många Hakarps-bor blir det kanske lite ovant att ej längre få vända sig till Kommunalhuset med sina kommunala problem, och bland Hakarps förtroendemän är det många som ej längre behöver ägna en stor del av fritiden åt kommunala sammanträden. Bland de kommunala förtroendemännen i Hakarp är det många som verkat under en längre tidsperiod och till två av dessa, folkskollärare Axel Werner, som bl. a. varit byggnadsnämndens ordförande sedan år 1930, och folkskollärare Bror Thunberg, som bl. a. varit barnavårdsnämndens ordförande sedan år 1940, utdelades Svenska kommunförbundets medalj för lång och gänelig kommunal gärning.

Hakarps socken genom tiderna

Av Hans Johansson

Hakarp, som fr. o. m. 1/1 1967 blir en del av det nuvarande Huskvarna, utgöres av ett område öster och sydost om den allra sydligaste delen av Vättern. Vad som "hört till" området, "socknen", har under tidernas lopp växlat något, men räknar vi vad som 1967 blir en stadsdel av Huskvarna, täcker det en landyta av ungefär 40,55 km² och har en utsträckning på längden i närmast nord-sydlig riktning av gott och väl 1 mil, men på bredden blir det ingens mer än 6 km.

Till största delen ligger området ovanför randen av den långsträckta brant, som i öster reser sig över Vätterns strand och sedan söderut fortsätter mot Tenhult. I norr vid Brunstorp går gränsen ner till Vätterstranden och i söder vid Bråneryd gör den en djupdykning ner i dalen mellan Huskvarna och Tenhult. Nivåskillnaden mellan dessa båda ställen och Hakarp i övrigt är betydande och även med hänsyn till andra förhållanden, t. ex. jordmån tillhör de ej samma geografiska enhet som området i övrigt.

Hakarp hör till Tveta härad liksom flertalet angränsande kommuner Lekeryds storkommun i öster och Tenhults i söder. Skärstad i norr hör till Vista härad. (Kartskiss).

Höga berg och djupa dalar.

På grund av dels sitt läge uppe på randen av en förkastningsbrant av det sydsvenska höglandet, dels sin högeligen kuperade terräng erbjuder området på ovanligt många ställen vidsträckta och tjugande utsikter. Urbergsåsarna genomdraga landskapet i huvudsak från norr till söder, skilda genom sänkor i vilka vägar och stigar, både äldre och nyare, letar sig fram. Några smärre vattendrag markerar en långsam allmän lutning från norr ner mot Huskvarnaån och från denna går det åter uppåt söderut. Den västligaste bergsryggen överblickar södra Vätterbygden och Tenhultsdalen. Vid Vassarp i norr når den 293 meters höjd. Lika hög och högre är två andra toppar halvannan km längre söderut. Här har Huskvarna stad, som äger

marken, anlagt ett strövområde och i sluttningen ligger idrottsklubben Hakarpspojarkarnas sportstuga, som erbjuder en angenäm utgångs- och vilopunkt för vandringar eller skidutflykter. Numera är platsen försedd med skidlift, varför sluttningen kan utnyttjas för alpin skidsport. Ännu några km söderut når man platser, där man ser Huskvarnas stadsbild utbreda sig nedanför som från ett flygplan. På flera ställen är åsen på tvären genombruten av branta sprickdalar med små vattendrag, när nu vatten är till övers inom det lilla avvattningsområdet. Några ha fantasieggande namn: Ulvadalen, Kidrons bäck. Verkligt imponerande är det emellertid att stå på den översta klinten och se ner i den sprickdal, genom vilken Huskvarnaån söker sig ner från högländet till Vättern. Är lyckan gunstig kanske det finns vatten i fåran och då har man under sig ett konstverk, en "mobil", ett silvervitt band mellan lugnvattengroparna, som piruetterar än åt höger, än åt vänster, än samlar sig till ett rekordsprång, än breder ut sig som dansörens tyllkjol. Och på båda sidor branta klippor som en *Grand Canyon* — i miniatyr — men inte kal och död; på våren och sommaren bemålad med den "hörtorg", som bara vår Herre har rätt och kan måla. Tyvärr är numera inte idyllen okränk. Mänsklig verksamhet har gjort svåra ärr i denna Hakarps största tillgång då det gäller naturskönhet. Söder om ådalen fortsätter branten ända till Tenhult, men för Hakarps del tar den slut strax söder om Vissmålen, där höjden 290 sätter punkt.

Parallella med den första sträcker sig ytterligare 3 eller 4 urbergsåsar från norr mot söder inom Hakarp. De ansättas kraftigt i norr för att splittras sönder längre söderut, lämnande plats för Lekerydsvägen och ån. Vägen mot Ramsjöholm med huvudriktning nordost forcerar de i ett par ej alltför hårda ansatser. Punkt 334 Hukarp ligger endast obetydligt norr om Hakarps gräns mot Skärstad och är traktens högsta bergstopp. Men åsen fortsätter med toppar som är 260—295 meter höga, från vilka man även kan se Vättern och skymta Hökensås plana urbergsplatå på Västgötasidan. Kanske skall särskilt nämnas Björnåsen med en topp på 280 meter vilken är förhållandevis lättillgänglig och genom sina branta sidor åt norr och öster ävensom sin växtlighet fröjdar en vandrare med sinnet öppet för naturen. Hakarps högsta bergstopp är annars Brantåsen, som genom Lexarpsbäcken skiljs från föregående. Den ligger rakt norr

Med dån mot Vätterns böljor.

Foto Herbert Andersson

om Hakarps kyrka och dess silhuett utgör en utmärkt bakgrund till denna, vilket tyvärr ej kommer helt till sin rätt från vägen. Brantåsen är 310 meter över havets nivå. (Smål. Taberg 343) och var en bra utsiktspunkt, innan den nu frodiga granskogen började skymma sikten. Men att bara bestiga höjden är en sport lika god som någon annan, i synnerhet om man ej väljer den bekvämaste vägen. Nämnas bör även Sotåsen, 276 meter, vars höga stalp skjutbanan begagnar som bakgrund för sina måltavlor. Och så förstås Lundaberget, som visserligen "bara" är 255 meter, men står tvärbrant över dalsänkan omkring ån och dessutom skänker en vid utsikt. Man kan se fyra eller fem sockenkyrkor från denna plats.

Som synes får man ge författaren till en gammal beskrivning över Hakarp rätt, när man betecknar socknen som "något bergig". En sådan är i allmänhet ej gynnsam för jordbruk i större skala. De c:a 4.000 hektar mark varav socknen består, är blott till ungefär 10 % uppodlad. I dalgångarna mellan de förut omnämnda åsarna är gårdarna belägna. De flesta är små och är ej längre "bärkraftiga" brukningsdelar, Flera har därför på senare tid lagts ner som självständiga jordbruk och marken brukas av andra i den mån den brukas alls. Några av de större gårdarna är gamla herresäten t. ex. Hakarps och Stensholms säterier. Jordmånen anges i flera gamla beskrivningar som synnerligen bördig, i synnerhet "nedom bergen" d. v. s. i dalgångarna, där den är lerblandad. Detta och läget torde väl bidra till att jorden mångenstädes är motståndskraftig mot torka. De flesta grödor kan odlas.

I samma eller en samtida beskrivning av Hakarp säges socknen vara "fattig på skog". Detta kan mycket väl ha varit fallet under den tid då markerna till stor del användes till betesgång. Numera är större delen av ytan täckt av skog. Markens beskaffenhet gynnar skogens tillväxt och många av gårdarna är typiska skogsgårdar. Vid Ingelycke i socknens norra del finns både såg och annan träbearbetningsindustri. Gran trivs bäst men det finns också sammanhängande bestånd av lövträd, t. ex. ek.

Huskvarnaåns vattenkraftsresurser lockade tidigt människor att anlägga industrier utefter sluttningen mot Vättern. De som i våra dagar finns där är inom det egentliga Hakarpsområdet Stensholms fabrik och Carlfors bruk. Stensholms fabrik, som nu äges av Svenska

Aeroplan Aktiebolaget (Saab), har sin tillverkning knuten till detta företag. Här arbeta f. n. 160 personer. Carlfors gör bronsfärger bl. a. och har 55 anställda. Det första högre fallet utnyttjas av f. d. Munksjö kraftstation, som nu äges av Huskvarna Vapenfabrik. Här ligger också en nyligen nedlagd industri, Ebbes bruk. Strax vid korsningen mellan Ådalsvägen och vägen till Hakarps kyrka finns ett område för mindre industrier och verkstäder.

Om en hel del Hakarps-bor har sin utkomst inom socknens gränser måste dock de flesta varje arbetsdag resa till angränsande tätorter för att förtjäna sitt uppehälle. Hakarp är m. a. o. sovstad åt Jönköping och Huskvarna. På ett tidigare stadium var det låga tomtpriser som föranledde inflyttning men även andra skäl har varit pådrivande för "koloniserings" av Hakarp. De till Huskvarna angränsande områdena ha så blivit små tätorter: Egna hemsområdet på Fagersläotts och Hakarps säteris mark öster om Huskvarna centrum, Ebbes- och Pettersbergsområdena söder om Huskvarna, Stensholmsområdet omkring Stensholms fabrik, vartill Göransbergsområdet ansluter sig. Carlforsområdet är den sydligaste tätorten.

Hakarp, som var annex till Skärstad under medeltiden, blev eget pastorat under senare delen av 1500-talet. Kyrkan är byggd i slutet på 1600-talet och är den viktigaste historiska byggnaden i Hakarp. Det är en korskyrka av sten med takmålningar från början av 1700-talet. Övriga "offentliga" byggnader äro från våra dagar (eller tiden näst före).

"Tidernas tunga fotspår".

Människan kan förändra ett landskap. Hon röjer bort skogen, odlar marken, torrlägger vattendrag, skapar genom fördämningar nya sjöar, bygger kanaler, vägar och hus, allt saker som ger nejden ett helt nytt utseende. Men det är mest en flyktig skapelse. Slutar människan att vakta och vårda sitt verk, går alltsammans i de flesta fall tillbaka till naturtillståndet. Det vilda växttäcket breder åter ut sig, kanaler och dammar slammar och växer igen, vattendragen söker sig fram längs vägar som stå under minsta motståndets lag, vägar, broar och andra byggnadsverk sjunka samman och döljas under lager av damm, lera, sand, sten, växter eller vatten.

Och naturens eget verk. Blir det bestående? Fråga vi dem som gjort till sin specialitet att "tyda tidernas tunga fotspår" blir kanske

svaret, att naturens verk ofta har stor varaktighet men att vad den frambragt ingalunda är ständigt bestående. Åtminstone inte här på jorden.

Nu tror man sig veta, att det småländska höglandet, av vilket Hakarp är en liten del, är mycket gammalt och åldern anges med ett tal som rättare skulle benämnas storleksordning: 700 miljoner år. I Småland finns nog bergbildningar som är mycket äldre men av dem är intet så vitt man vet kvar i våra trakter. Dramat utspelades vid övergången från jordens urtid (från vilken man ej funnit några spår av organiskt liv) och jordens forntid (från vilken de första organiska lämningarna, fossilen, är kända).

De krafter, som förändra jordens yta — den fasta jordskorpan — hade då varit verksamma oerhört länge: veckbildning, vulkanisk verksamhet, nedsänkning med följande översvämning och avlagring, upphöjning med nötning, "erosion" som följd varvid hela bergmassiv totalt utplånats, köldinbrott med glaciärer i sitt släptåg, som fungerat som väldiga grus- och stenkrossar. Detta har upprepats flera gånger.

Vid den tid vi talar om har de bergbildande krafterna tydligen haft övertaget och i synnerhet tycks den vulkaniska verksamheten ha varit livlig. Därom vittna de många "gångarna" av vulkanisk bergart genom graniten. Av trycket från överliggande berg pressades redan befintliga lager ner till så stort djup att de helt eller delvis smälte om samtidigt som de omgavs av från djupet framträngande massor. På stort djup och därför under stort — mycket stort — tryck har alltsammans stelnat. Men att det varit olika råmaterial med skiftande seghet och motståndskraft därom bär våra bergåsar än i dag vittne. Genom bortvittring av överliggande lager kom de så bildade smålandsgraniterna av skiftande färg och struktur upp i ytan redan innan den nämnda perioden var slut.

Hur ha de då kunnat motstå "tidens tand" under de svindlande långa tidrymder sedan dess? Under denna tid ha väldiga bergkedjor hunnit bildas och till stor del brytas ner. Svaret är att området dels varit nedsänkt, dels varit täckt med mäktiga lagrade bergmassor.

Ej långt från Hakarp finnes ett c:a 5 mil långt "fält" av lagrade bergarter: sandstenar, hopkittat granitgrus och skiffrar. Det är läm-

ningar av ett lager som en gång täckte en stor del av södra Sverige. Det brukar kallas Almesåkraformationen och härleder sig från tiden mellan urtiden och forntidens äldsta skede: kambro-silur. Perioden kallas "algonk". Hur man kan känna till dess utbredning? Dels har man funnit Almesåkrasandsten som sprickfyllning i granit, och dels har vid vulkanutbrott blandningsbergarter uppstått, som även hittats utanför det område där ännu den egentliga formationen är kvar. Bergkedjeveckningar med överskjutningar och omformning av graniten till skifferliknande bildningar pågick samtidigt.

Tydligt har under den följande tiden denna formation nästan helt brutits ned. Nästa överdrag kallas Visingsöformationen. Fullt klar på var i ordningsföljden denna formation skall placeras är man ej, mycket anses tala för att den skulle placeras efter nästa. I Hakarp finnes därav intet men i Jönköping har man borrarat genom 60 meter av den sandsten, som Visingsö bl. a. är uppbyggt av. Detta lager har uppskattats till 400 meters mäktighet och det har uppenbarligen tagit en hel del tid att bildas och sedan långliga tider för att upplösas och föras bort.

Att det är något kvar av Visingsöformationen beror på att det har varit ej alltför långt efter denna tid som Vättersänkan bildats och de nersänkta lagren skyddades för den kraftigare nötningen.

Sannolikt har denna nötning nått samma ytsnitt, som låg uppe i dagsljuset ett par hundra miljoner år tidigare. Och vad som är mer unikt: samma ytsnitt som utgör jordyta här 500 miljoner år senare, 500 miljoner år efter det att det mäktiga silurhavet utbreddes sig över vår del av jordklotet. På detta havs botten avlagrade sig åter sand, leror och skal av otaliga levande varelser. Dessa lager blev till sandsten, lerskifferar och kalksten, som allt under en lång fastlandsperiod nöttes bort och bara med små rester talar om, att här pågått samma arbete som i angränsande landskap, där delar av lagren genom överlagring eller nedsänkning skyddats. Från hela den oerhört långa perioden från kambro-silurtidens början till jordens geologiska nutid fick vi inte med mycket. På andra håll hann ett rikt organiskt liv åstadkomma lämningar av märkliga växter och djur värdefulla och intressanta spår — stenkol, petroleum — här tjänade de lagrade bergmassorna som ett mäktigt slitlager som undan för undan tunnades ut tills utgångslagret — urberget — åter låg i dagen.

Av den bergbildning — genom veckning och vulkanisk verksamhet — som pågått under urtiden och tiden närmast därefter finnes, som antytts, ej så mycket kvar. Däremot talar våra många förkastningsbranter om en annan verksamhet, som tydligen sträckt sig långt fram i tiden. Berggrunden har tid efter annan spruckit i olika riktningar och de mellanliggande delarna har förskjutits i lodrätt led i förhållande till varandra. Här i våra trakter har sprickbildningen skett mest i nord—sydlig riktning och den mest bekanta förkastningsbranten ligger öster om Vättern. Det är en imponerande brant. Man har beräknat, att Vätterbäckenet nedsänkts minst 500 meter i förhållande till urbergsytan öster om sjön. Det är just de förut nämnda lagrade bergarterna, som gör det möjligt att göra en relativ bestämning av förkastningens ålder.

Mer eller mindre tvärande de stora spricklinjerna uppstod mindre sprickor ur vilka utbildats dalgångar med branta sidor, s. k. sprickdalar. Märkligast i dessa trakter är Huskvarnaåns sprickdal.

”Det susar om mången väldig och brakande glaciär”.

Dessa gamla urbergsåsar, som är vår boningsgrund, förvisso en mycket gammal grund, har, där de inte direkt kommer i dagen, ett överdrag av lös jord, som emellertid är av en mycket sen bildning. Ty vad är 10.000 år mot 500 miljoner? Låt tiden från silurperiodens (jordens forntid) början motsvaras av en 500 meter lång sträcka. Då motsvaras 50.000 år av — 5 cm. För så många år sedan började den sista nedisningen, som genom sin framryckning och avsmältning gett vårt lands yta den form som den har än i dag.

Från sitt centrum över det skandinaviska höglandet, där den blev flera tusen meter tjock, ”rann” isen sakta nedåt. Trycket var oerhört och åstadkom en buckla i jordskorpan, som sjönk flera hundra meter. När isen drog sig tillbaka och trycket släppte höjde sig landet, först mest i söder, sedan i norr och vi är nu i det läget att landet sakta stjälpes över från norr till söder, så att t. ex. Vättern sjunker vid Askersund men stiger vid Jönköping. Det går inte fort, men har inverkat på Hakarps historia.

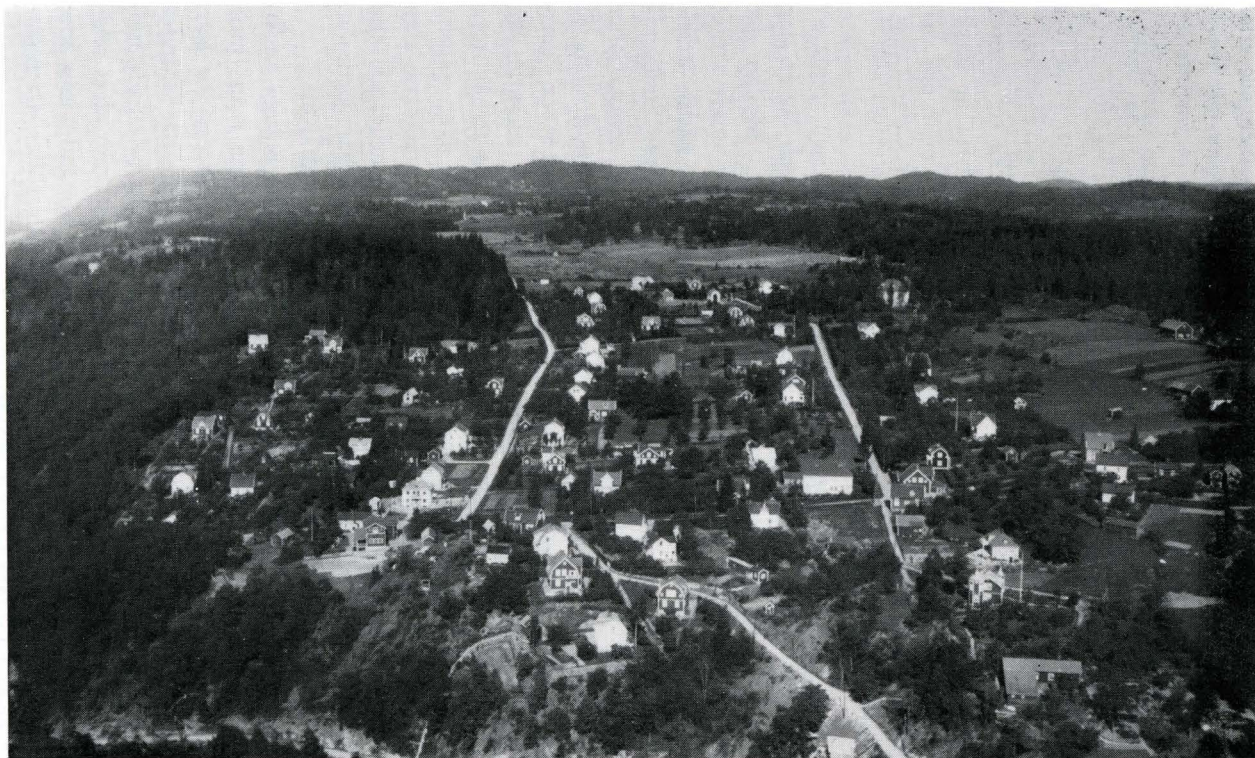
Den framglidande isen verkade som en skrapa, som tog med allt löst material, en bräcka, som bröt loss stora stycken av berg, som en kross, som producerade material av alla kornstorlekar, ett transportband för transporter hundra mil eller bara korta sträckor. När

den mötte värmen, blev en del av isen vatten, som i livligare eller långsammare rörelse än verkade som ett slipverk, än som ett sorteringsverk, allt av jättelika dimensioner.

En stor del av den i isen upptagna lasten föll s. a. s. av bandet under transporten, d. v. s. blev liggande på botten, när isen tunnades ut. Där blandades grovkrossat berg, stenflisor, med grus, sand och lera, packades åt av isens tryck och kallas "morän", "bottenmorän". Den är alltså "osorterat material" och är hård att hacka sig igenom men den utgör ingen "mager" jordmån här, då den ofta är starkt lerblandad. Det är väl silur-skiffrarna i landskapen norr om oss, som fått släppa till materialet, kanske en del kommit från Visingsöformationens lagrade bergarter.

Den sköna sommarvärmen gjorde i sinom tid, att isen smalt av fortare än den "rann till": iskanten drog sig tillbaka och låg en dag över våra trakter på sin flertusenåriga färd norrut. Mellan det söderut belägna högre landet och iskanten i norr blev smältvattnet instängt och bildade "issjöar". Upp till 250 meter ö. h. nådde stränderna — efter nuvarande nivåförhållanden. Då var även Småländska höglandet starkt nedpressat. Ibland uppstod långa stagnationer i avsmältningen och iskanten blev stående stilla i århundraden, ja bröt t. ex. i sänkor fram och bildade istungor som sköt stora "massor" framför sig. Ett sådant "stopp" har inträffat, när iskanten låg strax söder om Vättern. I den "Vätterissjö" som då funnits har stora mängder sorterat material avlagrats i våra trakter. I även ganska branta sluttningar påträffar trädgårdsbrukaren denna issjölera, som kan vara mycket "styv". Långt in i sänkorna mellan urbergsåsarna trängde issjön och bäddade på bottnen för en fruktbar jordmån. Något mindre tillflöde gav upphov till en mindre sandtäkt.

Rundslipade och refflade hällar vittna här som på många andra ställen om isens framfart. Med något större besvär kan man finna spåren av isvattnets verk. Här finns t. ex. några jättegrytor som hör till de djupaste kända i Norden. Märken efter issjöarnas stränder går även att finna. Men det saknas grusåsar. Sådana behagade isen hellre lägga av i våra grannkommuner. På grund av områdets relativt höga läge och jämna lutningsförhållanden lämnade isen inte efter sig någon större sjörikedom, varav i sin tur följer att mossmarker endast bildats i ringa omfattning.

*Flygfoto av Egnahemsområdet. I bakgrunden Brantåsen och bergen mot Vassarp
samt Brunstorpsbergen ned mot Vättern.*

"Tätt i isens spår kom livet".

Har någon mänsklig varelse kommit till dessa trakter under isperioden? Alldeles otänkbart är det inte. Livet finner sig tillrätta med även kärva betingelser. I iskanten följde en arktisk växtlighet med lavar och mossar, kanske också björk, och med denna arktiskt djurliv, främst vildren och polarräv, ett vimmel av gnagare, som i sin tur lämnade föda åt ett rikt fågelliv. Ett vimmel av levande varelser hade hemvist och uppehälle i vattnet — liksom i våra dagars polarliv. Och i djurens spår följde snart människan.

De äldsta fynden — hittills — utgöras av två benharpuner, som hittats i Dumme mosse vid Jönköping i början av 1900-talet. De anses härröra från ett jägarfolk, som levat före den egentliga stenåldern och åldern på fynden har uppskattats till 7—9 tusen år. Huruvida dessa människor varit bofasta här har ej kunnat fastställas.

En lång tid hade södra Sverige landförbindelse med det nuvarande danska landet och över detta med Europa i övrigt, som då också hade landförbindelse med de brittiska öarna. Härigenom underlättades invandringen av såväl växter som djur och människor. De småländska torvmossarna ha åtskilligt att berätta inte bara om hur den levande naturen var sammansatt utan också under vilka temperaturer och nederbördsförhållanden de olika växterna kom hit.

Först kom utav skogsträden björk och tall. Den sistnämnda tog nästan överhand. Så blev klimatet varmare. Då följde en rad lövträd, främst ek, men också alm, lind, al och hassel. Ekblandskogarna, som gynnades av ett allt varmare och ändå regnrikt klimat, höll på att alldeles ta loven av tallbestånden — gran och bok hade ännu inte hunnit hit — då en torrare period, vilken gynnade tallen, bröt in. Det torde ha inträffat vid början av den s.k. bronsåldern, 1500—500 f. Kr. En ny konkurrent — boken — dök upp från söder och i nordöst kom — norrifrån — en erövrare, som blev svår att motstå — granen. Med sin snabba växt och täta skugga kunde den ej lätt stoppas på bättre jord. Då var det "järnålder" och bok och avenbok har delvis ersatt ek (den storvuxna sommareken) och växte åtminstone i smärre bestånd. Men nu hade också människan kommit med i spelet och ville ha ett ord med, då det gällde vad som fick växa. Henne får tillskrivas, att bokskogarna minskat så avsevärt.

De första djuren som kom hit, var som nämnts polardjur: Ren, fjällräv, vesslor av olika typer, gnagare, ripa, och av stora djur isbjörnen och valrossen. När landet började klädas med skog, kom jättehjort, älg, hare, bäver och tjäder. I haven rådde det rikaste djurliv: fiskar, valar och en oräknelig skara simfåglar.

Under den värmeperiod som avlöste istiden med frodig växtlighet fanns det uroxer, visent och vildsvin för att nämna matnyttiga landdjur. I vattendragen vimlade det av fisk: röding, nors, hornsimpa, senare gös.

Den rika tillgången på fisk och villebråd har tidigt lockat människor hit: till en början för mera tillfälliga fiske- och jakträder, senare från läger- eller boplatser av längre varaktighet i trakten. I Hakarp har man ej funnit säkra spår efter sådana platser, men i grannkommunerna har påträffats. Det är troligt, att dessa familjer eller stammar av samlar- och jägarfolk behövt rätt stora "revir" för sin försörjning.

Ej heller från den närmast härefter kommande perioden — den "yngre" stenåldern, då jordbruk och boskapsskötsel åtminstone delvis ersatt jakt- och fiskehushållningen, har man funnit några "fasta" fornlämningar i Hakarp. Jordbruk förutsätter ju en viss bofasthet. Däremot har man funnit en ganska stor mängd av lösföremål, framför allt stenyxor av skiftande ålder, men det är tvivel underkastat om det är stenåldersmänniskor, som nedlagt eller tappat dessa saker i åkrar, mossar eller skogsbackar, där de långt senare upphittats. Man anser sig veta ett par saker säkert. Dels att människor i alla tider brukat vid dödas begravning nedlägga s. k. gravgåvor till den döde, t. ex. hans redskap eller saker som man ansett som skydd mot onda andar o. s. v. I gravar från den äldre stenåldern har man sålunda funnit jaktvapen o. d. Vidare: under hela denna period begrov man sina döda obrända. I Hakarp har ej en enda stenåldersgrav blivit funnen, inom angränsande områden däremot gravar av den konstruktion, som brukades under den allra sista perioden av den yngre stenåldern: hällkistor. Sådana var gjorda av kantställda kluvna hällar, som avgränsade ett eller flera fyrkantiga rum, överlagda med takhällar. De användes under stenåldern som ett slags familjegravar, där undan för undan familjens eller ättens medlemmar bokstavligen "samlades till sina fäder". Så var det ju också med

föregående perioders "megalitgravar" exempelvis gånggrifterna av vilka man funnit sådana, som innehållit över hundra skelett. Fynden i våra trakter bestod emellertid av enmansgravar och dessutom var benen brända. Eldbegängelse kom vad man vet i bruk först mot slutet av den s. k. bronsåldern (ungefär 1500—500 f. Kr.). Stenåldersverktyg ha alltså varit i bruk, ja tillverkats långt efter den tid som vi brukar benämna stenåldern.

Den jordbrukande befolkning, som från omkring 2500 år f. Kr. började lägga landet under plogen, följde lättframkomliga och lättodlade marker från sydsverige över Västergötland eller längs ostkusten upp mot Mälardalen. Först togs mera lättbrukad jord i anspråk — man hade ju endast av trä tillverkade jordbruksredskap — sand- och grusblandad jord kom i första hand. Hård morän och styv lera rådde man inte på och sådana jordar fick väl i första omgången efter svedjning tjäna som betesmarker.

Fynd av tidig bosättning.

När blev Hakarpsbygden uppodlad och hemvist för mera bofast befolkning? Av vad som förut i korthet anförts kan man ej göra några bestämda påståenden. De över hela området spridda lösfynden av stenredskap ville man ju gärna tolka som tecken på att människor varit i verksamhet här med skogsröjning, tillverkning av båtar och redskap eller bostadsbyggande redan under den egentliga stenåldern. Men man dömer nog försiktigare om man säger att kolonisationen nådde hit, sedan lättillgängligare och mera lättbrukad mark tagits i anspråk även i omnejden, t. ex. i Jönköpingstrakten eller Lekeryd och Järnsnäs. Men här har man "fasta" fornlämningar, som någorlunda kunnat dateras och denna datering pekar på långt senare tider: slutet av bronsåldern eller kanske början av järnåldern, ung. år 500 f. Kr.

Det måste ha varit ett tidsödande knog att göra en stenyxa, som för den förste ägaren måste ha representerat ett mycket stort värde. För oss skulle det ha ett betydande värde att veta vilka öden dylika gått igenom innan de hamnat relativt trygga i våra muséer eller samlingar, hur och när de brukats, tappats bort, hittats igen, använts för signerier eller som leksaker genom årtusenden.

Det har väl troligen intet med människans ordningssinne att göra att verktyg av metall från den följande bronsåldern så sällan har påträffats. Säkert var de ändå dyrare och därav sällsyntare än stenverktygen. Men bronsåldern är en rätt lång tid och från den ha vi intet minne — löst eller fast i Hakarp, bortsett från de stenredskap som kan härleda sig från denna tid. Och det är inte mycket rikligare med fynd från omkringliggande trakter. Den enklaste förklaringen: här rådde i praktiken fortfarande stenålder.

För övrigt klaga forskarna över, att det under den tid som följde på bronsåldern är mycket ont om fornfynd inte bara i Småland utan i hela Norden, och man har spekulerat vad orsakerna till denna avfolkning — ty man tolkar det så — kan ha varit. Säkert är att klimatet omkring 500 f. Kr. blivit mycket kallare och fuktigare men om det lett till utvandring eller blott en omställning av livsföringen kan man inte säga. Det sista har mycket som talar för sig, ty när vi härnäst åter påträffar talrikare spår av människans verksamhet har hon skaffat sig bättre verktyg, varmare bostäder och tagit tillvara alla möjligheter för existens under kärvare villkor.

Det är dock inte från den tidigare delen av järnåldern som det finns fornminnen i Hakarp. De äldsta anses härröra tidigast från omkr. 200 efter Kr. Under odlingsarbeten på gården Dalskog år 1890 fann man en järnåldersgrav, som utmärks med ett stenröse. I en urna hade resterna av den dödes brända ben nedlagts. Fragment av urnan jämte några vapen av järn kunde tillvaratas. Liknande fynd har gjorts i Bringetofta och genom jämförelser har tidsbestämningen kunnat göras.

Bortsett från detta märkliga fynd är det sparsamt med föremål från denna tid i Hakarp såväl som trakten runt omkring. Man har hittat ett par elddon av sten, som daterats mellan 100—500 e. Kr. Men de kunna mycket väl ha varit i användning bland människor, som kommit hit långt senare. I en hällkista från järnåldern som funnits i Lekeryd, har man jämte andra stenredskap även funnit ett sådant elldon, något som möjligen kan vara till ledning vid tidsbestämningen av fynden i Hakarp.

Inom området finnes ännu bevarad en gravplats från forntiden. Den är belägen öster om Lundaberget och består av ett 30-tal synliga gravlämningar. Här har man funnit ett litet smycke, en ornerad

silverkula från 1000-talet. Andra gravplatser, som omtalats i Hakarp, har tydligen förstörts vid uppodling. Lindstam omtalar en sådan, som funnits vid Bjursbäcken. Ett röse finns vid kyrkan. Enligt traditionen har Lundaberget eller någon "lund" i dess närhet varit hednisk kultplats, men hittills har intet föremål påträffats, som gett bekräftelse härpå.

De sparsamma fynden till trots synes det, som vi skulle veta ganska säkert, att det funnits en bofast befolkning här i Hakarp vid tiden omkr. Kristi födelse, folk, som inte endast utnyttjat jorden för ett tillfälligt svedjebruk utan bearbetat marken med järnskodda redskap, vilka drivits med dragare. Så ha de lerbundna åkrarna omkring ån och på andra mera jämna arealer lagts under plogen. Om dessa människors villkor, seder och tänkesätt vet vi kanske inte så mycket. Vi måste ju antaga att de i dessa och andra avseenden liknat dem som bott på andra håll i vårt avlånga land. För övrigt: ingen vet vad jorden gömmer. I historien räknar man numera ej mycket på nya upptäckter i de skriftliga källorna: allt är genomforskat. Men arkeologiska fynd kommer man nog att göra länge än.

En ny gudstro.

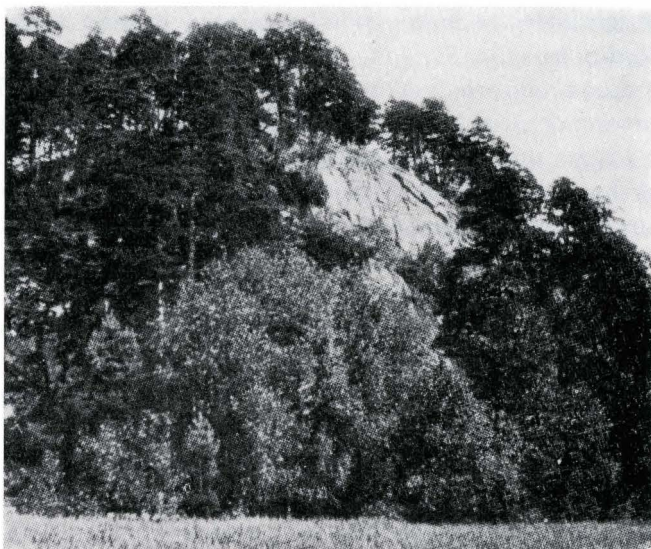
På 1000- och 1100-talet infördes en ny tro i landet. Eller var det kanske inte så mycket tron som kulten man lade vikt vid. Den hedniska kulten — bloten — skulle freda för pest och farsot, eld, åska, storm och hagel, vilda djur och människor som hade ont i sinnet, krig och örlig, skulle främja fred och lycka, återväxt och fruktsamhet. Och för våra fäder tycks problemet icke så mycket varit de olika trosföreställningarna utan huruvida åkallan av Vite Krist och helgonskaran med mässor, processioner, bön och sång hade samma gynnsamma effekt som den gamla kulten. Här i Götaland tycks det ha gått betydligt fortare att övertyga menigheten om den nya trons överlägsenhet än i Svealand, där ju också asatron hade sitt förnämsta tempel: Uppsala. Men så låg de sydsvenska landskapen närmare kontinenten och Västeuropa, från vilka den kristna missionen utgick.

Om man bortser från Lund, som ju hade stark anknytning till Danmark, blev Skara vår första stiftsstad, vilket talar för, att Västergötland tidigast vanns för den nya tron. Östergötland ställdes

under dess biskop. Från Västergötland spreds alltså kristendomen till Östergötlands och Linköpings stift som grundades omkr. 1160 omfattande också "Smålanden". Hakarp liksom hela Tveta kontrakt kom att höra dit till långt fram på 1500-talet. Det är möjligt att missioneringen sökt sig fram över den bördiga södra Vätterbygden mot den rika östgötsläkten. Den kan därvid ha följt bygderna nedanför förkastningsbranten över Skärstad, till vilket Hakarp kom att föras i kyrkligt avseende, Ölmstad, Gränna o. s. v. eller bosättningen utefter ån förbi Lundaberget mot Lekeryd.

Vi har all anledning att förmoda, att i Hakarp förhållandena vid denna tid — början av 1100-talet — liknade dem som rådde här i landet i övrigt: det var ett ättesamhälle. Ätten, inte den enskilde, ägde ursprungligen jorden och bestämde i viss utsträckning den enskildes göranden och låtanden, åtminstone då dessa medförde ekonomiska konsekvenser, t. ex. äktenskap. I stället kan man säga att ätten var den enskildes garant för liv, egendom och trygghet. (Släkt-hämnden). Den som inte hade några fränder att ty sig till, räknades ej som en fullt fri man. En frigiven slav måste, innan han räknades som en fri man, upptagas av en ätt: "ättledas". Med hänsyn härtill blev ej omvändelsen till kristendom något personligt avgörande utan avgjordes av tinget, som var det högsta rättsliga organet för en bygd. De fria männen, familjernas och ätternas huvudmän, samlades vid tingen att slita tvister, bestämma om bygdens gemensamma angelägenheter och utföra hävdvunna kulthandlingar. Med hänsyn härtill blev åtminstone den officiella övergången snabb även om de gamla religiösa sedvänjorna höll i sig länge, mer eller mindre i lönn-dom, t. ex. offrandet i heliga källor. En sådan fanns vid kultplatsen vid Lundaberget. Ordets förkunnare gick eljest till mötes med tillfredsställande ersättning för den gamla kultens rent praktiska syften: processioner med helgonbilder och vigvatten ersatte kringförda bilder av Frej m. fl., klockklangen lurarnas dån, den praktfulla gudstjänsten med rökelse, sång och det heliga mässoffret genomilade sinnena med en saligare rysning än hednablottet. Men kultfesterna blev kristna högtider eller folkliga fester, offermåltiderna kyrkliga gillen och de heliga platserna blev eller ersattes med vallfartsorter med kristen anknytning.

Vad som anförts har velat motivera den uppfattningen, att kristendomen fort nog övertog den hedniska religionens roll bland våra

Den gamla kultplatsen, Lundaberget

Foto R. Lindstam

förfäder: det blev här inte någon lång mellanperiod, då de båda uppfattningarna tävlade om övertaget. Kanske var det som antytts annorlunda i t. ex. Uppland. Det kan därför ej ha dröjt länge förrän de första kyrkorna började byggas. De första gjordes av resvirke och kallades stavkyrkor. Av sådana finns endast en kvar i Sverige, i Hedared i Västergötland, men den anses vara en "sen" stavkyrka. I våra bygder uppfördes kristna tempel i Skärstad och vid Vätterstranden, Sanda. Ville en Hakarpsbo övervara en mäsas måste han färdas rätt långt och kyrkvägen var ju genom nivåskillnaden ganska besvärlig. Man hade ju här ovan de branta backarna mot Vättern haft en egen kultplats och även begravningsplats och önskemålet om en egen helgedom var nog ej mycket yngre än antagandet av den nya tron.

Egen kyrka bygges

En kyrka byggdes också men det blev ingen stavkyrka. En dopfunt av sandsten kan ge någon ledning, när det har skett. På ena sidan är bilden av en biskop uthuggen. Att det skall föreställa en biskop ser man av kräklan (biskopsstaven). Han saknar huvudbonad.

Den lätt igenkännliga biskopsmössan, mitran, anlades av biskopar här i Norden omkr. 1150.

Då en del av väggarna i denna gamla kyrka använts som takstolar i den nuvarande kyrkan och då man dessutom vet, att den sist-nämnda byggts utanpå den gamla, har det gått att beräkna den gamla kyrkans dimensioner (Lindstam). Den har varit omkring 15 meter lång och 6 à 7 meter bred. Av längden upptogs i det närmaste 6 meter av korbyggnaden, som var något smalare. Kyrkan har invändigt varit försedd med väggmålningar. Dess altartavla och krucifix återfinnas i den nuvarande kyrkan, den ovan omtalade dopfunten i Smålands fornminnesförenings museum.

Av anteckningar i ett begravningsregister, som dock är från 1600-talet, framgår att öster om kyrkan stått ett klocktorn eller stapel, ungefär där den nuvarande är uppförd. Med kännedom om den vikt som ledes vid "vigda klockor" finns ingen anledning betvivla, att klockstapeln byggdes samtidigt som kyrkan. Två av de klockor, som ännu brukas, anses härröra från medeltiden.

Varför kyrkan kom att byggas i Hakarpsbyn och ej i närheten av den gamla kultplatsen, som tidigare måste ha utgjort ett centrum för bygden, är ej känt. Har man velat komma ifrån denna med dess hedniska traditioner eller har det varit rent praktiska synpunkter som fällt avgörandet, t. ex. tillgången till lämplig tomt? Av Smålandslagen, som antas ha gällt i dessa trakter (Tveta härad) finnes endast kyrkobalken i behåll. Den anses höra till gruppen äldre landskapslagar. Den föreskriver, att alla bönder deltog i arbetet och att jord anslogs för prästgården och försågs med nödiga åbyggnader. Den innehåller detaljerade föreskrifter om kyrkans utrustning, t. ex.: "Ej må kyrkan vara utan ljus. Hon skall hava tre ljus, två altarljus och ett dopfuntsljus. Därtill skall kyrkan hava klocka, ty hon skall kalla både den som kommer till världen och den som går därur." När så allt var färdigt säger lagtexten: "Då står kyrkan lyckt och lås, väntar sin friare, liksom bondens dotter. Nu kan präst komma och bedja om henne." Den som skulle komma ifråga fick "icke vara mördare eller mandråpare, icke kyrkotjuv eller klosterrymmare, icke doblare eller drinkare, icke skörlevnadsman eller skökoman. Ren skall den vara, som skall tjäna Gud." Prästen tillsattes av bönderna. Endast om dessa ej var överens påkallades biskopens hjälp. Man kan undra om icke prästvalen ibland satte känslorna i svallning, ty det

heter vidare: "Nu är präst tagen med biskopens och sockenmännens samtycke. Då skola de i sämja fara därifrån och helbrägda komma hem . . ." Prästen skulle sedan ansvara för kyrkan och dess tillhörigheter. Endast om en tjuv bröt sig in nere vid syllarna eller uppe på taket var prästen fri från ansvar. Han skulle antaga klockare, som i sin tur svarade för klockan och ringningen. Försummade han tillsynen fick han stå sitt kast. "Nu kan hända att kläppen faller ner och slår ihjäl klockaren; då ligge han i sina gärningar."

Någon egen kyrkoherde fick inte Hakarp förrän efter flera hundra år. Man fick nöja sig med att vara annex till Skärstad och klockaren var det som fick tjänstgöra vid flertalet av de många katolska hel- och halvhelgdagarna. Han hade sin utkomst från jord, som sedermera utvidgades till "prästabol". Om en kapellan varit anställd, har han avlönats av kyrkoherden som uppbar tiondemedel från både Skärstad och Hakarp.

Till omkr. 1566 hade Hakarp alltså samme kyrkoherde som Skärstad. Från den katolska tiden är intet namn på någon av dessa känt. Första och enda säkra namnet är Laurentius Broderus som uppbar tionde i Skärstad och Hakarp år 1557.

Vi har alltså funnit, att invånarna i bygderna runt södra Vättern någon gång under 1000-talet övergått till kristendomen, och att kyrkor blivit uppförda under följande århundrade. Därav kan vi sluta, att trakten varit till väsentlig del uppodlad och befolkad vid denna tid.

Socken och gårdsnamn.

Det skulle emellertid dröja länge, innan några dokument beträffande socknen kom till, dokument som bevarats till vår tid och kan vittna om ortens existens och förhållanden. Naturligtvis finns möjligheten, att hittills okända handlingar kommer i dagen men denna möjlighet bedöms som försvinnande liten. Icke ens namnet "Hakarp" dyker upp förrän mot slutet på 1300-talet. I svenska ortnamnsarkivets samlingar finns ett pergamentbrev daterat den 22/2 1385, där det står "jnnan hakathorps sokn". År 1401 den 30/11 Jönköping (Svenskt diplomatarium från och med 1401, band 1, sid 89) finner vi skrivningen "i Hakathorpa sokn" och år 1424 8/3 Kalmar (pergamentbrev i riksarkivet) skrivningen "brædagardhin i hakathorp", där byn Hakarp tydligen avses. Vadstena klostrets jordebok av år

1480 har "parochia hakatorp" (parochia = socken). I ett i Stensholm den 19/3 1484 daterat pergamentsbrev i riksarkivet står "i haghettorpp songh", men skrivaren är dansk och det torde förklara stavningen. Samma förklaring torde få tillgripas för skrivningen "Hagetorpp socken" i Arvid Trolles jordebok från 1490-talet. I Vadstena klosters jordebok av år 1502 återfinner vi den svenska skrivningen "hakatorp" och på samma sätt skrives namnet ytterligare ett stycke fram i tiden. I den s. k. Mäster Abrahams räfst år 1596 finns namnet första gången skrivet "Hakarp".

Frågan om namnets härledning för oss till en speciell gren av historien, närmast språkforskning. En underavdelning till denna utgör Ortsnamnsforskningen. Liksom det under olika tider har varit "modernt" att ge barnen olika namn, har det följts vissa modeller, då det gällt att namnge platser och andra geografiska ord, modeller, som växlat under olika tider och "vandrat" från trakt till trakt. Namnen kan också återspegla religiösa föreställningar, mänsklig verksamhet, naturkatastrofer, "historiska" händelser, brott m. m., allt från mer eller mindre avlägsen tid, vilket kan vara till ledning, då det gäller att utreda tiden för namnets uppkomst. Naturligtvis erbjuder inte alla Ortsnamn sådana möjligheter, t. ex. de som syfta på naturförhållanden, växt- och djurliv o. d., så framt ej själva språkformen här kan tjäna som ledning. T. ex. härleder sig namnet Bjursbäcken från en tid, då bäver ännu hette bjur. Möjligheterna inskränks än mer om man tar hänsyn till namnändringar, som fallit i glömska — på namnändringar finns flera exempel i trakten —, eller till sentida efterbildningar. Det verkar också som om skrivarna i forna dagar stavade ungefär som det föll sig. Till gårdsnamnet Läckarp finns under 1500- och 1600-talen icke mindre än 16 olika skrivsätt: Levisarp, Leffsarp, Leffesorp, Lefwesarp o. s. v., slutligen Lexarp, Läckarp. Alltnog: att göra bebyggelsehistoria med hjälp av gårds och bys namn är vanskligt nog, och experterna är långt ifrån alltid ense. Men en del resultat har otvivelaktigt uppnåtts, och argumenteringen är intressant.

Att sådana Ortsnamn, som innehåller namn på någon av de gamla asarna eller deras dyrkan, går tillbaka till heden tid, är alla överens om, t. ex. Frövi, Ullervad. Några sådana namn återfinnas ej i Hakarp, om ej dit skall räknas Lundaberget, Lunden och det forna Esterlunda.

Mera osäkert blir tidsbestämningen av sådana namn, som sluta på vissa stavelser såsom -by, -stad eller -sta, -rum, -torp, -arp, -red, -ryd m. fl. Ortsnamn — även gårdsnamn — på stad förekommer i rik mängd inom slättbygdslandskapen, t. ex. Väster- och Östergötland, däremot sällan på sydsvenska höglandet. Nu vet vi av andra skäl, att dessa landskap hade en tidigare bebyggelse än omgivande inlandsbygder. Hakarps grannsocken Skärstad har troligen den äldre bebyggelsen av de två. "Stad" betyder "plats", jfr eldstad, bostad. Sådana namn anses gå tillbaka till bronsåldern.

Både betydelsen och dateringen av ändelsen -rum är omtvistad. I trakten har funnits Humblarum, som redan under medeltiden döptes om till Rosendal. Gården var troligen en av de äldsta.

Av namnen på -torp och -arp finns ej mindre än 19. Liksom stavelsen -rum anses den ha kommit in söder ifrån. Den har spårats i Tyskland på 600-talet, torde ha nått Danmark och Sydsverige mot slutet av vikingatiden och Småland senast 1100. Ordet torp har närmast betydelsen gård.

Hur har torp blivit arp? Låt oss ta ett exempel. I Västergötland någon mil norr om Falköping finns en socken med namnet Broddetorp, som förklaras vara sammansatt av ett mansnamn Brodd eller Brodde och stavelsen torp. I Bringetofta socken i Småland ligger gården Broddarp, som tydligen innehåller samma mansnamn. Man har här använt genitivformen på -a — förr vanlig, ännu i bruk — Brodda torp, vid snabbt uttal och sammandraget har ljuden "to" "svalts". Och så har det blivit Brodda(to)rp. Det tonstarka a-et skulle alltså ha tagit loven av de två följande ljuden medan det tonsvaga vokalmumlet e i Broddetorp ej skulle ha orkat med detta.

Som syns av gårdsförteckningen från Elvsborgs lösen finns båda varianterna i Hakarp. Det har påpekats, att första delen i namnet är ett personnamn från förkristen tid, t. ex. Kämparp = Kämpes torp. På samma sätt Björn i Björstorp, Bagge i Baggarp, Hake i Hakarp. Ett namn som Eskilstorp anses inte bildat av Eskil utan av det fornsvenska Eger, av vilket man känner varianterna Esge och Eske. Södermanlands apostel skulle alltså ej vara inblandad. Ett namn, som lett till "mycket bläcks förspillelse" är också Hulustorp. Det har skrivits Holvedstorp och förbundits med Holaveden. Det finns dock gamla personnamn, som kan ha gett upphov även till detta gårdsnamn, fornn. Hulvidr, medeltida Holmvidh.

Det har uttalats den förmodan, att det skulle vara den förste innehavaren av en gård, som på detta sätt fått sitt namn förevigat. Kanske den som odlat upp den, försett den med stängsel och byggnader. Med tanke hur pass vidlyftigt ett sådant arbete var med den tidens hjälpmedel förefaller det troligare att det gått till på annat sätt: odlingen har skett så småningom med skogsröjning, ev. svedjning, stenröjning, jordbearbetning, kanske dikning, ingärdning o. s. v. Det har varit mångas gemensamma ansträngningar: en hel familjs, kanske en hel släkts medverkan. Genom köp, byte och/eller/äktenskap har man plockat ihop åkerlappar till en familjs försörjning. Så har man börjat bygga . . . Det blev låt vara en Inge som blev den förste åbon. Och gården var Inga gård. Men lille Torbjörn blev vuxen och tog arv efter sin far, och gården var väl nu Torbjörns gård. När slutade denna växling och gårdsnamnen stannade kvar igenom århundraden? Troligen vid någon registrering, skriftligt ändras inte så lätt, någon registrering i samband med någon pålaga, t. ex. just vid ett kyrkbygge. Riktigt gamla gårdar hade gamla hävdvunna namn, men för alla de andra var det enklast med ägarens namn och det ord som var i bruk för att beteckna ett lantställe: torp.

Om namnen på -ryd är man tämligen ense, att de är av senare datum. Stavelsen skulle syfta på "rödjning" av mark. Likaså namnen på -hult och -lycka.

Inom socknen finns ett par namn med ändelsen -målen. På andra håll är det gott om sådana namn. Typen har satts i samband med slaveriets upphörande.

Efter kristendomens införande synes trälarnas ställning småningom ha förbättrats — inför vår Herre är vi alla smålänningar. En del jordägare gav vissa av sina livegna uppdraget att som "brytar" sköta sina utjordar. Andra fick som "frälsgivar" dispositionsrätt av sådan jord på livstid. De bildade en halvfri klass. Avkastningen av sådana utgårdar, som nog ej får bedömas som särskilt stor, gick väl huvudsakligen till brukarens uppehälle. Han fick sig så mycket tillmätt (Mål = mått, jfr målstolpe). Därav så småningom gårdsnamnet. Nu vet vi att Magnus Eriksson genom den s. k. Skarastadgan år 1335 avskaffade träldomen. Men den anses som mest en bekräftelse på en sedan länge pågående utveckling. I någon mån ger årtalet ledning, när denna "målen"-bebyggelse skall lokaliseras i tiden.

Vid behandlingen har vi lämnat de äldsta till sist. De får väl också bedömas som svårast att komma tillrätta med.

Att Raten och Rädsla är ålderdomliga namn antyder inte bara formen utan det förhållandet, att gårdarna med dessa namn ligger inom den först bebyggda delen av socknen, nuvarande Stensholm och Dalskog. På deras marker har både fasta fornlämningar och lösfynd gjorts. Traditionen talar om en kultplats och "lek"-plats, alltså en mötesplats för både allvar och gamman. Belägenheten vid vägen, som över Lekeryd ledde åt öster och nordost mot Östergötland, den "östra Holavägen" kan också noteras.

Det tycks inte ha gjorts så många försök att tolka namnet Raedhishella, som också skrivits Rädisella, Resella och Rässla. En populär tolkning gör det antagandet, att det skulle ha med rädsla = fruktan att göra och har uttytt namnet så: "hällen som man rädes för" — skräckhällen. "Denna tolkning har mycket som talar för sig, men är ej ur språklig synpunkt övertygande bestyrkt", säger en vetenskapsman och språkforskare. Vid kristendomens införande förvandlades ju så småningom de gamla gudarna till onda andar och skräckväsen i människornas tankar och platserna för deras forna dyrkan, som ställen för spöksyner och onda makters spel. Om namnet går tillbaka endast till medeltiden och alltså ej är äldre än t. ex. den med -torpnamnen, kan denna tolkning ha något som talar för sig. Men allt talar för att omgivningen av ån hör till de äldsta bebyggelseområdena i Hakarp och vi antar, att det ålderdomligt klingande namnet ändå har ett annat ursprung.

Språkforskning är säkert ett svårt område även för fackmannen och det har skämtsamt sagts, att dess utövare kan få god överensstämmelse mellan ett par ord genom att "inte ta någon hänsyn till vokalerna och bortse från de flesta konsonanterna". Den som inte är fackman kan ju inte ge sig in på vad som kan uppstå efter ljudens glidning, assimilering, brytning och allt vad det heter. Vad som här nedan sägs är alltså endast enkla reflexioner i brist på mera auktorativa förslag.

Betraktar vi ordet "redishella", ser vi, att det kan tänkas innehålla stavelsen "dis". Men "disa" var ett gammalt ord för gudinna, jfr "distinget". "Dishella" skulle ju gå att läsa ihop till "gudastenen, -berget". Men stavelsen "re" blir över. Inte så säkert. Med hänsyn till forna tiders bekväma sätt att stava kan den ha del i "d", alltså

egentligen red, en stavelse som återfinns inte bara i slutet av namn och då ges liknande betydelse som ryd och röd utan också som förstavelse (jfr Redväg, Redberga): färgen röd.

Trots att man inte behövt våldföra sig så mycket på själva ordet, är det ej lätt att säga, om denna tolkning är tillräckligt "språkligt underbyggd". Däremot synes den ha en hel del stöd i de traditioner, som sammanställas med Lundaberget.

Den andra gamla gården Esterlunda vid Lundaberget har ett namn, som också satt myror i huvudet på namnforskarna. Två alternativ har nämnts: ester av Hester = bok, alltså boklunden, eller ester — = folknamnet, syftande på trälar av främmande härkomst. Det förra låter enkelt och naturligt men beror av svaret på frågan, om här funnits sammanhängande bestånd av bok. Genom undersökningar av mossen norr om Lundaberget finns möjlighet att få detta utrett.

Raten skrevs omkring 1500 Ratada, Ratida eller Rathadha. Ordet kan vara bildat av fornsvenska thada, vilket betyder (göds)läd äng. För att få mening i den första stavelsen får den läsas "rat" jfr ovan. Det skulle betyda skräp, avfall, kvistar, ris. Alltså Ratada = Ris-ängen.

Vad ett namn betyder kan nog ha sitt intresse. För vårt ändamål är det inte alldeles väsentligt. Huvudsaken är att det kan hjälpa oss att lokalisera namnet i tiden, i vårt fall få en någorlunda säker uppfattning om bebyggelsens ålder. Vi sammanfattar: Under forntiden, kanske ej förr än mot dess slut har områdena kring ån och kanske också omkring kyrkbäcken varit uppodlade och bebyggda. Vid tiden för övergången till kristendomen har bebyggelsen brett ut sig. Det har ännu inte hunnit bli "modernt" med namn hämtade ur bibliska berättelsen eller helgonlegender. Under medeltiden har sedan uppodlingen fortsatt och vid den tid, från vilken skriftliga dokument föreligga, har tydligen all odlingsbar mark tagits i anspråk. Beteshagar och slåtterängar har upptagit en hel del av vad som nu är skogbevuxet.

Befolkning.

De människor, i Hakarp, som någon gång under 1100- eller 1200-talet grep sig verket an att bygga en egen kyrka levde i ett 15 à 20-tal gårdar eller små byar. De flesta gårdarna var små och endast

någon eller några befolkade med flera hushåll. I 1542 eller 1548 års jordeböcker upptages 18 hemman vardera med endast en åbo, utom Redzhella, Hakarp och Tokarp, som ha två. Antalet invånare under medeltidens första århundraden kan ej ha mycket överstigit hundra-talet. Medeltidskyrkans långskepp mätte som vi sett 50-60 m" och var nog beräknat att kunna ta emot hela socknens befolkning. Att socknen var liten styrks också av att man ej hade råd att bilda ett eget "gäll".

Om ägoförhållandena vid medeltidens början vet vi intet med bestämdhet. Det troliga är väl att jorden brukades av självägande bönder, som var bosatta på sina gårdar. Hemmansklyvning synes tidigt ha satt in, så att vid arvskifte en egendom delades mellan två eller flera arvingar. Därigenom uppstod små knappt bärkraftiga enheter. Möjligen har i ett fall redan under medeltiden en sammanslagning skett, varigenom Stensholm bildats av Rädishälla och Esterlunda. Även dessa namn förekommer emellertid i längder från 1500-talet. Det blev ett säte för storfolk. På en holme i Huskvarnaån finns rester av bebyggelse, som kan ha varit ett befäst residens för en medeltida storman. Sten Stensson Bjelke, som var riksråd och häradshövding, ägde Stensholm i slutet av 1300-talet. På 1400-talet tillhörde det medlemmar av släkten Grip, och på 1500-talet släkten Tre Rosor. Namnet har antagits återgå på nämnde herr Sten men kan också hänсыfta på att huset var uppbyggt av sten.

Under medeltiden har förhållandena ändrats i den riktningen, att allt flera hemman kommit under andra ägare än brukarna. Hos vissa "stormannasläkter" samlades jordegendomarna ofta till stort antal. De lokala jorddrotterna i häradet och landskap utökades med sådana som ägde jord litet varstans i riket. Genom en förständig "familjepolitik" - t. ex. äktenskapsavtal för minderåriga - koncentrerades ägandet allt mer. Ingen fick avhända sig egendomen utan släktens medgivande. Men även kronan har sedan ålder ägt jord eller förvärvat sådan genom förpantning, byte på spridda ställen. Att jord till prästernas försörjning och kyrkornas underhåll anvisades har påpekats. Trots släkternas motstånd har genom donationer många gårdar skänkts till kyrkor och kloster. Det fanns alltså gårdar av följande olika beskaffenhet: skattehemman, för vilka ägare-brukaren betalade skatt direkt till kronan, kronohemman, kyrkohemman och frälsehemman. För kyrkans gårdar, som

anlagits för sockenkyrkan, skulle sockenbönderna gälda skatten, ägarna till frälsegårdarna hade genom andra prestationer (uppgifter för försvaret) förvärvat mer eller mindre skattefrihet för sin egen-
dom. Även kyrkan i övrigt (kloster, domkyrkor och domkapitel) befriades enligt Magnus Ladulås privilegiebrev 1281 från befintliga och framtida utskylder. (Ett löfte som aldrig gick att hålla). För de tre sistnämnda kategorierna gällde det att de i allmänhet brukades av arrendatorer.

För Hakarps del — liksom för de flesta socknar — har vi ingen förteckning från medeltiden bevarad, som kan ge oss upplysningar om ägoförhållanden, storlek o. s. v. på gårdarna. Några lösryckta notiser säger oss t. ex. att Vadstena kloster ägde en kvarn här och att Stockeryd hört kyrkan till. De första förteckningarna kommer från mitten och senare delen av 1500-talet, och då hade den reduktion, som följde med reformationen, kunnat ändra en del. På den mycket omtalade riksdagen i Västerås 1527 beslöts om indragning till kronan av "domkyrkornas, klostrens och biskoparnas överflödiga inkomster". Adeln, som hjälpte till med beslutet skulle få tillbaka vad som donerats efter 1454. Det har påpekats, att adeln dock ej vann särskilt mycket. Vid medeltidens slut var c:a 21 % av landets jord "frälse" och vid Gustav Vasas död 22 %, alltså en procents ökning. Vi kan därför räkna med, att förteckningarna rätt väl täcker förhållandena under medeltidens sista skede. Av ett trettio-tal hemman är två "krono", två "skatte", 3 à 4 "kyrko", ett par anges som torp och resten, icke mindre än 20 "frälse". 67 % av åboarna var alltså landbönder d. v. s. arrendatorer under adliga "herrar".

Vägar och stigar.

Hakarps andningshål mot stora världen var Östra Holavägen. Den gick över Lekeryd, Svarttorp, Hurida o. s. v. förbi Tranås mot Linköping norr ut och var den genaste vägen för "målarherrarna" när de eller deras fogdar skulle besöka domänerna söderut. Det har förut framhållits, att den passerade Lundaberget, men hur den sedan krånglat sig utför branterna till föreningspunkten med den Västra Holavägen har det rätt olika meningar om. Enligt en mening har den från Lundaberget gått väster ut över ån, nedför Klevaliden, överkorsat ån igen för att på norrsidan om ån förenas med Västra

Holavägen. Den andra uppfattningen gör gällande, att vägen från Lundaberget gått norr ut till Hakarps kyrka och därifrån i en vid båge nått branten vid Lunden och sedan följt bergets fot söder ut mot föreningsstället. Det kan knappast ha rört sig om en riktig körväg utan snarast om en eller flera ridstigar. "Grannasvägar" som ledde till kyrkan eller till någon av de vattenkvarnar, som redan under medeltiden uppförts vid ån, följde lägre partier mellan urbergsåsarna. En del ha sin huvudsakliga sträckning kvar än i dag, av andra kan rester kanske finnas utefter de stigar, som på kartorna markerats med prickade linjer.

Av vägfarande fick bygdens folk underrättelser om märkliga händelser. Uppe från höjderna kunde Hakarpsbon för övrigt bli åsyna vittne till dramatiska händelser av riksomfattande följd. Nere i dalen drog den nyvalde kungen med sitt väpnade följe fram på sin eriksgata. En dag omkring år 1200 kunde man se hur på en kulle invid Humblarum en befästning började anläggas. Man kanske deltog med körslor både vid detta bygge och när skansarna, vid ån Garpa skans och längre norrut Varpa skans, anlades. Viktiga förbindelser gjorde trakten till en strategiskt viktig punkt. År 1309, när striderna mellan Magnus Ladulås söner rasade, byggde kung Birger här ett hus (= befästning) av trä. En dag kom kungens bror hertig Erik, stormade och brände ner huset. Både under Engelbrektsfejden och under striderna mellan Karl Knutsson och Danmarks konung Kristian I av Oldenburg var fästet skådeplatsen för blodiga uppgörelser.

15 — 1700-talen

Hakarp växer och blir eget gäll

Uppe från höjden skulle man också kunnat iaktta ett annat dramatiskt skeende nere i dalen om det ej gått så sakta, att en mansålder ej förslog för en märkbar förändring. Vi syftar på sjöns långsamma stigande, orsakat av landhöjningen, som eftersom den går fortare längre norr ut gör att Vättern långsamt stjälpes över åt söder. Nu gör det 1,2 mm pr år men förr gick det fortare. Men om detta visste man intet vid tiden för unionsstridernas slutskede i början av 1500-talet, i varje fall inte gemene man.

Nere vid Vätterstranden låg den lilla kyrkan i Sanda, troligen ett av traktens äldsta gudshus, centrum i Sanda socken som hade sitt

namn efter Sanda by. Dit hörde 1542: skattehemmanet Öxenhaga, "krono" Jära, Sanna, Vassarp, Stibbarp, Norra Huskvarna, Hulustorp, dit också Brunstorp och Hagstensgårde hörde, Rosendala (förut Humblarum), kyrko: Jära (2 hemman) Sanna, Vadstena och Tormenås, och slutligen "frälse": Jära och Vassarp. Det var liksom Hakarp en liten församling, men den hade inrymt fästet Rumlaborg och varit säte för kungens befallningsman.

År 1541 hade kung Gustav (Vasa) beordrat om en allmän kyrkovisitation "för falsk läras utdrivande". En av huvuduppgifterna blev dock att "rannsaka" efter guld- och silverföremål. Man lade beslag på mellan 60 och 85 % av kyrksilvret jämte en del mässhakar och altarkläden (varav drottningen förfärdigade kläder åt sig och barnen). Även Hakarp och Sanda hedrades med sådan visitation och förteckningen över vad som "uppvägdas" finns bevarad.

Förmodligen stod det redan då klart, att den lilla kyrkan vid Vätterstranden ej hade någon framtid men det kom att dröja till 1555 innan församlingen tillsammans med ett par andra i trakten drabbades av kungens "rationaliseringsåtgärder". De andra var Ljungarum och Järstorp, och alla tre hänvisades till "Jönköpings prästebol och Kyrka". För Ljungarums- och Järstorpsborna betydde det ej så mycket, eftersom de fick behålla sina egna kyrkor, men Sandaborna måste ju snart överge sin och då fick en del av dem ganska lång kyrkväg. De besvärade sig hos kungen, som samtyckte till att det skulle få höra till det pastorat som låg närmast och lägligast till. Uppdelningen blev sålunda: Jära och Sanna fördes till Ljungarum, som lades till Jönköping, Öxenhaga, Tormenås och Vissmålen till Rogberga och resten till Hakarp.

Efter 1556 hade därför Hakarp utökats att omfatta även Rosendal vartill då förmodligen hörde Huskvarna Norregård, Hulustorp (med Brunstorp och Hagstensgårde), Stibbarp och Vassarp.

Som vi sett var Hakarp tidigare annex till Skärstad. Efter utökningen har det fått förutsättning att bilda ett eget pastorat och till präst utsågs Haquinius Laurenti, förut i Skärstad. Han blev emellertid inte tillsatt av kungen, ty denne, Erik XIV, hade andra och större bekymmer. I det långa kriget med Danmark hade detta land fått övertaget åtminstone till lands. Bara det hade kanske räckt till för att man skulle vilja göra sig av med honom, men när han dessutom gjorde sig skyldig till våldsdåd och utmanande handlingar

(han gjorde ju sin frilla, en ringa fångvaktares dotter, till drottning) blev upproret han så mycket fruktat verklighet. Innan landets kung ännu avsatts övertog tydligen hans bröder en del av regeringsbestyrren. I detta fall utfärdade hertig Johan av Finland förläningsbrevet till den nye kyrkoherden. Han skulle ha den tionde spannmål, som "faller" i Hakarp samt klockarestommen fri för alla årliga utskylдер. I gengäld skulle hertigen ha trohetsförsäkran, som förmodligen gick med budet omgående tillbaka. Kung Eriks aktier tycks inte ha stått högt.

Kyrkoherde Haquinius (Håkan) blev ej gammal i Hakarp. Senast 1569 är han död.

Efter reformationen ändrades prästernas ställning i samhället genom att de fick rätt att gifta sig och bilda familj. Prästfamiljen blev som ett vanligt bondehushåll då det gällde det ekonomiska, och detta gav rika anknytningspunkter. Men prästfolket hade den högre bildningen, kunde hålla sig underrättat om tidens händelser och strömningar. Här fanns alltså mitt ibland folket sådana som kunde vara exempel och föregångare både då det gällde materiell och andlig kultur. Under flera århundraden intog prästerståndet — som beräknats till 2 à 3 % av befolkningen — en ställning mellan allmogen och det högsta standet — adeln. En bondpojke kunde bli präst men sällan adelsman. Samhället var ett ståndssamhälle. Men blev en prästson bonde?

Det har gjorts undersökningar varifrån denna yrkeskategori rekryterats under den tid Sverige var mest utpräglat som ståndsamhälle. Ofullständiga uppgifter gör att siffrorna från 1500- och 1600-talen är osäkra, men från 1700-talet vet man, att hälften av alla prästvigda härstammade från prästhem. Härtill kom en annan sak. När en präst dog, stod hans änka och minderåriga barn på bar backe. Församlingarna valde till ny befattningshavare den, som var villig åta sig att underhålla företrädarens familj. Detta kunde enklast (och mest ekonomiskt) ordnas genom äktenskap antingen med änkan eller med någon dotter. Härigenom uppstodo prästdynastier som kunde ha mycket stor varaktighet.

Förmodligen innehar Hakarp något av ett rekord i detta avseende. 1579 tillträdde en präst kyrkoherdebefattningen i Hakarp. Han hette Nicolaus Petri. Efter honom är "tronföljden" obruten i 200 år, så, att antingen prästen eller prästfrun härstammat från honom. Det

hände dock aldrig där som i en grannsocken, att sockenborna fick begära att deras prästänka skulle "konserveras" inte mindre än fyra gånger. Systemet ledde väl någon gång till små tragedier — såsom när en prästdotter måste gifta sig med en dubbelt så gammal adjunkt, för vilken hon tydligen kände direkt motvilja — men i allmänhet tycks det ha fungerat till alla parter belåtenhet: kapellanen fick en tjänst och en fru, företrädarens familj blev försörjd utan någon extra pålaga på församlingen. När konkurrensen om ämbetena ökade hördes emellertid klagomål från sådana som ansåg sig orättvist förbigångna.

Om det ovan antydda tillvägagångssättet vid tillsättande av prästerlig ämbetsinnehavare har lett till att avsöndra prästerståndet från övriga samhällsklasser, så har de skiftande ekonomiska villkoren för kyrkans tjänare åstadkommit en betydande klasskillnad i prästernas egen krets. Denna kan i praktiken spåras till 1600-talet, men stadfästes ej förrän 1798. Pastoraten uppdelades i första, andra och tredje klassens pastorat. Hakarp kom i tredje klassen.

När Håkan Larsson från Skärstad "fick" Hakarp, tilldelades han som nämnts klockarestommen i Hakarps byalag. I slutet av 1500-talet utökades lönen med en kronogård i Xixtorp. Prästgården låg mitt emot den gamla kyrkans kor, ungefär där klockstapeln står. Här bodde kyrkoherdarna till 1698, då huset flyttades till den plats, där prästgården nu ligger.

På det förstnämnda stället bodde den förut nämnde "stamfadern" Nicolaus Petri. Han efterträddes på platsen först av sin måg Johannes Andrae, och sedan av en son, Peter Nicolai, som kallade sig Dubb. Han var gift med Ingeborg Håkansdotter, som var prästdotter. Efter 1643 hade han en adjunkt, Nils Ingemari Zeander (att kalla sig på -ander blev mäktat populärt bland prästerna: Anander, Osander, Colliander, Nylander m. fl.). Att det var ett "taget" namn kan man gissa av att han var bondson från Mårtensdrätt i Järsnäs. Han var troligen måg i huset redan då och påtänkt efterträdare. Det tycks ha varit ett lyckligt äkta par. I varje fall hade de 7 barn. När den gamle kyrkoherden avled 1658 förelade honom biskopen i Växjö ett kontrakt om undantagsförmåner för svärmodern, som han måste skriva på innan han blev förordnad till kyrkoherde. Villkoren var sådana, att det kan ha varit svårt för Zeander med sin stora barnaskara att uppfylla dem. "Samarbetet" med den gamla präst-

änkan har tydligen varit mindre gott, ty svågern, stadsnotarien i Jönköping Håkan Person Dubb öppnade 1660 process vid häradsrätten. Zeander ålades uppfylla vad han lovat i kontraktet "utan varje undantag".

Kyrkoherde Zeander var borta år 1682. Då var redan ordnat med efterträdaren, Lars Lilliander, som senast 1678 gift sig med yngsta dottern i prästgården, Annika, som han var årsbarn med. De var båda födda 1649, hon som sagt i prästgården, han i en av granngårdarna, Lillgården i Hakarps by. De har alltså varit bekanta från barnsben, men om han "tjänat för prinsessan och halva kungariket" eller det bara blev så ändå, vet ingen. Alltnog, han fick läsa till präst, först i Jönköpings skola och sedan vid Uppsala universitet. Några år var han lärare vid skolan i Växjö, blev huspräst hos själve biskopen, och fick 1677 plats i Jönköping, bl. a. som sångledare.

År 1698 fick prästfamiljen flytta in i en ny prästgård. Även Lilliander hade en stor skara barn, men många av dem dog vid späda ålder.

Lilliander har tydligen varit en dugande kraft. Men så levde han också i en tid med uppåtgående konjunkturer för bygden. År 1689 förlades en ny industri — borrhverk för tillverkning av skjutvapen för kronans räkning — till vattenfallen vid Husån. Invånarantalet steg. Vid bruket uppräknas mellan 1689 och 1712 45 anställda, vilket med familjer gör omkr. 200 personer. Myndiga herrar kasta sina blickar på bygden, som tycks ha framtiden för sig. Även Hakarp var en del av stormakten Sverige, och tillförsikt, stolthet, ja, storvulenhet måste få komma till uttryck. Det ödmjuka ordsvallet i tidens skriftväxling må ej förleda. Det var en "passande" attityd. Nu byggdes en ny kyrka, och det var ett företag som säkerligen kostat Lilliander en hel del arbete och bekymmer. När han dog 1711 var redan bistra tider i annalkande.

När vi nu lämna den lilla idylliska prästgården, är vi framme vid slutet av den karolinska epoken. Men vi måste återknyta till vår berättelse från 1500-talet.

Orostitid och dyrtid.

I oktober 1567 trängde den danske fältherren Daniel Rantzau genom Västergötland med en armé på 4.000 man fotfolk och ett par tusen ryttare, mest tyskar och skottar. Jönköping brändes, sedan

hindren på Dumme mosse kringgåts. Vid Varpa skans norr om Huskvarna, troligen i närheten av Brunstorp, hade svenskarna avspärrat den trånga passagen mellan sjön och berget med timmerbrötar och förskansat sig uppe på höjden. Rantzau lät då en styrka ta sig uppför berget längre söderut och falla försvararna i ryggen. Sedan låg vägen öppen mot Östergötland, där flera städer brändes. Huruvida också gårdarna i Hakarp brändes, och invånarna blev "gruvligen trepanerade och hanterade" såsom en skildrare av Hakarpsbygden från 1776, Joachim Ståhl, påstår, finns anledning betvivla, utom möjligen beträffande Brunstorp. I den uppbördslista, som upprättades för uttaxering av en lösenssumma för Älvsborg, som danskarna erövrade i början av kriget, finns alla gårdarna i Hakarp med (Brunstorp betecknas som öde) och invånarna tycks inte ha varit barskrapade. Om man jämför med trakter, där danskarna inte dragit fram, finner man ungefär samma förmögenhetsförhållanden. I Hakarp uttaxerades 869 marker 7½ öre. År 1537 gällde en daler för 4 marker, en mark var 8 öre, ett öre var 3 örtugar och en örtug 8 penningar. Efter det långa kriget hade marken blivit så försämrad, att det gick upp till 32 mark på en silverdaler. Återgå vi till 1537 kostade en ox 19 mark, 1 tunna råg 5 mark ett tjog ägg ½ öre. På tabellen syns att hästarna upptagits i penningvärde, tydligen 5 à 10 mark stycket. Detta sagt för att ge en antydning om penningvärdet, vilket emellertid icke kan göras fullt rättvisande.

Uppbördslistan ger en möjlighet att uppskatta folkmängden i socknen. Om man multiplicerar antalet hemmansdelar med 6 och gör tillägg för torpare och tjänstefolk, kommer man till omkring 300 personer, vilket torde ha varit socknens folkmängd omkring 1575.

År 1613 var det moget för en ny inlösning av Älvsborg, som danskarna under det s. k. kalmarkriget (1611—1613) erövrade. Lösensumman var denna gång tilltagen så kraftigt, att det ansågs omöjligt att åstadkomma den på den fastställda tiden, sex år. Nu kom också torpare, drängar och pigor med på uppbördslistorna. En stark folkökning har satt in i våra trakter, som fortsätter under hela 1600-talet. Genom uppdelning av redan befintliga gårdar ökas antalet hushåll, vilket går att avläsa i jordeböckerna. Därtill kom det stora antalet torp, som vid denna tid började växa upp runt gårdarna

Älvsborgs lösen 1571.

Hakarps socken.

Gårdarnes namn	Sil-ver lod	Kop-par lisp.	Drag-oxar	Ox-ar	Kor	K a l v a r				Fär	Svin	Häs-tar mr.	Ston mr.	Penningar	
						4 ars	3 ars	2 ars	1 ars					mar-ker	öre
Gruveryd	7	3	2	—	7	1	—	4	4	14	9	—	20	22	3
Wassarp	—	1 ^{1/2}	1	—	10	1	4	4	—	6	6	—	5	18	10
Kixtorp	—	1 ^{1/2}	2	—	3	—	—	3	2	8	—	5	—	6	3
Braneryd	40	6	4	—	10	2	3	4	4	6	8	—	20	47	6
Stibbarp	—	1 ^{1/2}	—	—	5	2	—	2	—	3	—	—	—	8 ^{1/2}	—
Hulstorp	—	2	2	—	1	—	—	4	—	8	2	—	10	8	2
Höghult, torp	—	—	—	—	3	—	—	—	2	—	—	—	—	3	2
Björstorp	—	—	—	—	3	—	—	2	2	6	—	—	5	5	3
Brunstorp, (öde)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hakarps Prästgard ...	12	6	2	—	8	—	—	3	1	6	—	—	20	24	5
Gruveryd	20	10	2	—	10	—	—	—	2	—	5	5	—	31	3
Stockaryd (öde)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Amarp (platt intet) ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ramarp	—	2 ^{1/2}	—	—	4	3	3	2	1	4	—	—	10	11	5
Huassarp	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—
Smedstorp	40	9	8	—	12	—	3	4	5	15	—	—	40	58 ^{1/2}	—
Kixtorp	—	1 ^{3/4}	—	—	6	—	—	2	4	7	—	—	10	10	1 ^{1/2}
Hakarp	—	1 ^{1/2}	1	—	2	—	3	2	—	7	—	—	10	8	3
Svineryd	6	2 ^{1/2}	2	—	5	—	2	2	—	7	—	—	15	?	?
Knustorp	—	1 ^{1/2}	—	—	4	1	2	1	—	4	1	—	10	8	6
Rädzla	42	6	2	—	14	4	1	6	—	20	—	—	30	55 ^{1/2}	—
Esterlunda	50	9 ^{3/4}	6	—	3	—	3	9	—	20	8	—	40	64	1 ^{1/2}
Ib:m	—	1	—	—	2	—	—	1	—	6	—	—	—	3	6
Fagerslätt	—	1 ^{1/4}	—	—	5	—	1	1	3	10	—	—	—	7	4 ^{1/2}
Hakarp	45	8	4	—	11	—	3	2	2	16	3	—	20	51	1
D:o	36	9	—	—	7	—	4	2	—	6	—	5	—	35 ^{1/2}	—
Gunnrestorp	—	1 ^{1/2}	2	—	6	—	2	2	1	9	3	—	5	13	2
Raten	4	3	4	—	7	—	3	1	—	16	4	—	10	21 ^{1/2}	—
»	—	2	—	—	5	—	3	5	—	6	2	—	5	10	6
»	—	3 ^{1/4}	1	—	6	—	—	3	—	5	—	—	—	9	1 ^{1/2}
Slögestorp	—	3 ^{1/4}	2	—	4	1	1	—	2	7	—	—	5	9	7 ^{1/2}
Baggamalen	—	1	—	—	4	—	—	4	—	—	—	—	—	5	6
Eskilstorp	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
Baggetorp	—	1 ^{1/2}	1	—	1	2	4	4	—	7	—	—	5	8 ^{1/2}	—
Ingelycke	—	1 ^{1/2}	—	—	1	—	2	—	3	6	—	—	—	3	6
Tokarpa qvarn	45	6	2	—	13	1	—	6	—	13	—	—	10	47	7
Arvedstorp	—	2 ^{1/2}	—	—	6	—	2	2	—	7	—	—	10	11	2
Högegärde	—	1	1	—	4	5	—	1	—	7	—	5	—	11	3
Wissmalen	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5
Kämparp	—	1	—	—	2	—	3	2	—	3	—	—	—	5	10
Tokarp	30	5 ^{1/2}	4	—	10	—	2	2	—	7	—	—	30	40	—
Rosendall	—	2	2	—	10	3	—	3	5	12	13	—	20	23 ^{1/2}	—
Huskvarna	50	16	2	2	14	4	5	3	3	8	12	—	30	68	5
»Sanda» ¹⁾	30	7	4	—	13	5	5	5	—	8	12	—	60	55	2
»	—	1 ^{1/2}	—	—	4	1	1	1	—	10	—	—	—	7	7
Yxenhaga	40	6 ^{1/2}	2	2	15	6	6	—	—	13	4	—	50	60	—

¹⁾ Att dessa »Sanda»-gårdar upptagits i Hakarp synes giva vid handen, att det är fråga om Huskvarna Ng. och en del av Rosendala, som hört till Sanna socken.

²⁾ Som hästarnas antal icke utsatts, utan endast värdet beräknats, kan icke med säkerhet angivas huru många som funnits.

Tabellen tagen ur Lindstams Huskvarna Krönika.

vid små nyodlingar. Arrendet betalades i form av arbete (dagsverken). Till dessa små ställen, av vilka några än finns och av andra mer eller mindre tydliga spår, återkommer vi i annat sammanhang.

Begynnande industri.

Redan den äldsta handling, som finnes bevarad från denna trakt, innehåller uppgift om att vattenkraften i den genomflytande ån utnyttjas. Det är ett testamente från år 1286. Där omnämnes kvarnen i Humbla.

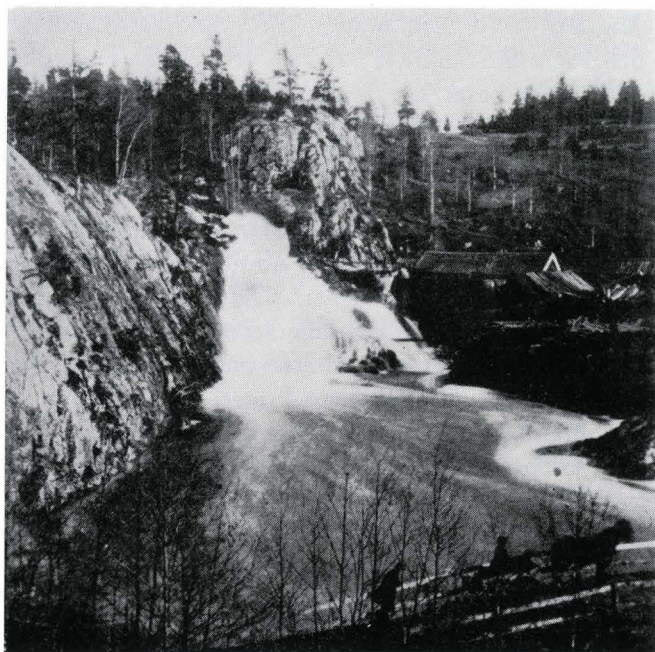
Utefter ån med sina för forntida behov väldiga kraftresurser uppväxte under medeltiden ett flertal kvarnar. I Vadstena klosters jordeböcker från sekelskiftet 14—1500 omnämns ett Butssö i Hakarp, som har varit svårt att placera. Det kan ha varit en anläggning vid nuvarande Ebbes.

Vid den översta forsen där Carlfors nu ligger, fanns redan på 1500-talet en kvarn på Höggårdets mark och likaledes en på Tokarp ¹/₂ mantal Qvarna, som kan brukas årligen" (d. v. s. året om med två par stenar). På Grufveryds ägor låg vid ett fall "Strömma" kvarn och ett torp Strömmatorpet. Den har utnyttjats i första hand av de stora gårdarna, Stensholm och Gruveryd.

En kungl. kvarnkommission inventerade 1697 socknens kvarnar. Det fanns då i Huskvarnaån en förfallen kvarn, som hörde till Fagerlätt. Vattenkraften användes där också till drivning av slipstenar. Det var knivsmeder från Jönköping som arrenderade dessa.

Kommissionen fann även flera småkvarnar ute vid gårdarna anlagda vid mindre vattendrag: vid Hakarp i Kyrkbäcken, vid Baggarp och Dalskog vid Ingelyckebacken, vid Läxarp fast den betecknades som oduglig. Om den hade dock 1665 stått process mellan ägarna till Smedstorp och Läxarp.

Dessa små anläggningar ha intet med industriell utveckling att göra men nämnas här i samband med kvarnkommissionens inventering. De visar, att varje möjlighet att få hjälp med det arbetsamma förmalningsarbetet har utnyttjats. Man slapp ju också transporter till större kvarn och avgiften, "kvarntullen". År 1624 lades till de många andra pålagor, varmed svenska folket under den s. k. stormaktstiden välsignades, också skatt på förmalning. Detta kan förklara uppkomsten av en mängd smärre skvaltkvarnar även utefter

*Stensholms kvarn nedom Jutaholmsfallet, "Ebbes kvarn",
från omkring 1875.*

Huskvarnaån. Till några som funnits vid åns nedre lopp av ålder och hört till Rumlaborg eller Humblarum tillkom då ytterligare ett par genom att ägaren till Stensholm hyrde ut vattenkraft till gårdarna i Sanda och Rosendala. Detta jämte den vaknande insikten om värdet av åns kraftresurser är den djupaste orsaken till en process mellan å ena sidan kronan och å den andra ägaren till Stensholm som avdömdes 1640. Det gällde äganderätten till Huskvarna Södergård och Fagerslätt i Hakarps socken. Fagerslätt hade också ett stycke av stranden uteder fallen. Den norra sidan av ån ägdes för övrigt av kronan, som innehade Huskvarna Norregård. Det enda av värde där har vid denna tid varit kvarnen och vattenfallet, eftersom gården i övrigt låg öde. Ägaren till Stensholm, hovrättspresidenten Jacob Skytte, vann målet genom att bevisa "gammal hävd". Tidigare hade kronan här även haft "sågkvarn" under Jönköpings slott. Även denna hade emellertid kommit i förfall.

Även om detta med äganderätten till vattenrätten utefter Södergårdens och Fagersläatts marker var i sin ordning kan man nog undra hur det allmännas bästa bevakades. Även Södergården som länge varit kronogård avhände man sig nämligen. Och allt gav anledning till kommande rättstvister och stora kostnader för det allmänna.

Den som köpte Norrgården var en i Jönköpings hävder mycket omtalad man, Peder Gudmundsson. Han ärvde 11 gårdar i Jönköping, gifte sig med borgmästarens dotter, blev själv borgmästare och arrenderade 1623 Tveta fögderi. Detta sista betydde, att han uppbar naturaintäkterna och betalade kronan kontant i stället. Han bedrev också eller jämsides härmed affärsverksamhet och blev mäktarik. Vid denna tid — under 30-åriga kriget — var kronan i ständigt behov av kontanter. Den som hade pengar kunde göra förmånliga köp och bli adlad ”på handeln”. Att han tog namnet Strömberg antas bero på att han sedan slutet av 1630-talet haft en verkstad vid Huskvarna ström för tillverkning av kläde. Även tygtillverkning har alltså hört till de tidigare industrierna vid Huskvarna.

Redan vid denna tid fanns en kronan tillhörig anläggning för tillverkning av krut på platsen. Strömberg och hans efterleverska lågo i ständiga processer med sina grannar om ägoförhållandena. Slutligen var det uppenbart, att kronan inte hade något annat att göra än köpa tillbaka marken. I utbyte för Norrgården begärde då Strömbergs arvingar 3 mantal Ljungarum och 1 mantal Tokarp i Hakarp. Det var mycket för $\frac{1}{2}$ mantal som dessutom troligen låg i vanhävd. Visserligen gick Kungl. Maj:t inte med på detta, men det vederlag som ytterligare gick att få var några smärre hemman. Tydligen hade värdet av vattenfallen gått upp för landets herrar.

Krutstillverkning hade förekommit i trakten redan på 1500-talet. Axel Oxenstierna föreslog i rådet 1641, att krutbruk skulle anläggas vid Jönköping. Det blev förlagt till Huskvarna. År 1646 inspekterades anläggningen, som bestod av fem kvarnar jämte ett flertal skjul och magasin. För krutarbetarna fanns inte mindre än 22 bostadshus. På 1680-talet uppgick den årliga tillverkningen till knappa 2.000 kg. Efter markförvärvet, som skedde 1693, har anläggningen utökats och 1713 tillverkades över 40.000 kg krut.

De hakarpsbor, som arbetade vid krutbruket, framlevde en riskfylld tillvaro. Under loppet av 50 år mellan 1726 och 1775 inträffade ej mindre än 11 explosionsolyckor, som man känner till. Vid

dessa krävdes sammanlagt tjugo människoliv. I allmänhet har arbetet eljest lämnat ett någorlunda tillräckligt levebröd. Men nog fick de anställda känna på konjunkturernas växlingar. Såsom år 1720, när man ej hade fått ut mer än en del av lönen för 1713. År 1778 fick man en del att tala om. Förvaltaren hade "stuckit". Han brast i redovisningen till kronan för 28.429: 29,2 Riksdaler silvermynt. Och 1792 kom "slutsmällen". Hela 34.000 kg krut flög i luften, så att tryckvågen åstadkom skador ända in i Jönköping. Men folket vid stamparna hade tydligen hunnit ta skydd, ty ingen blev dödad eller svårt skadad vid explosionen. Den förstörda anläggningen uppbyggdes ej mera.

Vapentillverkning.

Handeldvapen tillverkades på 1530-talet av svenska allmogesmeder. Kronan hade då endast ett fabriksväsen, i Arboga, som var ända från Sturarnas tid. Olika åtgärder vidtogs för att främja gevärskonstruktionen. För övervakningen tillsattes faktorer. Men behovet av vapen var trängande under de ständiga krigen och Gustav Adolf förordnade därför 1620, att smederna skulle förflyttas till vissa städer, där deras arbete kunde underlättas och bättre övervakas. Till Jönköping förflyttades smederna i Småland och Västergötland. Vid Dunkehalla ström och Domsån byggdes borrhver. Här var emellertid vattentillgången ojämn. En förflyttning av borrhveret till lämpligare plats var nödvändig. År 1679 fick Jönköpingsfabrikiet en ny faktor. Denne vände sig till landshövdingen, den i annat sammanhang i Sveriges historia mycket omtalade Erik Dahlberg som föreslog regeringen, att kronan skulle flytta borrhveret till Huskvarnaån och där skaffa sig möjligheter till ytterligare utveckling genom förvärf av även Huskvarna Södergård. Denna ägdes som nämnts av innehavaren av Stensholms säteri, vilket då ägdes av en dotter till hovrättspresident Jacob Skytte, änka efter en överste Slatte. Sedan hon avlidit sköttes underhandlingarna om försäljningen av hennes måg, hovrådet Queckfeldt. Han erbjöd kronan 1 mantal Huskvarna Södergård mot ett vederlag av $\frac{1}{2}$ mantal Amarp i Hakarps socken och 1 mantal Aranäs jämte utjord samt "Röttlereds Israels kvarn" i Gränna socken. Det ojämnna bytet gick kronan med på mot viss mellanavgift. Härigenom kom år 1692 även Huskvarna Södergård i kronans ägo.

Redan på hösten 1689 hade en första "borrvinn" uppförts och landshövdingen påpekar i skrivelse till kungen, att genom den nya anläggningen (där fanns tre hjul, sex slipstenar och åtta borrhämlar) skulle produktionen av gevärspipor kunna ökas från 1.500 till 12.480 pr år.

Ett par år senare (1692) företog Karl XI en inspektionsresa och besökte bl. a. Jönköpings gevärsfaktori, som anläggningen länge hette, eftersom en stor del av arbetena med vapnen gjordes på annan plats, och själva hopsättningen ägde rum där. Dahlberg hade många förslag till förbättring av faktoret, bl. a. uppförande av arbetarbostäder. Han hade till sådana utmätt 40 tomter på det nyförvärvade hemmanet Huskvarna Södergård. Var och en arbetare skulle erhålla en bostad, samt smedja, bod och ett stall, som rymde ett par kreatur. Därtill skulle han ha jord. All åker och äng, som fanns på gården skulle delas upp på arbetarna. Faktorn skulle ha en särskild tomt och en skulle avsättas till kapell och kyrkogård.

Allt detta blev ej genomfört. "Smedbyn" upptar 26 av de nämnda tomterna.

Med 1695 tillträdde en helt ny släkt ledningen för Jönköpings gevärsfaktori. Av föregångarna hade den näst siste kommit på obestånd och den siste hamnat på Marstrands fästning. Den nye innehavaren hette Joachim Ehrenpreus och härstammade från en gammal vapensläkt, Preuss, som haft sin verksamhet förlagd till mellansvenska faktorer. Faktor Ehrenpreus blev med tiden överdirektör och 1715 ledare för alla gevärsfaktorer i riket. Av Karl XII begåvades han med stora förmåner och långt gående befogenheter. Han fick sålunda straffrätten över arbetarna utökad. Den bångstyrige kunde straffas med "vatten och bröd" eller utskrivas till knekt.

Arbetarna hade fått sin betalning från statskassan. Ehrenpreus utverkade att kronans beställningar skulle betalas till honom, som sedan fick ordna med arbetarnas avlöning som han fann lämpligt.

Mot slutet av Karl XII:s regering var det ingen nedgång i orderstocken och tiderna i Huskvarna borde ha varit goda, om leveranserna verkligen blev betalda. Men det var dyr tid, inflation (nödmünt). När kungen hastigt gick bort sinade snart beställningarna, och en tid av slitningar mellan ledningen och arbetsfolket tog vid. Den minskade efterfrågan ledde till minskade inkomster, som fak-

torn försökte kompensera sig för med minskade löner till arbetarna. Dessa klagade muntligt eller skriftligt hos krigskollegium, men de vann intet. En del blev straffade för "motvilja, sidovördnad och ohörsamhet".

Ehrenpreus överlämnade på 1730-talet "faktoriskapet" till en son Nils, som fick överta Jönköpingsdelen, och en måg, som fick Huskvarnadelen. Denne dog redan efter ett par år — utblottad. Sedan även Nils Ehrenpreus dött 1738, utverkades att hans son Fredrik, som endast var 24 år, fick bli faktor. Samtliga byggnader var vid hans tillträde i dåligt skick. Själva faktoribyggnaderna reparerades snart, men bostäderna, både arbetarnas och faktorns fick det anstå med. Slutligen fick han litet pengar också till detta.

Vid den tiden hade frågan om faktorierna varit uppe till behandling i riksdagen. Och frågan återkom. Man kunde tydligen köpa billigare gevär i utlandet, och man frågade sig varför vi, som hade de billigaste råvarorna och lika skickliga hantverkare, inte kunde konkurrera. Utredningar och diskussioner pekade på dålig organisation, för liten specialisering, föråldrade metoder och verktyg, för litet bruk av maskindrift, mångsyssleri m. m. I riksdagen var meningarna delade hur man skulle råda bot på det onda men till slut segrade sekreta utskottets förslag att de flesta faktorierna skulle utan vederlag men på vissa villkor överlåtas på de förutvarande faktorerna. Kronan förband sig till vissa årliga beställningar. Ehrenpreus övertog därför 1757 faktoriet. Nu var det slut på de lugna förhållanden som rått under en följd av år efter 1738. När E. försökte genom nya metoder förbilliga produktionen stretade hantverkarna emot, och när han ändå sänkte betalningen, blev det öppen brytning. Till en början hade arbetarna idel motgångar hos myndigheterna. Slutligen fick de efter hänvändelse till riksdagen "gratifikation" för vad som tillverkats under de närmast föregående åtta åren.

Efter Sveriges snöpliga deltagande i kriget mot Fredrik II i Preussen följde en lång fredsperiod endast avbruten av Gustav III:s krigs-äventyr mot Ryssland år åttioåtta. Det beredde då stora svårigheter att hålla vapenverkstäderna med arbete. En del nedläggningar och koncentrerings måste ske. Tillverkningen i Jönköping överfördes till Huskvarna. Detta betydde ej att arbetarna även samlades dit. De bodde delvis fortfarande i Jönköping och trakten däromkring.

	1764—73	1790
Antal mästare bosatta i Huskvarna Södergård	36	46
gesäller	9	12
mästare bosatta i Huskvarna Norrgård		10

Göran Ehrenpreus blev 1778 ägare efter sin fader. Han köpte kronans faktori i Örebro och fick rätt överflytta de beställningar, som kommit på detta faktoris del till Huskvarna. Han tycks ha haft stora ekonomiska svårigheter. Försök av sonen Fr. Ehrenpreuss och svågern Nils Silversköld att rädda företaget åt familjen lyckades ej.

Annan industri

Även vid de mindre fallen längre upp utefter åns lopp försökte man under 1600- och 1700-talen få igång industriell verksamhet.

Ägare till Göransbergs säteri (fordom Gruveryd) blev 1681 generaltullinspektören Nils Hägerflycht. Han var född 1635 och son till landskamrern i Skaraborgs län Arvid Hansson Weinheim. Han hade tjänstgjort vid armén och haft anställning vid tullväsendet. Här avancerade han först till inspektör sedan till överinspektör över småtullarna, blev adlad, och kunde på äldre dagar — nåja, han var bara 55 år 1690, köpa upp en hel del gods och gårdar, bl. a. Hakarps säteri jämte åtta hemman i Hakarp. Hans fru Helena, född Duberg, anlade 1690 vid Höggärdet en s. k. knippehammare, d. v. s. en smedja för framställning av klenare järn, som knippades ihop. Mellan Göransbergs och Stensholms säterier låg Strömma torp och kvarn. Där anlade hennes son år 1702 ett pappersbruk, för vilket han följande år fick privilegium av Kungl. Kommerskollegium. Till verkmästare sattes en viss Christoffer Lemchen, som härstammade från en från Holland invandrad pappersmakarsläkt. Efter process kom det lilla bruket i den mäktige Erik Gustav Queckfeldts, Stensholm, ägo. Någon närmare inblick i dessa småindustriers affärer under 1700-talet har ej gått att få. Vid pappersbruket fanns vid 1700-talets slut 10—12 personer anställda. Knippehammaren nedlades efter en tid och i stället byggdes ett slipverk, som försåg pappersfabriken med träslipmassa.

Hakarp får en ny kyrka.

De stora förhoppningar, som tydligen Erik Dahlberg hyst angående utvecklingen av de industrier han varit med om att "främja"

vid vattenströmmen i Hakarp, och som sannolikt delats av många, kom ej att infrias på många år. Den lilla utveckling och därmed följande folkökning, som begynte vid den tiden (omkr. 1690), har givetvis bidragit till att behovet av en större kyrka gjorde sig gällande. Troligen har den redan varit för trång att på en gång rymma socknens befolkning.

Dahlbergs av Karl XI gillade planer, som bl. a. gick ut på att förse det nya faktorisamhället med egen kyrka, satte emellertid fart på höga vederbörande i Hakarp. Men hur få medel till nybygget? Vid visitation i Hakarp 1692 gav visserligen biskopen order om att vissa lån ur kyrkokassan skulle indrivas, men i protokollet nämns intet om förestående kyrkobygge. Kyrkorådet vände sig då till den nyvordne storgodsägaren i Hakarp, ovannämnde Hägerflycht. Inom adeln var vid den tiden brukligt att man försökte få familjegravar inom kyrkorna. En bättre adelsfamilj skulle ha en egen gravkyrka, där epitafier och sköldar kunde upphängas även om sköldemärket icke var av så särskilt gammalt datum. Hägerflycht var tydligen ganska snart övertalad, att på villkor att kyrkan uppläts för hans familj som antytts bekosta det huvudsakliga av bygget.

Sedan har det gått med en rivande fart. Ännu den 13 maj 1693 var det ej klart om det skulle bli restaurering eller nybyggnation, men till påsk följande år var den nya kyrkan byggd. De nya herrarna vid "Huskvarnan" kunde se var moderförsamlingen hade kyrkan. För att undvika allt som kunde förorsaka dröjsmål byggdes den nya kyrkan utanpå den gamla, som större delen kunde vara i bruk. Hägerflycht bekostade material och arbetskraft, men en del av den gamla kyrkans virke kom till användning i takresningen. Han skaffade också en altartavla och predikstol, köpte orgel och bidrog till kyrkans utrustning. När han dog 1702 blev han begravd i gravkor under kyrkan. En minnessten restes och hans begravningsvapen uppsattes i kyrkan.

Frälseinspektoren hos Hägerflycht hette Johan Olofsson Ståhl och förestod arbetet med kyrkobygget. Han hade en son född 1685, som blev präst. Han hade först plats som huskaplan hos Hägerflychts måg generalmajor Alexander Hummerhjelm. År 1711 dog kyrkoherde Lilliander. De sista åren av hans tjänstetid var dystra för socknen, liksom för hela landet. Pesten härjade och nådde även Hakarp. Nu fick Ståhl befattningen på kallelse och rekommendation av

ägaren till Hakarps säteri, Landshövding Arvid Hägerflycht, som erhållit rätten att tillsätta kyrkoherde i Hakarp, patronatsrätt. Detta hade han fått, emedan fadern bekostat kyrkan. Ej heller Ståhl drog sig undan förpliktelsen att "konservera" företrädarens familj — om ock efter vissa protester. Året efter sitt tillträde gifte han sig nämligen med den 21-åriga Maria Lilliander. Han var en dugande man. Under hans tid blev kyrkan smyckad med takmålningar av "konterfejaren" Edvard Orm. Även om de små knubbiga barockänglarna och figurteckningen i allmänhet är ganska schablonmässigt gjorda, så verkar de ljusa färgtonerna upplyftande på sinnet. Medaljongen har han lagt mera omsorg och arbete på men ryslig är interiören från de osällas boning där han enligt elaka tungor förevigat några smeder från Huskvarna, som han blivit osams med. Klockorna flyttades ut till en särskild klockstapel år 1741 och utökades till tre. Ståhl predikade sista gången den 26 februari 1764 och dog 14 dagar senare i sitt åttionde år.

Ända sedan 1744 hade Ståhl haft hjälp i predikoämbetet av Joachim Bergman, smedson från Huskvarna, men på mödernet möjligen besläktad med tidigare präster i Hakarp. Han behövde inte tjäna så länge för Rakel — redan 1746 gifte han sig med Helena Ståhl — men så mycket längre för fårahjorden, eftersom svärfadern levde till 1764. Den som då hade tillsättningsrätten, hovmarskalkinnan Theet, gjorde intet avsteg från traditionen: den gamle kyrkoherdens måg blev utsedd. Även honom förlänades en ganska lång levnad. Han var samtida med den store smålandssonen Linnaeus, vars föreläsningar även de teologie studerande åhörde — Smålands nation mangrant. Nu hade väl Bergman studerat i Lund, men hade samma inställning till det praktiska och nyttiga som var vanlig under den s. k. upplysningstiden. Det är väl troligt att han haft ett och annat nyttigt råd till sina sockenbor, hjälpt dem vid sjukdomsfall o. s. v. Att han haft sina överordnades förtroende förstår man av att han fick prostitel, var examinerator vid Jönköpings skola och blev kontraktsprost. Han dog 1793.

Sockenmagasin.

Ett vackert exempel på tidens praktiska läggning och företagsamhet har vi i det sockenmagasin som inrättades i Hakarp i början på 1770-talet. I beträngt läge hade det nog varit vanligt, att socken-

borna hjälpt varandra och så delat skadan. När mjölnaren Anders Jönsson på trettondagen 1677 fick sina hus förstörda av eld, fick han hjälp av häradets bönder med timmerkörslor, lindring i arrende och skatter.

På andra håll hade man redan från början av 1700-talet skaffat sig ett skydd mot missväxt eller dåligt skördeutfall. Vid goda år magasinrades överskott, som kunde fördelas till brödsäd eller utsäde under sämre. Statsmakterna understödde bildandet av magasin och sådana kom därför till litet varstans. Men när staten ville göra anslutningen obligatorisk var det många som drog sig. Därför dröjde det här några år. På allmän sockenstämma den 1 maj 1770 hade man teckningslistor och beslöt ingå till Kungl. Maj:t för att få statuterna för en Magasinskassa godkända. Styrelsen skulle bestå av en ledamot, vald av herrskaperna och två av allmogen, kyrkoherden självskrivnen. Spannmål och pengar skulle tillhandahållas som lån, så att behållningen växte till med räntan.

Kungl. Maj:t blev inte färdig med sin Nådiga Resolution förrän den 11 maj 1773. Gustav III hade ju haft litet att bestyra de närmast föregående åren. Icke förty började initiativtagarna bygga ett magasin 1771, som skulle rymma minst 100 tunnor. Stiftarna hade gjort frivilliga insatser med 63 riksdaler silvermynt, 6½ tunnor råg, lika mycket korn och 3 tunnor havre. Detta jämte frivilliga gåvor i form av dagsverken och körslor gjorde det möjligt att genomföra bygget. Kruthusdirektören Per Bremer, som var bland stiftarna, tillsköt vad som fattades i kontanter. Trots att man förde en hård räntepolitik — 12,5 % för delägare, 20 för utomstående — var magasinet flitigt utnyttjat. Följden blev, att behållningen hastigt steg i höjden trots "spill, intorkning och råttor".

Genom en lagändring 1813 blev det möjligt att ur behållningen lämna hjälp till värnlöse och behövande och liknande ändamål. Därefter vandrade det slantar till barnalärarens avlöning, väghållning, mediciner, kyrkogårdens utvidgning, ombyggnad av fattighus m. m. Ända in på 1880-talet översteg räntorna hela den borgerliga kommunens inkomster. År 1866 såldes magasinet och den sista spannmålen, men stiftelsen kvarstod som en socknens magasinskassa. Utlåning praktiserades men med moderata räntesatser. År 1965 upphörde denna inrättning från en tid med annorlunda ekonomiska förhållanden.

800- och 1900

Befolkningsförhållanden.

Vi uppskattade Hakarps befolkning vid slutet av 1500-talet till 300 personer. Under 1600-talet tillväxte den först genom tillkomst av ett antal torp och lägenheter, som ej funnits förut, och senare genom tillkomsten av de industrier, som tidigare berörts.

Från omkr. 1750 har vi följande uppgifter om folkm. i Hakarp.

1749	835 personer	1769	866 personer
1755	884 „	1772	900 „
1759	900 „	1773	879 „
1765	837 „	1805	992 „

Under denna tid på över 50 år har utvecklingen stått stilla. Utkomstmöjligheterna har i stort sett varit oförändrade. Denna period kännetecknas i hela landet av stagnation på befolkningsområdet jämfört med de närmaste föregående 30 åren. Resurserna hade utnyttjats till det yttersta, en väderleksförsämring med följande sämre skördeutfall har inträffat. Barnadödligheten var då som i allmänhet förr mycket hög. 20 % av barnen dog före 1-årsåldern mot nu något över 1 %. Prof. Sten Carlsson påpekar, att vinterkylan (vintrarna under 1700-talets senare hälft både stränga och långa) i förening med dåliga bostäder har gjort mycket för att förkorta livet på äldre och andra av sjukdom eller undernäring försvagade personer. Internationella epidemier härjade. Hela landets folkökning under 50-årsperioden var 200.000, eller i medeltal 4.000 pr år. Medelåldern var 40—50. Äldringarna var få.

När vi talar om Hakarps del av "den svenska fattigdomen" får vi börja med en betraktelse över torplägenheterna och backstugorna.

Såsom tidigare påpekats (s. 38) användes redan under den tid träldomen ännu ej försvunnit metoden att utmätta jordområden anvisades till försörjning av arbetskraften. Under 1600-talet blev det det vanligaste sättet för de gifta arbetarna inom jordbruket. Också staten använde sig av systemet, vid avlöning av officerare och även en del andra tjänstemän.

På detta system byggde också den försvarsordning som 1682 fastställdes av riksdagen på Karl XI:s förslag. För Jönköpings län kom detta att innebära beslut om 1693 års indelningsverk och organiserandet av Jönköpings regemente om åtta kompanier.

Tillsammans med socknar i Tvetå och Vista härad samt Jönköpings stad bildade Hakarps socken Livkompaniets "stånd" och uppsatte 138 soldater i lika många soldatrotar. Varje rote bestod av stamrote samt i de flesta fall ett tillskott av hemman som benämndes strörote och omfattade tillsammans omkring $1\frac{1}{2}$ hemman. I Hakarp uppsattes följande rotar:

Nr 57	Rosendahl	1	mtl	frälse	
	Höggärdet	$\frac{1}{2}$	"	"	= $1\frac{1}{2}$ mtl
Nr 58	Svineryd	$\frac{1}{2}$	"	"	
	Kikstorp ng	$\frac{1}{2}$	"	"	
	Knutstorp	$\frac{1}{4}$	"	"	
	Bockamålen	$\frac{1}{4}$	"	"	= $1\frac{1}{2}$ mtl
Nr 59	Slögestorp	$\frac{1}{2}$	"	"	
	Lexarp	$\frac{1}{2}$	"	"	
	Gunnestorp	$\frac{1}{2}$	"	"	= $1\frac{1}{2}$ mtl
Nr 60	Stutstorp	$\frac{1}{4}$	"	"	
	Hulustorp	$\frac{1}{2}$	"	skatte	
	Kikstorp	$\frac{1}{2}$	"	krono	
	Vassarp vg	$\frac{1}{4}$	"	skatte	= $1\frac{1}{2}$ mtl
Nr 61	Fagerslätt	$\frac{1}{2}$	"	frälse	
	Tokarp, lilla	$\frac{1}{2}$	"	"	
	Brunstorp	$\frac{1}{4}$	"	skatte	
	Kämparp	$\frac{1}{8}$	"	"	= $\frac{1}{8}$ mtl
Nr 62	Racen Backegård	$\frac{1}{4}$	"	frälse	
	Racen Södregård	$\frac{1}{2}$	"	"	
	Racen Hulugård	$\frac{1}{2}$	"	"	= $1\frac{1}{4}$ mtl

Dessutom ingick 1 mtl frälse Smedstorp i Hulsingstorp i Skärstads socken.

Men det var inte endast vid Jönköpings regemente som Hakarp hade åtagande att hålla manskap. Även Smålands ryttare skulle ha en man från vardera av två rusthåll. Dessa ryttare blevo 1812 "avsuttna", då halva regementet = fyra skvadroner bildade en infanteribataljon under namn av Smålands dragonregementes infanteribataljon. År 1888 blev den självständig under namnet Smålands grenadjärbataljon och vid dess fjärde eller Jönköpings kompani fanns dessa rusthåll:

Nr 38	Tokarp, Stora	1	mtl	skatte
	Hällestorp i Lekeryd	$\frac{1}{8}$	"	"
	Augument: Bogl. skg. i			
	Rogberga	1	"	"
	(augument ung. = förstärkning)			

Nr 39	Bråneryd med Stockeryd	1	„	„	
	Hökhult	1/4	„	„	
	Augument: Björstorp	1/4	„	„	
	Vissmålen i Rogberga	1/2	„	„	
	Åkarp, östra, Rogberga	1	„	„	= 3 mtl

Roten skulle hålla sin soldat med bostad och för den skull blev på stamrotens mark ett soldattorp uppbyggt med stuga och uthus samt försett med åkerlapp, kålgård och hage eller äng.

Karl XI ville inte, att hans soldater skulle bli alltför bofasta, men utvecklingen gick därhän. Om blott freden varade hade bönderna i soldaterna starka arbetskarlar. Det lilla torpet sköttes av soldathustrun och barnen. Soldattorpen var ofta eftertraktade i tider med dålig arbetstillgång och konkurrensen kunde leda till fiendskap och illvilja mot en påtvingad rekryt. När knekten fick avsked eller blev borta under krig, ledde det till försörjningsproblem. Roten var skyldig hålla bostad även åt en avdankad knekt. För detta ändamål fick någon annan av rotebönderna än stamroten uppföra en stuga. Flera av de smålägenheter, som under 1800-talets senare hälft uppfördes i Hakarp, äro "pensionärlägenheter". Redan år 1801 frånträdde t. ex. soldaten på Svineryds stamrote Anders Modig sin tjänst, och det blev ägarna till Bockamålen som fick på sin lott att bygga en stuga åt honom. Den lades så långt undan som möjligt och gjordes så liten som möjligt: hela 13,5 m², varav spisen upptog 3,2.

Soldattorpens läge i Hakarp är kända. Flera ha ombildats till vanliga torp eller lägenheter. De ursprungliga torpstugorna revs efter indelningsverkets slopande 1901 småningom ner. Den enda som är kvar är stugan "Berget" under Tokarp.

De olika rotarnas soldattorp var alltså uppförda på den s. k. stamrotens mark. De kom alltså att finnas till under hela 1700- och 1800-talet. Ryttaren på Hökhult bodde i ett torp som man inte lyckats lokalisera. Han förflyttades sedan till Bråneryd, där torpet Fråsynen varit hans hemvist. I St. Tokarp bodde ryttaren på "Klippan", som senare fått namnet "Berget" och ännu finns kvar. Övriga soldattorp är

i Dalskog	Jonsbo
Stutstorp	Edstorp
Slögestorp	Soldattorpet (beläget alldeles vid gränsen mot Amarp)

Svineryd	Hagalund
Fagerslätt	Soldattorpet (senare Fagerslätt 1: 52)

På den plats, där dessa soldattorp stått, kan man finna endast lämningar av husgrunden. I några fall har andra hus uppförts på tomterna.

Beträffande övriga torp och "backstugor" i Hakarp föreligger liksom för soldattorpen en grundlig inventering utförd av länsskogsvaktare Ivar Meurling och publicerad i åtta årgångar av Hakarps Krönika. Här kan endast anföras allmänna och sammanfattande synpunkter.

Före år 1700 fanns i Hakarp ett tjugutal torp, som alla lydde under säterierna. Det var mest dagsverkstorp som befolkade dem. Någon gång bodde där folk, som hade annan uppgift än att "titta ett par oxar i rumpan". På Glasberga under Stensholm fanns en "djurkarl" som hade hand om tillsynen av den adlige godsägarens djurgård, d. v. s. ett inhägnat skogs- och hagparti, i vilket hjortar insläpptes, för att förhöja nöjet för herrskapets jaktintresserade gäster. De på gränsen till "tätorten" belägna ställena kunde tillfälligtvis befolkas med anställda vid de nya industrierna.

På Stensholm fanns det 6, Hakarp 5, Göransberg 4 torp. På de mindre hemmanena var det soldattorpen. Till gruppen kan också räknas en liten avstyckning från Gunnestorp, som den frikostige kyrkodonatorn Nils Hägerflycht gjorde för att bereda den nye klockaren, som skulle traktera den likaledes av Hägerflycht skänkta kyrkorgeln, ett levebröd. Stället kallades följdriktigt Spelebo, men organisten lär aldrig ha bott där, blott njutit avkastningen.

Nu tillväxte denna grupp småjordbruk under de närmaste århundradena ganska kraftigt. För Hakarp fanns vid nedanstående ungefärliga tidpunkter

före 1700	23 torp
„ 1750	42 „
„ 1800	61 „
„ 1850	96 „
„ 1900	104 „

Tillökningen under den första 50-årsperioden omfattar mest dagsverkstorp och faller nästan helt på de stora gårdarna. De senare tillkomna hör till stor del till kategorierna nybyggartorp, backstugor och "undantag".

Som jämförelse anges i avrundade siffror antalet män i Småland, vilka 1751 och 1870 tillhört någon av nedanstående kategorier:

	Tusental män	
	1751	1870
Jordbrukare	32	36
Torpare	4	36
Backstugusittare och inhysesshjon	2	19
Hemmasöner och drängar	19	33
Statäre	0	3
Barn m. fl.	48	86

Antalet jordbrukare har alltså inte stigit särskilt mycket trots den förkättrade hemmansdelningen. I Hakarp tycks den ej ha betytt något. Tvärtom slogs några hemman samman. Dalskog t. ex. sammanslogs av de tre Ratengårdarna 1843.

Om man inte var bondson, hade man ju inte några möjligheter att få någon jord genom arvskifte, och då fick man finna på andra utvägar. Önskan att bli sin egen om ock under de torftigaste villkor anses inneboende hos smålänningen. "Vid 18 års ålder tog ynglingen sig hustru, han köpte, förpantade eller arrenderade sig ett stycke jord och bebyggde det. Genom nyodling var snart potatis- och sädesbehovet fyllt." Det behövdes inte så mycket: några tunnor potatis, några skäppor havre till bröd var tillräckliga visthusvaror för 2—3 personer. Lite fiske eller jakt, några dagsverken i den hårda andtiden, skogshygge, hemslöjd m. m. fick hjälpa till, när familjen växte till . . .

Den välsignade freden och i allmänhet livsvänligare förhållanden gjorde att efter stagnationsåren befolkningskurvan började stiga. Under perioden 1751 till 1870 steg kategorin torpare — backstuge- och inhysesshjon med 500 %. Den starka ökningen kan helt visst inte förklaras med människornas stora kärlek till torvan: man hade helt enkelt intet annat val, några andra försörjningsmöjligheter än dem jorden kunde bjuda kände man ej. Sverige var ett underutvecklat land och gick mot en befolkningsexplosion. När de i allmänhet magra åren emellanåt utbyttes mot partiell eller total missväxt blev nöden naturligtvis störst hos den allra fattigaste.

Såvitt man kan döma av tillgängliga källor tycks förhållandena i Hakarp ej varit så hotfulla som i Småland i övrigt och Småland låg bättre till än övriga Sverige. Hade smålänningen fört en försiktigare befolkningspolitik?

Antalet småställen har ej ökat här i samma takt som i landskapet i övrigt. Vidare har de uppförda lägenheterna i långt ifrån alla fall varit avsedda för yngre familjer utan för äldre jordbrukare, soldater eller torpare som bostad på ålderdomen. Av de under perioden 1750 till 1800 tillkomna 19 "torpen" är en tredjedel sådana reträttbostäder. Åren från 1800 till 1850 byggdes 35 nya "torp", varav ej mindre än 17 för äldre. Hur obetydlig industrin än var skapade den dock direkt och indirekt många arbetstillfällen: av det sistnämnda t. ex. körslor, skogsfällning och kolning, byggnadsarbete o. d. De här nyanlagda torpen var i många fall förlagda till skogig och oländig terräng men alla möjligheter till nyodling har säkerligen utnyttjats.

En provosten på en bygds ekonomiska motståndskraft utgör missväxtåren. Svagåren var många med dåligt bröd och halvsvält. Den djupaste orsaken härtill var bristande kunskap och medel att ta upp kampen mot en ej alltför givmild natur. Men när alla motigheter samlade sig till ett anlopp, blev följden katastrof. Kall vinter, sen vår, torka vid vårsådden, kanske kyla sedan också, blåst och torka under växtperioden och sedan regn och åter regn under skördetiden, frost och sjukdomar på potatisen medverkade till ett så dåligt skördeutfall att livsmedelsförsörjningen för hela landsdelar kunde äventyras. Trots stigande spannmålspriser fick bonden dra in på staten, och det drabbade den "fria" arbetskraften i gestalt av arrendetorpare och backstugusittare.

År 1867 blev ett dåligt skördeår på grund av kyla och ihållande nederbörd. På hösten detta år befarade myndigheterna att hungersnöd skulle bli följden och började förberedelser att möta den. Men 1868 blev det torraste året i mannaminne och då var nöden redan på hösten skriande. Kronofogdarna i länet fick länsstyrelsens uppdrag att göra en inventering av förhållandena i länet och försöka utröna hur stor bristen var. Med kännedom om den kunde sedan medel, som man fått på olika vägar, fördelas mellan kommunerna. Hakarp jämte en hel del socknar i Tvetå och Vista härad fick intet. De hade tydligen ej drabbats så svårt, men den kategori, som måste köpa sina livsmedel, måste ha fått kännedom av de höga spannmålspriserna. Då man tydligen kom över svårigheterna utan hjälp utifrån, visar det att den ekonomiska situationen i socknen var stabilare än på många andra håll.

Den slutsats vi av det sagda kan draga, är att torp- och backstugebyggandet ej fått samma omfattning i Hakarp som på andra håll i vårt land. Undantagstorpen utgjorde mera en fråga om åldersvård. Dess invånare måste på grund av oförmåga försörjas, var de hade bott. Men det hör till fattigvården.

Befolkningsutvecklingen under 1800-talet

1805	992 personer	1870	1.590 personer
1830	1.056 „	1875	1.788 „
1850	1.229 „	1885	3.863 „
1860	1.355 „	1909	6.823 „
1865	1.502 „		

Som synes så står det ökade befolkningstalet under åren 1875—1909 i relation till Vapenfabrikens utveckling under dessa år.

Frågan om emigrationen till USA från orten rönt någon inverkan av de dåliga åren kan studeras med nedanstående tabell:

Åren	Antal emigranter	Åren	Antal emigranter
1848—1860	6 personer	1901—1905	52 personer
61— 65	1 „	06— 10	19 „
66— 70	52 „	11— 15	9 „
71— 75	9 „	16— 20	4 „
76— 80	12 „	21— 25	51 „
81— 85	37 „	26— 30	3 „
86— 90	49 „	31— 35	1 „
91— 95	75 „	36	1 „
96—1900	14 „	37— 47	0 „

Uppgiften som är hämtad ur Hakarps utflyttningsböcker omfattar Hakarp med de gränser som gällt efter skilsmässan från Huskvarna.

Från hela landet utvandrade under perioden 1861—1870 över 181.000 personer, från Jönköpings län 11.890 eller 6,6 %. För Hakarps del något över 4 %.

Näringar under 1800-talet.

Jordbruk m. m.

Vi ha i det närmast föregående avsnittet sett, att befolkningsutvecklingen under 1800-talets första hälft höll på att spränga försörjningsmöjligheterna. Ändå pågick en betydande produktionsökning inom modernäringen. I Jönköpings län fördubblades spann-

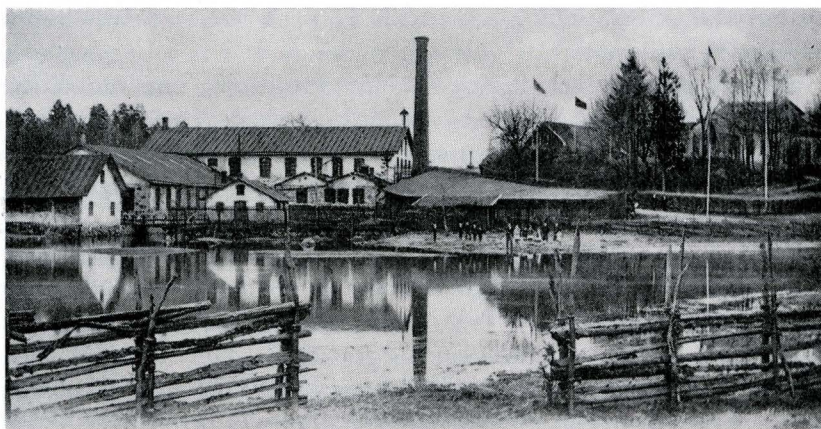
målsproduktionen, från 21 tusen till 42 tusen ton, potatisodlingen nästan 20-faldigades.

Genom skiftesverket, främst 1827 års förordning om laga skifte, skapades förutsättningar för bättre brukningsmetoder och nyodling. Den sistnämnda vann kanske mark huvudsakligen på ängens bekostnad, vilket medförde att kreatursstammen ej ökade i samma takt som växtodlingen.

Från slutet av 1700-talet har vi genom Ståhls sockenbeskrivning reda på att socknen var rik på boskap, att det var gott om äng och betesmark "ovan bergen", Från annan källa anges, att socknen var fattig på skog (Daniel Djurberg: Geografiskt lexikon etc 1818). Men för de smärre hemmanen i norra delen gällde, att de i allmänhet måste köpa spannmål. Vi kan alltså konstatera, att på de större gårdarna, säterierna, förekom spannmålsodling jämte boskapsskötsel, på de mindre huvudsakligen boskapsskötsel. Några större utvidgningar har det inte varit utrymme för. Under 1800-talets senare del blev spannmålsodlingen mindre lönande och även på säterierna övergick man på animalisk produktion, baserad på odling av vall och andra foderväxter på åkrarna. Gårdarna övergick nu ur herrskapsägo och köptes av jordbrukare av facket. Medan småbönderna "smörade" hemma anlades på de större gårdarna gårds- och bymejerier. Sådant fanns vid slutet av 1800-talet på Hakarps säteri. Mejeriprodukterna salufördes på torgdagarna i Jönköping och Huskvarna, där man kunde få se "patron" i färd med att minuter ut smör. Senare har lantbrukarnas föreningsrörelse övertagit det mesta av arbetet med jordbruksprodukternas förädling och försäljning. Under den senaste utvecklingen av vårt lands näringsliv har i varje fall småjordbruket ej kunnat göra sig gällande i konkurrensen om arbetskraften, och det ser ut som om snart tusenåriga centra för mänsklig bosättning och strävan skulle återerövas av skogen.

Industri

Det lilla pappersbruket vid Stensholm bytte under 1700- och 1800-talen ägare med godset. Under åren 1821—1847 utarrenderades det till boktryckaren J. P. Lundström i Jönköping, och inköptes sedan av hans båda söner, av vilka Johan Edvard Lundström blev föregångsman inom tändsticksindustrin. Familjen bodde på Göransberg. Sedan fabriken överlåtits på några andra företagare i Jön-

Stensholms fabrik år 1900

köping, blev det tillbyggt och försett med modernare maskiner. Utvecklingen avbröts genom en eldsvåda 1863. Därefter bildades Stensholms pappersbruks A-Bol., som byggde upp bruket på nytt. Bruket hade nu omkring 90 anställda, manliga och kvinnliga. Pappersmaskinerna kördes i 12-timmarsskift. Den viktigaste råvaran var lump. Efter en ny eldsvåda 1889 nedlades tillverkningen. Men vattenfallet och någon del av byggnationen fanns ju kvar. För att utnyttja den bildades Stensholms fabriks AB under ledning av industrimän från Huskvarna och Jönköping. Det blev nu en verkstadsindustri med ett mycket skiftande tillverkningsprogram. En huvudartikel var länge stickmaskiner. Antalet anställda var i början omkring 75 och växlade sedan med skiftande konjunkturer. Under tiden efter första världskriget var arbetstillgången dålig, men hade 1940 förbättrats, så att 84 man hade arbete. Under andra världskriget upplevde det gamla bruket sin största glansperiod. Man ändrade tillverkningsprogram: en massartikel av tätningssringar, strålkastare, elregulatorer, svänghjuls magneter m. m. Företaget utvidgades genom tillbyggnader. Nya bostäder, isynnerhet många ensamvillor byggdes. År 1949 var antalet anställda 336. Några år senare måste företaget läggas ner och tillverkningen förflyttas till annan ort. Dessbättre hade annat företag användning för lokalerna, som nu ägs av Svenska Aeroplan AB. F. n. finns 160 anställda.

Carl Friedländer

Ett litet företag som fick kännning av pappersfabrikens nedläggande var Carlfors AB. När knippehammaren vid Höggärdet lades ner anlades där ett slipverk för pappersmassa (slipmassa) som sedan ytterligare förädlades vid pappersbruket ett stycke längre ner vi ån. År 1874 ombildades företaget till aktiebolag med bl. a. godsägaren på Stensholm F. W. Laurin som stiftare. En av stiftarna Carl Friedländer från Jönköping fick ge företaget namn: Carlfors. Antalet arbetare torde ej ha varit stort.

År 1898 beslöts på bolagsstämma, att bolagets verksamhet skulle bestå i tillverkning av bronsfärger. Med hjälp av tyska fackmän byggdes anläggningen upp och startade tillverkningen. Det var ingen stor rörelse, anställda ett par man, några flickor för paketeringen.

Efter en förhärjande brand 1931 återuppfördes fabriken av disponenten Einar Björklund, som övertog företaget. Under hans och hans efterträdarens ledning utvidgades tillverkningen. År 1929 fanns en arbetare och två packflickor, men 1947 sysselsattes c:a 40 anställda.

Ebbes bruk torde fått sitt namn efter Ebbes kvarn och anlades någon gång på mitten av 1800-talet av ett par norrländska bröder. Av brist på kapital fick de snart lämna verksamheten, som upptogs på nytt av förut omnämnde Carl Friedländer, som där anlade ett

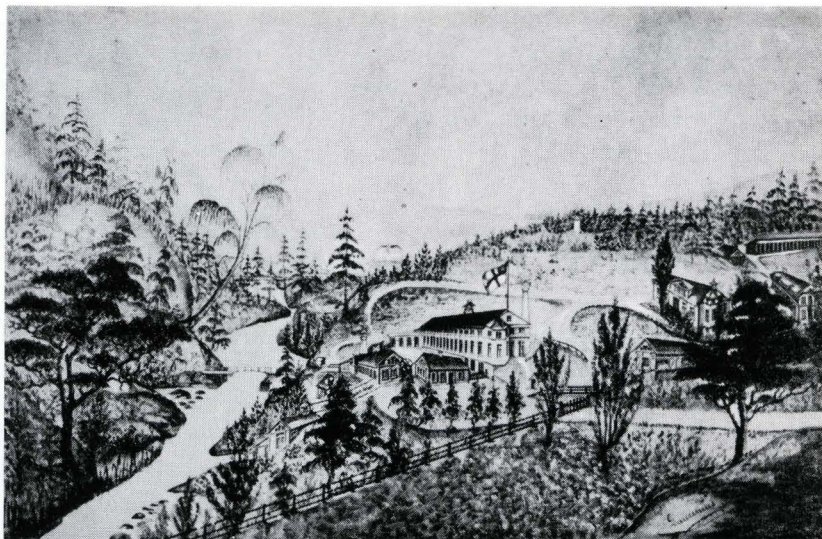
Grupp av anställda vid Ebbes Bruk omkring 1905. Längst till höger ing. Hans Fredrik Hederstierna.

tackjärnsgjuteri. Anledningen till att en så tung industri anlades på en så föga lättillgänglig plats var, att i närheten fanns tillgång till fin moränsand. Man tillverkade kaminer, spisar och handelsgjutgods. En stor artikel blev varmluftsapparater för kyrkor, samlingslokaler och skolor. År 1881 fanns 23 anställda. Senare övergick man att tillverka diverse prydnadsgods som blombord, kors, sköldar o. d.

Munksjö pappersbruk i Jönköping köpte fallet och husen för att anlägga en damm med kraftstation, som byggdes 1903. Då raserades vad som var kvar av Ebbes kvarn. Industrifastigheterna utarrenderades till ett konsortium om 15 personer. Därefter bildades Ebbes Arrendebolag och Ebbes Nya Arrendebolag. Ingenjör Oskar Bergström, som var disponent från 1914 drev upp tillverkningen av spisar och fläktar. Antalet anställda höll sig från 1890-talet vid omkring 90 man. Bruket eldhärjades 1931 och 1940. I samband med nybyggnad gjordes viss utvidgning men utrymmet i slutningen mot ån var trångt för en mera omfattande industri. Tillverkningen flyttades år 1966 till Oskarshamn, och lokalerna vid Ebbes utnyttjas nu för olika småindustrier.

Början av 1800-talet var en bekymmersam tid för ägarna till Huskvarna gevärsfaktori. När inte kronan ville återköpa faktoriet såldes det på auktion tillsammans med Huskvarnagårdarna och Tormenås för 61.150 Riksdaler Banco till greve Adam Sture och hans svägerska Florentine Beata Sture. Detta var 1820. Sedan ägdes företaget av nämnda personer eller med dem besläktade t. o. m. 1876. De tio sista åren var det aktiebolag, som rekonstruerades 1877, då främmande delägare även vinner inträde. Delägarnas antal hade då vuxit till 24.

Företaget sköttes av s. k. styresmän, ibland kallade disponenter. Det var i regel officerare vid armén eller marinen som lämnat tjänsten i relativt unga år. Bland sex sådana styresmän märktes tre bröder Ancarcrona mellan 1850 och 1876. På 1830-talet hade företaget 91 anställda, 1840 84, vilket ej tyder på någon ökning av tillverkningen. Kronan köpte årligen högst 4.000 gevär, varav 2.000 från Huskvarna. Sedan företaget övergått till bolagsform 1866 ökade ytterligare export. Det var åter krigiska tider. Efter fredsslutet des tillverkningen. Man fick beställningar från Norge och hoppades Tyskland—Frankrike 1871 gick det bakåt igen. År 1875 utlöpte de

*Ebbes Bruk omkring 1875, efter en teckning av ing. C. Laurenius,
anställd vid Bruket fr. 1873.*

förmånliga kontrakten med Svenska Kronan och Norska Staten. Det är vid denna tid man på allvar börjat satsa på annan tillverkning än armégevär. Faktoriets ingenjör sändes till Amerika för att studera bl. a. symaskinstillverkning.

En utvidgning startade, som krävde ansevärliga kapitalutlägg. På grund härav och på grund av en kortsynt utdelningspolitik — något av de goda åren utdelades ej mindre än 24 % — var bolagets ekonomiska ställning svag. Symaskinsförsäljningen gick ej som man hoppats och 1874 "var bolagets ställning prekär". Civilingenjören vid Ankarsrums bruk Wilhelm Tham kallades att göra en utredning och avge ett utlåtande till bolagsstämman över ställningen. På hans förslag rekonstruerades bolaget genom ny aktieteckning och friskt kapital tillfördes.

Under denna period hade sysselsättning kunnat beredas 160 arbetare. Företaget hade alltså ej större betydelse för Hakarps försörjning än de övriga industrierna om de tagas tillsammans.

Det skulle emellertid bli en ändring. Det nya aktiebolaget anställde som verkställande direktör nämnde Tham. Han genomförde först en

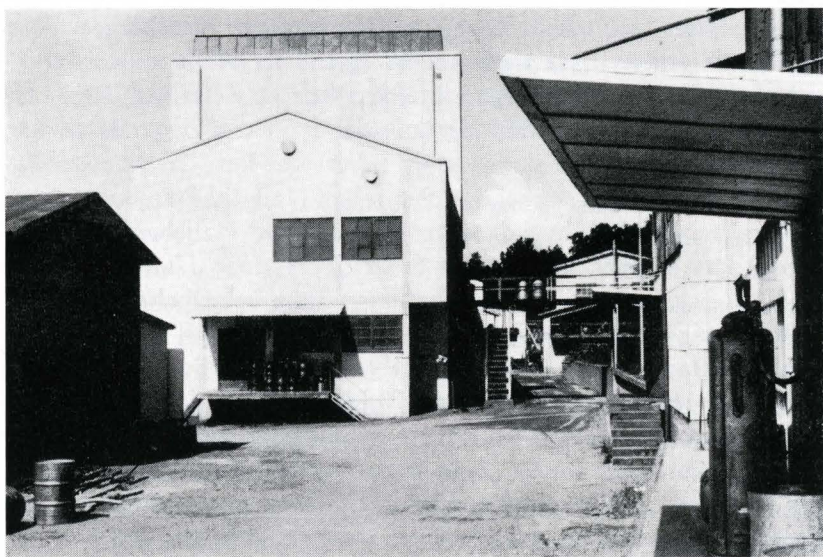
genomgripande förändring av tillverkningen: jaktvapen, symaskiner, cyklar, köttkvarnar och diverse handelsgjutgods. Försäljningen steg i medeltal under årsperioden 1877—1881 från 421.983 kr till 1907—1911 5.311.103 kr. Exporten blev av allt större betydelse.

Antalet anställda utvisar en snabb ökning

1881	324
1885	518
1891	624
1896	812
1900	1.051
1906	1.300
1911	1.585

Huskvarna skiljs från Hakarp.

I början av 1900-talet hade Huskvarnas invånarantal ökat till 4.000. Det hade då vuxit Hakarp "över huvudet" med sina från landsorten till stor del helt skilda kommunala problem. Aktiebolaget ingick 1904 till Länsstyrelsen med begäran att de båda huskvarna-

Del av Carlfors bronsfabrik i vår tid.

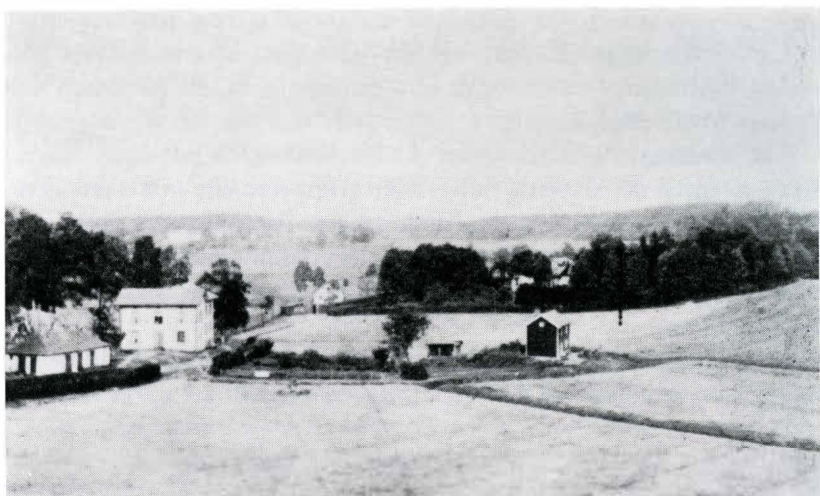
Foto Bo Björklund

hemmanen jämte Rosendala skulle få bilda köping och kommunalt skiljas från Hakarp. Det blev K.B:s beslut 1906 och Huskvarna vart köping från 1907. Efter en snabb tillväxt var det moget att år 1911 upptagas bland Sveriges städer som nummer 98.

Bebyggelse

Förutom den bebyggelse som tidigare berörts började under 1800-talet, då industrierna på allvar började tillväxa, en livlig nybebyggelse som avsåg att förse de anställda med bostäder. Ända fram till 1850 utgjordes Huskvarna förutom av faktorilokalerna av den 100-åriga Smedbyn samt ett fåtal andra på sydsidan och Stockmakarebyn på nordsidan av ån. Nu börjar samhällsbilden förändras. Smedbygatan förlängdes med sex nya fastigheter och på norr tillkom några nya hus, Remington m. fl. Viktoriabyn stammar från 1880-talet. Men utvecklingen gick snabbt. På 1880-talet måste bolaget hyra bostäder åt ett trettio-tal gifta arbetare på omkringliggande gårdar, en del ganska långt borta. För att avhjälpa bostadsbristen och försäkra sig om de anställdas intresse gynnade bolaget dem som ville bygga egna hem med tomter mot billig hyra — 14 à 15 kr pr år — samt lämnade ut lån direkt eller biträdde med borgen. Före 1916 hade genom dessa åtgärder 784 lägenheter blivit uppförda.

Vid de övriga industrierna i Hakarp fick de anställda länge och i större utsträckning skaffa sig bostäder i omkringliggande gårdar och torpställen. Några skaffade sig tidigt eget hus. Dit hörde sågaren, sedermera pappersarbetaren Per Johan Hall vid Stensholms pappersbruk, som 1845 byggde en stuga benämnd Halleberg. I förbigående kan nämnas, att han var fader till Herman Hall, grundaren av Halls boktryckeri, Jönköping. Annan äldre bebyggelse vid Stensholms fabrik är fastigheterna Åbo, som nyligen rivits, och Utsikten, som är Hemvärnsgård. Dessa var arbetarbostäder för flera familjer, och var uppförda av och hörde till företaget. De torde ha tillkommit på 1870—1880-talet. Från tiotalet härstamma ett antal två- och enfamiljshus söder om ån, från första världskriget Mästaregården och "hotellet". På tjugutalet tillkom de flesta byggnaderna utefter Rambergsliden medan den verkliga rushen infann sig under andra världskriget. Flera nya gator anlades och ledningsarbeten påbörjades. Det svåra problemet här liksom f. ö. överallt i kommunen var

Stensholm under pappersbrukets tid.

vatten- och avloppsfrågan. De djupvattensbrunnar som borrades lämnade tyvärr ej den mängd och kvalite vatten att en tätbebyggelse kunde försörjas. Först efter avtal med Huskvarna kunde vattenfrågan lösas medan avloppsproblemet ännu ej tillfredsställande lösts. År 1949 bildade kommunen och företaget en bostadsstiftelse för att anskaffa ett större antal lägenheter. Man startade med radhus för 20 lägenheter.

'Aven vid Ebbes bruk ordnade företaget i början av sin verksamhet bostäder åt en del arbetare. Från omkring sekelskiftet har genom enskild bebyggelse uppstått en liten tätort, kallad Ebbesområdet. Det har undergått ungefär samma utveckling som Stensholmsområdet med relativ stagnation under mellankrigstiden och snabb tillväxt under och efter andra världskriget. Härigenom har det kommit att växa samman med bebyggelsen omkring Pettersberg. Det sistnämnda var namnet på en stuga alldeles på krönet när man färdades Kleven upp. Den härstammade från omkring år 1865. Före 1800-talets slut fanns vid Pettersberg flera fastigheter. Att ett centrum för bebyggelsen låg här förstås därav att år 1890 en skola uppfördes vid Nordskogen och 1897 uppläts strax nedanför skolan på Stensholms mark tomt för missionshus. Bebyggelsen tätade och vidgades, bredde ut

sig mot Göransberg och fick slutligen kontakt med den från Huskvarna framträngande. Här anlades kommunalkontor, affärer och postkontor, Huskvarna 2, samt efter skärmytslingar i berörda kommunala organ centralskola.

Vid korsningen mellan vägen till Lekeryd och kyrkvägen liksom strax ovanför det översta fallet i ån grupperar sig små samhällen, som vuxit upp i huvudsak under de senaste decennierna kring några få stugor av äldre datum. Även dessa, Jutaholmsområdet och "Korsvägen" sammanlänkas nu av långa svep av radhus med rättning mot Lekeryd.

Beträffande Egna hem råder mera särpräglade omständigheter vilket kan föranleda några allmänna betraktelser att börja med.

Egna hem

När vi tar farväl av Huskvarna 1907 kan sägas, att bebyggelsen i dalen hunnit bilda en avläggare på slutningen av förkastningsbranten, ett område som efter skilsmässan kom att stanna kvar hos Hakarp. Det är Egna hemsområdet eller den s. k. Fagerslättskolonien som åsyftas, eftersom den förlades till mark som hör till fastigheten Fagerslätt i Hakarp. Men först några ord om egnahemsrörelsen.

Låt oss först konstatera, att torpare och backstugusittarklassen mot slutet av 1800-talet hastigt minskade på grund av emigration och bättre försörjningsmöjligheter i städer och samhällen. Ibland antog utflyttningen och i synnerhet utvandringen nästan lavinartade proportioner. Allt efter inställning kan man påstå, att det var fosterländska synpunkter eller fruktan att bli av med en billig arbetskraft som gav impulsen till rörelser vilkas syfte var att fästa individen vid hemlandet och jordtorvan. Man bildade Nationalföreningen mot emigrationen som skulle ge dem ett alternativ som ville komma ifrån "kitsliga ämbetsmän och ofördragsamma präster".

Man hoppades att genom en generösare jorddelningslagstiftning kunna bereda egna hem och jordbruk åt ett större antal människor. 1881 års riksdag beslöt att sådan delning skulle få drivas hur långt som helst. Småbruket hade i dessa trakter en skicklig och entusiastisk förespråkare i P. J. Rösiö. Hos de flesta var det väl längtan efter en egen vrå, en egen verksamhet om aldrig så liten till omväxling med ett ofta enahanda yrkesarbete i en instängd miljö. Önskan att

få gemenskap med levande natur, som gjorde att de fångslades av de "jordromantiska tonerna". Mången yngling var ju också som hos Runeberg "nyss från plogen tagen". Naturligtvis bidrog den bostadsbrist, som blev en följd av industrins expansion. Egna hemsföreningen kom därefter att arbeta efter två linjer: dels skulle större gårdar inköpas och uppdelas till småbruk, dels skulle byggnationen av småhus uppmuntras och hjälpas med anskaffande av lån o. d. Det sistnämnda underlättades av riksdagens beslut om en egnahemslånefond år 1904, ur vilket lån kunde beviljas på upp till 3/4 av anskaffningsvärdet. Föreningen, som bildades 1901, blev förmedlingsorgan och intill år 1914 hade ej mindre än 113 bostäder ordnats. Då föreningen fått en fullständig historik i 1964 års Krönika kan vi här utesluta en mera ingående beskrivning av dess verksamhet.

Vad som hejdade en snabb exploatering av området var de sanitära förhållandena, som ej var beräknade för tätbebyggelse. År 1918 bildades Fagerslättskolonins fastighetsförening och övertog ansvaret för gator allmänna platser o. d. Dess första uppgift var att skaffa elektrisk belysning. Värre var det att ordna vatten- och avloppsfrågan. Var och en som köpte en tomt fick ordna med brunn själv, varav följde att — när bebyggelsen tätnade man — "skar av ådran" för en tidigare brunn. Med andra ord blev det ont om vatten, så ont att det förekom att man satte lås för brunnen. Avloppet fick utsläppas i de öppna diken som kantade gatorna. Av förklarliga skäl var en promenad genom Egna hem mindre behaglig, särskilt sommartid. Avloppsfrågan kunde med visshet ej ordnas utan samarbete med Huskvarna, och det visade sig att ej heller vattenfrågan gick att ordna inom kommunen. När dessa frågor — med stora kostnader på grund av mark- och terrängförhållanden — löstes 1959 vidtog en livlig byggnation, nya gator anlades och ny mark exploaterades, varigenom området snabbt förvandlades till ett modernt villasamhälle.

Kyrka och religiös verksamhet efter 1800.

Rätten att tillsätta kyrkoherde i Hakarp hade i början av 1700-talet överlåtits på assessorn Nils Hägerflycht som erkänsla för faderns förtjänster om kyrkan där. Denna "patronatsrätt" begagnade sig sedan arvingarna av under 1700-talet, om med rätt eller orätt

blev aldrig prövat. Troligen gjorde det till saken föga, eftersom innehavarna utsågs enligt den gamla principen att den som drog försorg om "huset", d. v. s. den gamla prästfamiljen hade de största utsikterna att bli förordnad. Sista gången det personliga tillsättningsförfarandet kom till användning var efter prosten Bergman 1793. Denne hade intet "hus" att försörja. När "patronus" kallade efterträdaren synas dock vissa släktförhållanden ha spelat roll. Den utsedda var nämligen förlovad med en avkomling av huset Ståhl. Han hette Johan Filén och var bondson från Långaryd och blev kyrkoherde i Hakarp vid 34 års ålder.

Filén grep sig med ungdomlig kraft och energi an med sina åligganden. Han ådagalade stort intresse för förbättrad undervisning. I de av honom avfattade protokollen framskymta förhållandena så som de tedde sig i Hakarp före mitten av 1800-talet med ståndspersoner, adel och ridderskap, prästerskap, vanliga bönder, torpare, tjänstefolk och fattighjon. Och nya grupper kämpade för en så framskjuten plats som möjligt i gemenskapen: alla de som hade sin utkomst vid de knoppande industrierna, som kallades "stater". Även dessa i rangordning. Motsättningar gav återljud i protokollen, vid sidan om mera alldagliga mänskliga bekymmer: dålig årsväxt, oväder, eldsvådor, fattigdom, lättsinne och nöjeslystnad. Överhetens varningar och förmaningar inpräntas. Frosseri och vällevnad förvisas.

Man kan knappast komma ifrån att undra, om det var en inom socknen kontroversiell fråga som fick sin lösning, när Kungl. Maj:t på ägarnas ansökan medgav, att en brukspredikant fick anställas i Huskvarna. Redan Erik Dahlberg hade planerat en kyrkobyggnad i anslutning till faktoriet, ett projekt, vilket som bekant "gensköts" av de makthavande i Hakarp när de raskt hade en rymlig kyrka uppförd. Till predikant föreslogs och antogs läraren vid brukets växelskola. Skol- och läraretjänsten var förenade till 1879. Sedan var predikantplatsen obesatt till 1898. Sedan fanns brukspredikant, till dess Huskvarna blev köping och befattningen ändrades till komministratur under Hakarp. Genom gåvor från bolaget och dess direktör uppfördes Huskvarna kyrka 1907—1908.

Efter prosten Filén hade Hakarp tre kyrkoherdar, P. A. Almqvist, O. H. Rogberg och K. A. Sandström. Efter 1919 blev Hakarp annex

till Huskvarna. Komministrar var i nämnd ordning Sven Håkansson, Henning Thunell, Josef Larsson. År 1962 blev Hakarp eget pastorat med Harald Möllerström som kyrkoherde.

Kyrkoherdens främste medhjälpare i församlingsarbetet var klockaren, som under medeltiden skötte rent prästerliga uppgifter. Efter reformationen fick han de mest skiftande åligganden: förutom att leda församlingssången och biträda med sång vid förrättningar försågs han med en mängd administrativa uppgifter men skulle dessutom sköta undervisning och sjukvård, vara socknens "skrivbyrå" och auktionsman. Lönen bestod av avkastningen av ett klockarehemman - i Hakarp Spelebos. Härtill kom bestämda naturabidrag från varje hemman, en slags "indelning". Ytterligare ålåg det var och en som använde sig av kyrkans tjänster - och det måste man göra - att lämna avgifter till olika ändamål, bl. a. klockarens avlöning.

I Hakarp var klockarna länge hemmansägare. Under 1700-talet gick tjänsten i "arv" inom en familj som hette Hakberg. Den siste av denna hette Anders Hakberg och dog 1814. Han efterträddes av en måg, Johan Hagström från Kämparp. Han var tidtals ägare till flera gårdar i Hakarp. Han har varit en arbetsam och affärsbegåvad man. Han åtog sig även att utbilda organister mot en avgift av 125 riksdaler. Hans söner var musikbegåvade: en blev musikdirektör i Karlskrona, en annan organist och först faderns efterträdare i Hakarp, sedermera domkyrkokantor i Linköping. År 1875 blev klockartjänsten i Hakarp förenad med läraretjänst. Den förste innehavaren var K. A. Hultqvist, tidigare lärare i Jönköping och Växjö, vilken tillträdde de förenade tjänsterna 1875. Han flyttade 1881 till Vrigstad, "allmänt saknad". De övriga innehavarna har varit S. A. Sehlin, A. Norrlander, Gunnar Salomonsson och Göran Håkansson.

Den orgel som 1694 bekostats av Hägerflycht hade 5 stämmor. Den var på 1770-talet utsliten. En ny, större uppsattes 1784, vilken restaurerades 1864. I början av 1900-talet hade den endast ett fåtal brukbara stämmor: de stora klimativxlingarna i stenkyrkan var ödesdiger för en så känslig apparat och kyrkråttorna hade ett gott öga till bälgen. När instrumentet "ylade" alltför öronbedövande, fick klockaren och organisten återgå till den gamla metoden att med sin röst hålla psalmsången vid liv. År 1905 insattes ny orgel igen med milda "romantiska" stämmor. Vid ombyggnad 1948 behölls

några av dessa, delvis omintonerade, vid val av övriga sökte man ge orgeln en mera "klassisk" klang. På sistone har ännu ett orgelverk insatts i kyrkan och placerats i norra korsarmen.

Den stränga samhällsdisciplin och ordning som var de styrandes ideal under 1600-talet hade även genomsyrat kyrkan, och där liksom på de flesta områden av samhällslivet behöll den sitt grepp över människorna i ett par århundraden. Regelbunden kyrkogång var en samhällelig skyldighet och försummelse bestraffades på olika sätt, t. ex. med böter som tillföll fattigkassan eller "stockstraff", d. v. s. den försumlige fick till allmän bespottelse sitta fjättrad i kyrkstocken. För kyrkan upprättades "bänkordning", vilket innebar att varje gård tilldelades bestämda bänkar. Även hantverkarna vid Huskvarna "stater" hade sina. Man skilde på man- och kvinnosida. Även sedan Huskvarna fått eget kapell och predikant, besöktes sockenkyrkan regelbundet, särskilt vissa helger. År 1864 avskaffades bänkindelningen, men uppdelningen i mans- och kvinnosidor upprätthölls.

Frireligiös verksamhet.

Inom kyrkan hade man sedan gammalt sökt skydda sig för en "förskingring av hjorden". En fara ansågs hota från de fromhetsrörelser, som särskilt under 1700-talet på olika vägar fick insteg i landet, och hos vilka kyrkan vädrade fiender till den enda rätta tron. För att hindra, att sådana "villomeningar" fick spridning förbjöds sammankomster utanför kyrkans uppsikt som ej kunde räknas som husandakter. År 1726 tillkom en lag kallad konventikelpakatet, som stadgade straff från böter, 14 dagars "vatten och bröd", till två års landsförvisning för den som bröt detta förbud. Spred man dessutom "falsk lära" kunde straffet bli fängelse i många år. Detta hände långt in på 1800-talet. Konventikelpakatet upphävdes 1858, senare än motsvarande bestämmelse i något annat land.

Fri religiös verksamhet spåras i Hakarp till 1840-talet då de s. k. roparna uppträdde här och där i de småländska bygderna. De lär ha hållit till i Dalskog.

I början av 1850-talet kom en lekmannapredikant som hette C. J. Lindberg. Till yrket var han lärare i Malmbäck. Ännu gällde den gamla lagen om förbud för religiösa sammankomster och Lindberg

blev anmäld för prosten. Huruvida han eller värden för mötet, som hölls i Smedstorp, fick någon svårare påföljd än förmaningar, är ej bekant.

Därefter blev det ej sällsynt med besök av kända lekmannapredikanter, såsom Svenning Johansson, P. A. Hultman, Oskar Ahnfelt, lektor Elmblad m. fl. I Huskvarna hade man svårt att hysa predikanterna och vandrade därför långa vägar ut på landsbygden för att höra dessa berömda talare, som ofta kunde hålla på i flera timmar. Även statskyrkans präster togo i några grannsocknar del i den fria verksamheten, t. ex. Karl Palmberg i Sanderyd och Sven Emil Hagberg i Rogberga. Bygden blev ett centrum för religiös väckelse och särskilt vid vissa tider strömmade stora skaror till mötena och blev "omvända". Från 1800-talet nämns 1876, 78, 83, 87, 89 och 95 som särskilda "besökelsetider". Med denna väckelse följde en betydelsefull uppräckning i sed och livsföring. Särskilt spritbruket ansågs ej i överensstämmelse med kristna ideal. En del förkunnare dundrade också mot snuset och det allt populärare kaffet men tycks i stort sett ha kämpat förgäves.

Den första sammanslutningen var en s. k. månadsförening. Av namnet framgår att man hade någon sammankomst varje månad. Den 8 nov. 1862 bildades den första arbetsföreningen enligt uppgift med såväl manliga som kvinnliga medlemmar. Redan första året insamlades 100 kr och vid auktionen i juni 1863 inflöt 363:56. År 1875 kunde missionsvännerna, som deltagarna i dessa möten kallade sig, skaffa sig en egen möteslokal. Den låg på Fagerslätts mark på en tomt i närheten av kronans nuvarande garageplats.

Förutom missionsföreningen, som arbetade i anslutning till Jönköpings missionsförening, bildades 1878 en ynglingaförening. Dess ordförande blev bokhållaren på Stensholms pappersbruk C. O. Holmqvist, som förut varit lärare i Hakarp. Efter en tidigare ansats till församlingsbildning grundades 1885 Hakarps missionssamfund med ändamål att befrämja kristlig kunskap, tro och leverne, medverka för inre och yttre mission och hjälpa nödställda företrädesvis inom den egna församlingen.

Samfundet arbetade fördelat på två kretsar, en för norra delen av socknen, en för den södra jämte delar av Huskvarna. Den södra delen kom på grund av sitt läge intill den spirande tätorten att till-

Frikyrkliga arbetsföreningen i Hakarp år 1900.

växa snabbast, och sedan den en tid hjälpt sig fram med tillfälligt upplånta lokaler uppfördes 1897 kretsens eget missionshus, kallat Betania. Sedan det "Stora missionshuset" på Fagerslätt sålts till Hakarps kommun att användas till skola tillbyggdes Betania 1907.

Medlemmarna i den norra kretsen utgick ur samfundet 1904 och bildade Hakarps norra missionsförening, som byggde missionshus i Amarp.

År 1922 ändrade Hakarps missionssamfund namn och kallade sig Hakarps Missionssamfund-Betaniaförsamlingen. Från 1920 hade församlingen en predikant, efter 1936 tillsammans med Hakarps norra missionsförening.

Båda dessa föreningar har genom arbete bland barn och ungdom strävat att förverkliga sina ideal och föra dem vidare.

Skolan

1571 års kyrkoordning innehåller de första bestämmelserna om folkundervisning. Av protokoll från flera biskopsvisitationer vet vi, att läskunnighet varit spridd i Hakarp. Det är tydligt, att klockarna på 1700-talet haft med undervisningen att göra, ty rummet (eller ett av rummen) i sockenstugan vid kyrkan betecknades ibland som skolekammare och Anders Hakberg, klockaren, hade vid sidan fått tillbygga ett litet rum "för sin bekvämlighet". Troligen hade han här förhör på bestämda tider. Då sockenstugan i slutet på 1700-talet måste rivas, fick han i stället hålla till i prästgårdens drängkammare. När Hakarp år 1793 fick en ny kyrkoherde, Johan Filén, blev det emellertid uppdagat, att undervisningen var i högsta grad försummad.

På kyrkoherdens initiativ beslöt nu stämman att anställa en lärare och ordna en ambulerande skola. Socken delades in i fyra rotar: norra roten, kyrkroten, östra och södra. Läraren fick kost och logi på det ställe han var, där även ett rum uppläts till skollokal. Föräldrarna fick själva betala läraren. Den första taxan var 8 skilling banco pr barn, varjämte magasinsskassan släppte till någon förstärkning. Den förste läraren blev en torpare på Fintorp under Stensholm vid namn Peter Stenholm. Det är väl att förmoda, att han åtminstone under de åtta månader skolan pågick, slapp sina dagsverken.

Det var 1805. Eftersom undervisningen var eftersatt anställdes dessutom ett par ynglingar från Stensholms pappersbruk, vilka dock slutade 1809 för att studera vidare.

Den ene av dem återkom 1813. Han hette Carl Gustav Ljungqvist. Undervisningen delades nu så, att Ljungqvist fick hand om de äldre barnen, och Stenholm nybörjarna. Hela Stenholms lön skall ha uppgått till 100 kr pr år. Han tjänstgjorde till sin död 1825.

I Huskvarnabyen kom utvecklingen inom skolans område att gå andra vägar. Här var det företagsledningen som gick i spetsen och stod för kostnaderna, till en början både för lokaler och personal, som alltså kunde räknas till fabrikets anställda. Redan 1822 anställdes som lärare Adam Fredrik Norlander, och undervisningen skulle ske efter den s. k. lancastermetoden, som innebar, att mera försigkomna elever fick hjälpa till med undervisningen. På det sättet kunde stora grupper — på upp till ett par hundra barn — ställas under en lärares ledning. Man satte in fönster i ett gammalt krutmagasin från 1701, rustade upp det några år senare och använde det även till kyrkokapell. Fram till 1879 var kapellpredikanten även lärare vid skolan.

Efter Stenholms död åtog sig ovannämnde Norlander att förutom sina tjänster vid fabriket även sköta barnundervisningen i socknen. Hans lön för detta var 12 skilling pr barn, 2 tunnor och 20 kappar spannmål (= i det närmaste 4 hl) från sockenmagasinet.

Skolan var ambulerande som förut med repetitionsförhör en gång i veckan i prästgårdens drängstuga. Efter 1840 hölls skola i de olika rotarna två månader på följande platser: Gunnestorp, Baggarp, Smedstorp och Höggärdet. För barnen på Stensholms säteri blev det lång skolväg och därför inrättades 1841 ännu en rote och i stället minskades tiden på varje ställe till sex veckor..

Genom 1842 års skolstadga blev skolgången obligatorisk för barn mellan 7 och 14 år. Vidare innehöll stadgan en bestämmelse, att varje skoldistrikt helst skulle ha en fast skola. För Hakarp medförde den nya lagen stora bekymmer. Industrien i Huskvarnabyen hade som nämnts ordnat skola för sina anställdas barn. De största gårdarna ägdes av s. k. ståndspersoner, som hade medel att på annat sätt sörja för sina telningars utbildning eller ej alls voro bosatta i socknen. Både fabriket och de flesta av ståndspersonerna stretade emot

och enligt ett första stämmobeslut ville man komma ifrån med 1/3 av kostnaden för läraren. Detta beslut revs emellertid upp på ny stämma en vecka senare, vid vilken en av ståndspersonerna, ägaren till Bråneryd, häradshövding Ribbing, rådde de närvarande att höja sitt bud till 2/3. Resten skulle man ansöka om statsbidrag för. Disponenten vid faktoriet försökte få beslutet ändrat för Huskvarnas del, men ålades enl. Kungl. Maj:ts beslut 1846 lägga sin del. För att få någon komensation begärde faktoriet att sockenläraren skulle om söndagarna undervisa gesäller och lärgossar i räkning och skrivning. Men omtanken om de ungas intellektuella vidareutbildning uppskattades endast av få. De flesta skolkade för det mesta. En var bara med en gång: uppspelsdagen.

Till lärare hade man valt Bengt Fredrik Wetterholm från Stensholms pappersbruk. Han hade det försteget framför en medtävlare, att han "var församlingens barn", och dessutom hade han sin sjukliga mor att se till.

År 1845 kunde en ny sockenstuga framme vid kyrkan tagas i bruk. Den var även försedd med en skolekammare och var sålunda socknens första fasta skola. Den användes dock till en början endast för "läsförhör" en gång i veckan.

I socknen fanns vid den nya förordningens ikraftträdande c:a 90 skolpliktiga barn. Av dessa kom endast ett 50-tal att utnyttja den nya "förmånen". Även senare klagades på att alltför många uteblev, och man prövade som medel mot detta dels, att från predikstolen offentliggöra de försumliga föräldrarnas namn, dels att samla medel till hjälp för de fattigare barnens utspisning. En del barn hade arbete på pappersbruket, och i dessa tider av stark konkurrens om arbetstillfällena gällde det att snarast möjligt "komma intill" någonstans. Skolgången fick då komma i andra hand.

Småningom förbättrades skolans organisation. Den uppdelades 1858 i två stadier, småskolan och folkskolan. Den årliga undervisningstiden utökades till 12 veckor i varje rote. Två lärare vid småskolan anställdes tills vidare, en för norra roten och en för den södra. Mest bekant är J. P. Palmstrand från Broaryd, som 1862 anställdes vid den södra roten. Han tog gärna barnen med sig ut och höll sina lektioner i det fria. Han hade upptäckt det hälsobringande av att gå barfota, vilket han gjorde både i tjänsten och

Skolklass med övningsgevär vid kyrkskolan år 1900. Mannen med svart filthatt folkskolläraren och kantorn S. A. Sehlin. Pojken med halmhatt vid högra fönstret, Fritiof Gustafsson, Domö, senare landshövding i Skaraborgs län.

vid vandringar till Jönköping, vilket kanske var välbetänkt. Hans livsföring lät sig väl förena med god ekonomi och sin kvarlåtenskap skänkte han till avlöning av en lärarinna i slöjd vid Hakarps skola. Fonden utgjorde från början 2.500 kr.

När barnen gått i småskolan tills de inhämtat vissa kunskaper i kristendomskunskap, läsning och skrivning, överfördes de till "storskolan" i sockenstugan, där den förut omtalade Wetterholm tjänstgjorde till sin pensionering 1875.

Läsundervisningen bedrevs med lästabeller, skrivningen övades i sandlådor, senare på griffeltavlor. Skoltiden var från kl 9 till 16 fem dagar i veckan. Barnen fick själva elda och städa skolan. På 1860-talet gav skandinavismen och skarpskytterörelsen genljud även i en liten lantskola. I Hakarp skänkte inspektoren på Rosendala 25 st. trägevär att användas under de två veckotimmar, som anslagits till exercis och fristående gymnastik, ett nytt ämne på skolschemat.

För att lösa den flyttande småskolans i södra roten lokalfråga hyrde skoldirektionen övre våningen i torpet Nordskogen under Göransberg. Där tjänstgjorde småskolläraren Clas Otto Holmqvist till 1885 då han blev ordinarie bokhållare på pappersbruket för en lön av 600 kr. I skolan hade han haft 250 kr pr år. Han var en föregångsman inom den frikyrkliga verksamheten.

I början av 70-talet började kammaren i sockenstugan bli för trång för det växande barnantalet, likaså förslog ej Nordskogstorpet för de 40 småskolebarnen, som skulle gå där. År 1877 var skolhusbyggnad i kyrkbyn färdig att tas i bruk och 1890 det första skolhuset vid Nordskogen. Efter tjänsternas förenande (som organist och lärare) vid kyrkan verkade där efter Wetterholm E. A. Hultqvist, som flyttade 1883. Ny kantor blev S. A. Sehlin.

När Hakarp började bygga egna skolhus överenskomms med Huskvarna, att varje skolområde skulle bestrída kostnaderna för sitt skolväsen.

I Huskvarna avvecklades nu "växelundervisningen" och den med sysslan som brukspredikant förenade lärarebefattningen. Till ny lärare valdes Alfred Dahlin, förut lärare vid Maria folkskola i Stockholm. Den nye direktören vid bolaget Wilhelm Tham insåg värdet av en god grundutbildning och utverkade stora ekonomiska bidrag till skolan. Samhällets tillväxt avspeglar sig i skolbyggnationen:

1882: ett nytt skolhus med två lärosalar och bostad för läraren, 1893: ett nytt skolhus med sex salar, slöjdsal och expeditiionsrum, 1901: åter ett skolhus och detta med 12 skolsalar, slöjdsalar, skolkök jämte övriga utrymmen. Bolaget hade dittills "investerat" 150.000 kr på skolbyggnader och inventarier. Att Huskvarna skolor nådde en viss berömmelse, får tillskrivas både personlig duglighet hos ledningen och det gynnsamma ekonomiska klimatet på platsen. Dahlin blev undervisningsråd.

I landsortsdelen av kommunen hade man ej lätt att hålla jämna steg med industrisamhället när det gällde utvecklingen av undervisningsväsendet. Även om god vilja ej saknades hade man att kämpa mot alla de svårigheter som glesbygden orsakar. Dit hör långa skolvägar och flerklassiga undervisningsavdelningar. I småskolan undervisades de två klasserna och i folkskolan alla fyra gemensamt av en lärare. Varannandagsläsning tillämpades i kyrkskolan till 1914 och i Nordskogens skola till 1908. När barnantalet på 90-talet steg över 50 i småskolan tillgreps för- och eftermiddagsläsning.

Skolornas möblering och utrustning var torftig. I andra skolor kasserade bänkar fick duga. Läraretjänsten i Nordskogen hölls besatt med vikarier i flera år för att hålla kostnaderna nere. Förhållandena kom slutligen en del berörda målsmän att hos stämman föreslå flera förbättringar. Men utvecklingen gick mycket långsamt.

Visserligen hade redan 1877 fortsättningsskola införts vid kyrkskolan. (Den bekostades med statsbidrag.) Men den var frivillig och antalet elever uppgick ej alltid till det för statsbidraget erforderliga, nämligen tio. Då fick den inställas. När också på Nordskogen en fortsättningsskola inrättades år 1896, blev det på samma sätt där. Skolgången kom i konflikt med elevernas förvärvsarbete, något som märktes långt efter det fortsättningsskolan blivit obligatorisk 1920.

År 1877 hade också slöjdundervisning för flickor införts. Läraren Palmstrands gåva gav medel till denna sak. Flickorna hade sömnad o. d. 5 timmar i veckan. Med gosslöjden dröjde det däremot i flera år. År 1899 föreslog C. O. Holmqvist att man skulle inrätta en träslöjdsavdelning för pojkar vid Nordskogen. Frågan bordlades för utredning, som kom att ta 11 år. Vid kyrkskolan infördes träslöjd först 1923. De hygieniska förhållandena vid skolorna lämnade mycket i övrigt att önska. Fortfarande ålåg det barnen själva att elda och städa. Först efter 1904 anställdes städerskor.

När Fagerslättsskolonien uppstod i början av 1900-talet gick barnen från dessa fastigheter i skolan i Huskvarna. "Kolonisterna" var anställda på Huskvarna bolag och skolan var ju delvis bekostad av detta företag. Först när Huskvarna skulle skiljas från Hakarp måste frågan om dessa barns skolgång regleras. En överenskommelse träffades, att de skulle fortfarande få sin undervisning i Huskvarna mot att all skatt från området till skolan skulle tillfalla köpingen.

Ungefär samtidigt med "skilsmässan" mellan Hakarp och Huskvarna gjorde allttjämt stigande barnantal åtgärder nödvändiga för att organisera skolväsendet i socknen i övrigt på ett tidsenligt sätt. Ett förslag, som kommit så långt att det vunnit stämmans gillande gick ut på att centralisera de båda högsta klasserna från socknens norra och södra rote och härför inrätta en tredje skola. För ändamålet skulle missionshuset på Fagerslätt inköpas. Härigenom skulle en bättre skolform kunna vinnas. I de gamla skolorna skulle småskolan samt folkskolans två första klasser undervisas och folkskolans två högsta klasser skulle placeras i den nya skolan. Man skulle på detta sätt slippa den otympliga anordningen med fyra klasser i en avdelning. De röstberättigade inom tätorterna Stensholm och Ebbes genomdrev en annan ordning. Det nyinköpta missionshuset flyttades till Nordskogen och uppfördes i betydligt förändrat skick till ett nytt skolhus, som även inrymde bostäder för två lärare.

Vid Nordskogen fanns alltså två småskolavdelningar och två folkskolavdelningar, vid kyrkskolan en av vardera.

För den norra skolroten var alltså skolfrågan otillfredsställande löst och för Fagerslättsskolonien endast provisoriskt. Från 1912 avsöndrades ett nytt egnahemsområde norr om det första, detta på mark från Hakarps säteri. Därigenom kom frågan om egnahemsbarnens placering i nytt läge. Åter föreslogs en viss centralisering, så att barnen från norra roten och egna hem skulle bilda en gemensam skolenhet med en läraravdelning för varje klass. Skolan skulle placeras vid Källerödjan men Egna hem skulle få egen småskola. Ej heller denna plan till centralisering kunde man enas om. I stället uppfördes två lika stora skolor, en vid kyrkan och en vid Egna hem, vardera med fyra lärosalar, avsedda för en småskoleavdelning och två folkskoleavdelningar. Den fjärde skulle användas vid behov eller till gymnastiksal. Vid kyrkskolan var den länge också kommunalsal.

Skolorna blev färdiga vid kyrkan 1920 och vid Egna hem 1921. Det visade sig, att barnantalet i allmänhet var för litet för så många som sex läraravdelningar, vilket gjorde att klasserna 5—6 förenades till en avdelning förlagd till kyrkskolan.

Ett sjunde skolår inrättades 1941, varvid fortsättningsskolan, som omfattat 360 undervisningstimmar, delvis inarbetades i detta. Kvar som självständig fortsättningsskola behölls en ettårig kurs om 180 timmar, anordnad som skolkök och allmän kurs.

År 1944 var barnantalet 215 och antalet läraravdelningar 10. Under årens gång hade åtskilliga förbättringar införts: fri tandvård, läkarundersökning och viss vård, försäkring, fria läroböcker (fri förbrukningsmateriel hade förekommit tidigare), upprustning av skolorna beträffande uppvärmning, vatten och inventarier. Detta år uttaxerades 1,47 kr pr skattekrona, medan 1904 hade uttaxerats 25 öre.

Befolkningsutvecklingen i kommunen under efterkrigstiden gjorde det snart uppenbart, att skolan stod inför sin mest omfattande utbyggnad dittills.

Överlärare anställdes 1949. Två år senare hade antalet skolavdelningar stigit till 13. Undervisning i engelska språket infördes i klasserna 5—7 och en framställning om inrättande av en åttonde klass ingavs till vederbörande myndighet. Utspisning med mjölk eller en skolmåltid inleddes. Efter en lång planeringsperiod och sedan många avdelningar fått inhysas i provisoriska lokaler kom en ny skolanläggning till stånd 1958. Den anlades vid Broholm och kompletterades 1965 med gymnastik- och bespisningslokaler. I Hakarp tillämpas nu grundskolans organisation och läroplan med högstadiet förlagt till Huskvarna.

Den kommunala förvaltningen.

Beslutanderätten i socknens gemensamma angelägenheter tillhörde sedan gammalt sockenstämman, de besuttna männens församling. Den hade att besluta om kyrka och kyrkogård och andra gemensamma angelägenheter.

I slutet av 1790-talet begärde Huskvarna faktori och stater, att de skulle få ha egen kyrkokassa. Detta medgavs ej, men däremot

K. J. Gustafsson, 1862—1936, ägare till Stensholms säteri. Verksam inom flertalet kommunala organ. Från år 1909 riksdagsman i första kammaren.

fick samhället rätt att ha sin egen kassa för de fattigas försörjning och samtidigt befriades deltagarna i denna kassa från bidragsskyldighet till fattiga i övriga delen av socknen. På 1820-talet tog faktoriägarna itu med skolfrågan i samhället, och man kan väl tänka sig, att detta skötte de flesta gemensamma angelägenheter utan inblandning från landsortsdelen.

År 1862 kom den nya lagen om kommunal självstyrelse, som delade upp arbetet på en borgerlig och en kyrklig del. Den kyrkliga kommunen skulle sköta kyrko- och skolfrågor, den borgerliga övriga kommunala angelägenheter, t. ex. fattig-, barna- och hälsovård. Beslutande myndighet var kommunalstämman, där vid röstning antalet röster var beroende av skattekraft, verkställande kommunalnämnden. Stämman hade rätt att delegera sin beslutanderätt på utsedda fullmäktige. Denna anordning följdes i Hakarp. Kommunen uppdelades i rotar med var sin ordningsman, som hade att övervaka ordning, hälsovård o. d.

Efter några år, närmare bestämt 1873, genomdrev styresmannen för Huskvarna gevärsfaktori, Emil Ancarkrona, att fullmäktigeinstitutionen skulle avskaffas. Den kom ej att återupplivas förrän 1919.

Trots bristfälliga bostäder var landsbygden ej utsatt för de faror för epidemier som ofta drabbade tätortsbebyggelsen. Detta visade sig vid den sista svåra koleraepidemi, som drabbade vårt land på 1830-talet. I Jönköping dog en sjättedel av befolkningen, i Hakarp kunde endast ett fåtal säkra dödsfall i sjukdomen konstateras. En sundhetsnämnd tillsattes 1831 och ett antal stugor reserverades som sjukstugor vid en eventuell epidemi, extra begravningsplatser måste man ha i beredskap, om antalet dödsoffer skulle bli stort.

Andra smittsamma sjukdomar var ofta återkommande gissel. Mot smittkoppor, som ej alltid ledde till döden men som kunde lämna vanställande ärr efter sig, uppfann en engelsk fältskär redan på 1700-talet metoden att vaccinera med kokoppssmitta. I Sverige blev det de mångsysslande klockarna, som fick utföra "ympning" vid s. k. vaccinationsmöten. Ännu vid sekelskiftet 1900 fanns bestämmelsen att sökande till förenade lärar- och klockartjänst skulle förete intyg, att han var kompetent att utföra smittkoppsympning. Den siste klockaren i Hakarp, som hade sådant intyg, var A. Norlander, som dog 1931.

Från Huskvarnabyen finns många anteckningar om epidemiernas härjningar under 1800-talet. År 1879 dog 17 personer inom Hakarp av smittkoppor, vilket var hälften av döda det året. Då vaccinerades de flesta arbetarna vid fabriken. Samma år utbröt en svår scharlakans- och difteriepidemi på platsen. Man utsåg nu en särskild sundhetsnämnd om 15 personer, som skulle övervaka, att bestämmelser om hygien o. d. följdes. Ett bekymmer var, att sedan man inrättat sjukstuga för isolering av de smittade, en del föräldrar i ovis omtanke hemlighöll misstänkta sjukdomsfall.

I brist på för ändamålet utbildat folk fick självlärda "doktare" bistå vid sjukdomsfall. Tandutdragning klarade en stockmakare vid namn Lönnegren med sina "nycklar", och det fanns nog flera "naturläkare". Skomakaren m. m. J. Linderholm från Amarp — fader till professor Em. Linderholm — hade t. o. m. praktik i Jönköping (Uppgift av A. Norrlander) och till sjöbackagummorna (ett par gamla damer, som bodde på torpet Sjöbacken under Brunstorp) kunde man gå och få hjälp för smärre sår och krämpor.

Salomon Gustafsson, 1887—1944, ägare till Dalskogs gård. Ledande kommunalman i Hakarp. På länsplanet ordf. i flera ek. sammanslutningar inom jordbruket. Landstingsman. 1935—1938 Häradsdomare.

När ”den nya tiden kom”, när den tätande bebyggelsen fordrade strängare bestämmelser, som innebar att man inte fick hålla grisar, kor eller höns på sina tomter, var det många av de gamla nybyggarna som knorrade. Sant var ju också, att man berövade jorden ett välbehövligt tillskott genom tvånget med sop- och latrinhämtningen. Men den gamla generationen har nu gått bort och den nya får nog sina problem i dessa sammanhang att brottas med, frågor, som man inte kan så som man hittills gjort med det mänskliga avfallet, bara skjuta ifrån sig.

Fattigvård

Vården om de fattiga inskränkte sig i det fornnordiska samhället till att man tog vård om sina släktingar. Den som hade egendom kunde köpa in sig för mat och vård. Med den egendomslöse hade man knappast något medlidande. Man kan kanske förstå denna hårdhet mot främlingar, när man vet, att det under nödtider kunde bli tvång att sätta ut barn och åldringar att dö, om familjens produktiva medlemmar skulle ha en möjlighet att överleva.

Kristendomen kom och lärde att det var lättare för den fattige att komma in i himmelriket än för den som hade många ägodelar.

Kyrkans syn på de fattiga satte så småningom sin prägel på sed och lagstiftning. Upplandslagen säger: "Nu kan fattigt och vanfört folk föras i by; då är var bonde skyldig att underhålla det ett dygn" etc.

För kyrkliga ändamål upptogs den s. k. tionden, som blev laglig beskattning i Sverige någon gång på 1200-talet. Landskapslagarna innehåller bestämmelser hur det skulle delas mellan kyrka, präst och biskop. De fattiga skulle också ha en del, vanligen $\frac{2}{9}$. Denna del av sädestionden skulle emellertid bonden behålla för att lämpligen fördela "på sätt han vill svara inför Gud". Men det hände att detta fattigtionde av myndigheterna togs i bruk för andra ändamål.

För sådana fattiga, som var sjuka eller krymplingar, gjordes lagstiftningsvägen beaktansvärda försök till drägligare förhållanden, t. ex. 1571 års kyrkolag, men det stannade på de flesta håll på papperet. I flera lagar och förordningar från 1600- och 1700-talen inskräpes socknarnas skyldighet att uppbygga "stugor" för medelösa sjuka och åldringar. I Hakarp beslöts att sockenstugan 1776 skulle tas i bruk för fyra av socknens mest sjuka och eländiga fattiga. När denna stuga i slutet av århundradet ruttnade ner, byggdes ingen ny; ej ens efter åläggande 1811. Kanske ansåg socknemännen i likhet med Gustav II Adolfs rådgivare, att "Kieringie stugor voro rätta orsaken till all Lättia och Tiggerij". I stället föredrog man den anordningen, att varje gård drog försorg för sina fattiga med bostad. Att dessa sedan ofta blev eländiga backstugor, överbefolkade till bristningsgränsen, var en annan sak. De större gårdarna byggde sådana för en eller två familjer med köket gemensamt. De inneboende fick så mat i form av säd och "Sågelskott". Vissa dagar fastställdes, då man fick hämta denna sin "pension" vid kyrkan, var och en sitt. Sedan blandades allt i en bing och delades om igen, så att ingen mannamån skulle ske. Beträffande mängden kan anföras, att för en kvinna erlades vid 1700-talets slut 3 tunnor säd (ungefär 4,5 hl), 2 lispund kött (ungefär 16 kg) och $\frac{1}{2}$ lispund fläsk (4 kg). År 1833 ger Jönköpings läns hushållnings-sällskaps handlingar följande sammanfattning av fattigvården inom Hakarp:

Folkmängd 1.072. Fattighjon 32. Fattigkassans belopp 815. Årliga bidrag i säd 10 kappar. Fattigbidraget för behovet tillräckligt.

Sjukvård av anhöriga, emedan fattighus för hela församlingen saknas. Undervisning dels i Huskvarna Wexelskola, dels av dem där

*Johan Albin Karlsson 1892—1961. Ordf.
i fattigvårdsstyrelsen. Kommunalnäm-
dens och fullmäktiges ordf. 1944—1961.
Landstingsman 1936—1961.*

barnen är inkvarterade. Matskott 4 mark. sovel. Nästan alla fattig-
hjon äro Säteriets underhavande, ehuru dessa icke betala mer än
bönderna efter hemmanstalet. Huskvarna gevärsfaktori med 319
personer och 12 fattiga, har sedan 1798 sin egen fattigförsörjning,
för vilken 2 tunnor om året är anslagna. Ur ett betydande socken-
magasin är sedan 1795 till de fattiga utdelade 210 tunnor säd och
339: 7,5 i pengar. Julgång är bruklig.

Genom stämmobeslut 1848 fastställdes "att full och hel fattig-
hjongsstat" skulle utgå med 1 tunna råg, 1 tunna havre och 1/2 tunna
potäter, 4 tjog sill och 2 riksd. banco.

Vid sidan om denna "fasta" vård florerade tiggeri, vilket var illa
sett av befolkningen. I lag från 1642 "reglerades" det, så långt det
nu gick. För att få tigga skulle man ha "pass" utfärdat av präst,
biskop eller borgmästare. För att inte en och samma gård i en by
skulle få flera tiggjarbesök efter varandra fanns en "tiggarklubba",
som den hjälpsökande skulle placera vid den gård, som sist fått
besök. Slutligen skulle tiggaren ha "tiggjarbricka" med namnet på
den ort, där hans pass gällde. I ett stämmoprotokoll från 1786 be-
stämdes att brickorna skulle bäras fullt synliga utanpå kläderna.

En form av hjälpverksamhet, som knappast kan rubriceras som
fattigvård, var "att gå med stambok". Det innebar, att den som

drabbats av en förlust, t. ex. genom eldsvåda eller om ett boskapsdjur dog, hjälptes genom sammanskott. Detta var närmast en form av försäkring. En dagboksskrivare i Huskvarna har många anteckningar om utgifter av typen "till N. N. för en mestad gris".

För sjuka, orkeslösa och för föräldralösa minderåriga användes utvägen att ackordera ut dem mot ersättning. På en sockenstämma 1829 beslöts utlysa entreprenadauktion för två barn "mot billig avgift". Detta var ingen sällsynthet. Den som anlitade fattigvården fick givetvis finna sig i att hans egendom betraktades som det allmännas. Att bevaka socknens fördel i detta och andra avseenden ansågs som en av förtroendemännens förnämsta uppgift. Lagen om hemortsrätt gav anledning till ett livligt processande om vem som hade underhållsplikten i något fall. Såg man inte upp vid flyttningar, kunde socknen bli fast för ännu någon, som inte kunde försörja sig.

År 1862 överfördes fattigvården till den s. k. borgerliga kommunen och kom närmast under kommunalnämnden, sedermera under särskild fattigvårdsstyrelse, och slutligen avskaffades det diskriminerande ordet "fattig" i alla dess sammansättningar. Verksamheten kallas socialhjälp numera.

Det gamla åläggandet att bygga särskilt fattighus förverkligades genom att socknen 1875 köpte en flygelbyggnad på Stensholm och lät uppföra den på prästgårdens mark. Det var en envåningsbyggnad, som kunde rymma 8—10 personer. De bodde i de små rummen men hade köket gemensamt, där var och en fick sköta sin matlagning. År 1878 anställdes en sköterska. Ett nytt ålderdomshem uppfördes 1924. Man önskade en sådan anordning, att man slapp hysa gamla, sjuka, sinnessvaga och barn på samma ställe. Genom de nya författningarna om barnavård, och framför allt genom utbyggnaden av socialförsäkringen — sjukförsäkring, folkpensionering — har den här berörda kommunala angelägenheten alltmera blivit en fråga om vård i stället förut ha varit en fråga om försörjning. Utrymmet medger ej att följa utvecklingen av alla dessa nya välfärdsanordningar i Hakarp.

Under en lång tid efter de nya kommunallagarnas antagande var den kommunala rösträtten förbehållen dem, som betalade skatt och

fördelades efter "fyrek", d. v. s. en röst pr 10 kr beskattningsbar inkomst. De "rådande" i kommunala angelägenheter var alltså de besuttna eller högre inkomstagare. Det var "ståndspersonernas" mening som avgjorde, hur en fråga skulle lösas. I Hakarp kom också den framväxande industrin att kunna lägga flera tusentals röster i vågskålen och har då blivit helt utslagsgivande. Efter reformerna 1918—21 gäller allmän och lika kommunal rösträtt med obetydliga inskränkningar. Sedan dess har bestämmanderätten gått över från "ståndspersoner" till folkets flertal.

Folkrörelser i vår tid

Föreningsrörelsen ingår som en viktig beståndsdel i det nutida samhället, och de politiska föreningarna har sedan tidigt 1900-tal spelat en direkt roll i det kommunala utvecklingsarbetet. Av 1800-talets folkrörelser kom den religiösa föreningsrörelsen och nykterhetsrörelsen tidigare till våra bygder än den politiska och fackliga.

Nykterhetsrörelsen.

Enligt en gammal charter bildades en nykterhetsförening i Hakarp den 17 januari 1897 av Templar Orden, kallad T.O., 925 Svea, Internationell Orden. Medlemstalet var vid starten 12. Mottot var: Enighet ger styrka, för Gud och mänskligheten, avhållsamhet, internationellt förbud, ömsesidig hjälp.

År 1901 byggdes Templet Svea (nuvarande Filadelfia). Denna byggnad inköptes i Lekeryd av logen, vars medlemmar själva flyttade och byggde upp huset. År 1906 bildades en ungdomsavdelning, Ungdomens Tempel, kallad Sveas Framtid 143. Mottot var: Sanning och Renhet. Föreningarna var religiöst betonade. Rörelsen hade egen hornmusikkår, ett bibliotek, som senare överfördes till A.B.F. Omkring 1925 började andra sociala jämte ekonomiska intressen och problem att intränga i rörelsen och lokalerna upptogs alltmer av arbetarrörelsens organisationer. Fastigheten såldes 1925 till en nybildad Folketshus-förening. Sedan andra organisationer upptagit folknykterhet på sina program har de "renodlade" nykterhetsföreningarnas verksamhet fått mindre omfattning.

Templet 925 Svea med musikkår, framför lokalen år 1909.

Pingströrelsen.

Från föregående århundrade härleder sig de fria missionssamfund, som finns i Hakarp och de ha behandlats på annan plats. Under detta århundrade har yngre väckelser fått spridning även här. Pingströrelsen började sin verksamhet i Huskvarnatrakten omkring 1918. I Hakarp upptogs verksamhet 1925 i form av enskilda och offentliga möten. Ledare för den församlingsgrupp, som bildades och antog namnet Filadelfia, blev Victor Svensson. År 1939 efterträddes han av Allan Andersson och 1942 av Oscar Nilsson. Under alla år fram till 1960 bedrevs verksamheten i hemmen och i förhyrda lokaler. Ofta hyrdes Folkets Hus. I början av 1960 inköpte Filadelfiaförsamlingen denna lokal, som renoverades och tillbyggdes samt kunde invigas den 13 december 1960.

Arbetarrörelsen.

Den politiska föreningsrörelsen i Hakarp är beskriven i 1965 års Krönika varför vi här endast kommer att nämna något om fackföreningsrörelsens genombrott och historia.

Man brukar räkna år 1881 som den svenska arbetarrörelsens födelseår, och redan 1889 tycks socialistiska ideer förkunnats i våra trakter. Då besöktes bland annat Ebbes av Järn och Metallindustriarbetareförbundets ordförande K. J. Karlsson från Stockholm. På hans initiativ bildades en fackförening för hela södra vätterbygden där Ebbes arbetare var representerade i styrelsen med två man. Emellertid var man tydligen inte mogen för något så radikalt. Några månader efter starten hade medlemmarna börjat komma underfund med föreningens socialistiska karaktär, varför man lite till mans började dra sig ur spelet. Motiveringen är tidstypisk. I ett brev till förbundsordföranden förklarar styrelsemedlemmar i den nybildade fackföreningen sitt avståndstagande till organisationen på följande sätt: "de socialistiska tendenserna har gjort sig gällande därstädes och då får man blott obehag av att tillhöra en sådan förening, och detta gör att intresset inte blir så stort".

I likhet med så många andra av den tidiga arbetarrörelsens bildningar, avsomnade denna förening ganska snart.

Erik Eilerts skriver i sin bok "Hundra år i Huskvarna". "Industrialismens genombrott betydde för den enskilde arbetaren ett socialt

betryck, som han inte ensam kunde bemästra, och för att komma tillrätta med de otillfredsställande arbetsvillkoren tvingades arbetarna sluta sig samman i fackliga föreningar. Även till Huskvarna nådde omsider denna arbetarrörelse, inspirerad av kringresande agitatorer, och i ett brev till Hugo Tamm 9 juni 1890 relaterar Wilhelm Tamm ett sådant besök av en facklig agitator vid namn Rosberg. "Innan han började sade jag honom att, om han lovade att hålla sig till fackföreningsrörelsen, samt ej vara ovetting på myndigheter och enskilda personer, mig undantagandes, så skulle han få plats upplåten... Föredraget var ganska bra och framfördes mycket ledigt. Jag gjorde några smärre rättelser efteråt, påpekade att fackföreningarna i England, deras hemland, utvecklats på ett i allmänhet gott sätt och i huvudsak hållit sig fria från socialism, men här i Sverige däremot varit i allmänhet mer eller mindre socialistiska och medfört mycket strejkande, samt att avsikten med Rosbergs yttrande om bildande av en fackförening här säkerligen var att så småningom föra in socialismen. Detta medgav ock Rosberg. Mannen var dock hela tiden hövlig, ja rent av vänlig. Troligen var han van vid ovetting. Nästa gång vi få ett dylikt besök har jag tänkt, att vi skulle samlas i gamla skolan, börja med avsjungandet av Vår Gud är oss en väldig borg, varefter någon av arbetarna får göra bön, och talaren därpå taga till orda. Här tror jag det blir rättasättet, men det är nog ej användbart överallt. Ja, man får nog ej ofta en sådan personal som här. Gud ske tack för sådan ande, som är rådande här."

Arbetarna från Hakarp och Huskvarna organiserade sig först i Jönköpings metallarbetarfackförening, men vid ett sammanträde i april 1902 under ordförandeskap av cykelarbetaren Gustaf Blomberg bildades en avdelning av Svenska Järn- och Metallarbetareförbundet. Denna förening förde i början en tynande tillvaro, vilket väl närmast får tillskrivas de speciella förhållanden, som var rådande här. Wilhelm Thams välvilliga inställning till arbetarna förtog i början lusten till sammanslutningar, och när fabriksledningen 1903 som en motvikt mot de växande arbetarorganisationerna inträdde i Sveriges Verkstadsförening sökte Thams på alla sätt dämpa den senares stundom opåkallade stridsiver. Inför den hotande arbetskonflikten 1903 uppmanade han vidare arbetarna att till eget skydd ansluta sig till fackföreningen, vilket bland annat framgår av ett brev till

Hugo Tamm 28 maj 1903. Han skriver: "Då vid en eventuell lockout det måhända ej blir möjligt eller ens tillåtet att utestänga endast fackföreningsmedlemmar, d. v. s. sådana som understödja de strejkande, utan utestängningen kanske kommer att drabba även de arbetare, som stå utanför striden, kände jag mig pliktig uppmana eller rättare tillråda vederbörande att ingå i här redan befintliga organisationer för att på ett sådant sätt försäkra sig om understöd i händelse av tvist."

Den av Wilhelm Tham befarade arbetskonflikten bröt mycket riktigt ut samma sommar. Ännu ett citat ur Eric Eilerts bok, denna gång en dagboksanteckning av symaskinsjusterare Axel Karlsson, får belysa detta: "Klockan ett eftermiddag börjar lockout vid Husqvarna Wapenfabriks AB omfattande smedjan, maskinverkstaden, symaskinsverkstaden, cykelverkstaden samt snicken. Organiserade arbetare uppgående till ett antal av 173 blevo då lockoutade. Övriga fick fortsätta arbeta som vanligt. Den 28 juli på morgonen upphörde lockouten och hade då varat i tre veckor."

Brukspatrons farhåga att utestängningen skulle komma att utsträckas även till oorganiserade personer hade inte besannats. Mot denna bakgrund kan synas egendomligt att Tham först uppmanade arbetarna att gå in i fackföreningen och sedan lockoutade dem av samma anledning, men tydligen var då som nu den enskilde arbetsgivaren i mycket hög grad bunden av sin organisations, Sveriges Verkstadsförening, beslut.

Det var först 1916 arbetarna vid Ebbes Bruks gjuteri organiserade sig i Svenska Gjutareförbundet, och bildade egen fackförening den 16 mars detta år.

Gjutarna G. A. Bäckman, Marino Pettersson, Gustaf Klaar och Axel Malmros var initiativtagare, och samtliga gjutare — ett tjugotal — anslöt sig till avdelningen.

Svenska Metallindustriarb.förbundets avdelning 152 vid Stensholms fabrik bildades 1917, och till denna anslöt sig senare även arbetarna vid Ebbes verkstäder. Hur det gick till när densamma bildades framgår av följande protokollsavskrift.

Sv. Metalls avd. 152 Stensholm, år 1919.

Protokoll fört vid möte med Stensholms
Fabriksarbetare i Templet Sveas lokal
lördagen den 1 December 1917.

§ 1

Mötet öppnades av Kamrat Albin Pettersson som därpå omedelbart överlämnade ordet till redaktör S. G. Lorén från Huskvarna, som i ett timslångt föredrag redogjorde för fackföreningsrörelsens nytta och framgång i vårt land, vilket föredrag livligt senterades.

§ 2

På förfrågan om arbetarna vid Stensholms Fabrik ville bilda en fackförening svarades enhälligt ja, varpå till mötets ordförande valdes Kamrat Albin Pettersson, och till sekreterare Kamrat Josef Nyberg.

§ 3

Fyrtiofem (45) medlemmar ingingo genast i föreningen. Härefter företogs val av styrelse, revisorer och blevo följande valda. Till ordförande Kamrat Rudolf Ljunggren, till Kassör Kamrat Albin Erlandsson, till Sekreterare Kamrat Albin Frykholm, vice ordförande Kamrat Axel Klintin, samt vice sekreterare Kamrat Josef Nyberg. Till revisorer valdes Kamraterna David Frick, Hjalmar Höög och Karl Björk, till revisions suppleant Kamrat A. Rydberg, till uppbördsmän Kamraterna Axel Karlsson och Henning Johansson.

§ 4

Mötet beslutade att ansluta sig till förbundet fdin och med den 1 januari 1918, samt att avhålla 2 möten i månaden nämligen ;re-lagen efter avlöningen. Vidare bestämdes veckokontingenten till 60 öre.

§ 5

Som intet vidare förelåg till behandling avslutades mötet.

Justerat
Rudolf Ljunggren
ordförande

mötets sekreterare
Dato som ovan
Josef Nyberg

Såväl Gjutarnas avdelning 115 vid Ebbes, som Metalls avd. 152 i Stensholm kom att verka som självständiga fackföreningar i närmare ett halvsekel, för att 1963 uppgå i Metalls storavd. 115 i Huskvarna.

SLUTORD

"Här hava våra fäder bott ..." Tusentals år har gått sedan människorna här först bröt mark och slet ont i heden tid, offrade t gudarna och gudinnorna på Lundaberget, byggde den lilla träkyrkan, dit medeltidens fåtaliga "herrskep" och något talrikare allmoge vandrade till de många katolska helgerna, en samling som ett stycke in på nyare tid utökades med ett antal självmedvetna hantverkare från "staterna" och deras barn och kvinnfolk. I samma stora släkt-följe sluter de upp, ett myller av fattigfolk: torpare, dagakarlar, backstugusittare och hjon, av vilkas verk nu föga kan spåras. Borta är stugorna, och de små åkerlapparna ha längesedan vuxit igen. Borta är de stora boskaphjordarna, som drevs till bete uppe på de nästan kalhuggna urbergsåsarna. Borta är de små skvaltkvarnarna vid bäckarna, och även de stora "tullkvarnarna" vid ån ser man endast mindre rester av. De första industrianläggningarna - krut-kvarnar, pappersbruk och borrhverk ha alla skattat åt förgängelsen, och skäggiga, sotiga män, som där fullgjort sina långa dagsverken ha gått till vila för alltid.

En gång var Huskvarna en del av Hakarps socken. Efter år 1966, kommer Hakarp att utgöra en del av Huskvarna stad. Därmed är

cirkeln slutet och den gamla gemenskapen Hakarp—Huskvarna återupprättad. Men även i ett annat hänseende möts det mycket gamla och det nya. Hakarp var, då det först framträdde på hävdernas blad, en rent kyrklig socken, och det Hakarp som kommer att leva kvar blir också en kyrklig samfällighet — Hakarps pastorsförsamling.

Som det nu ser ut skall kommande tiders hakarpsbor möta en ljusare framtid än gångna generationer. Låt oss även hoppas, att något av de många skönhetsvärden som bygden är begåvad med, skall bevaras till kommande släktled.

”Här skola våra barn också en gång på våra stigar gå...”

ANVÄND LITTERATUR

- Ödeén Norra Smålands bebyggelsehistoria
Smål. gille Stockholm En bok om Småland
Bjurulf, Hjalmar Västra Småland
Bjurulf, Hjalmar Södra Vätterbygden
Ragnar Sandegren Vårt land under och efter istiden
Lindstam, Ragnar Huskvarna krönika
Huskvarna Hembygdsförening Vår hembygd, olika årgångar
Mäster Gudmunds gilles årsbok, olika årgångar
Meddelanden från Norra Smålands Hembygdsförening 1944
Af Ugglas, Samuel Huskvarna 1689 — 1867 — 1917
Göransson, Edward Huskvarna vapenfabrik 1689—1939
Mollstadius Jönköpings gevärsfaktori 1695—1720
Eilert, Eric Hundra år i Huskvarna
Hakarps hembygdsgård Hakarps krönika 1947—1965
Lindstam, Ragnar Hakarps kyrka 1694—1944
Sahlström, Georg Rumlaborg
Ström, T. Rogberga socken
Bjurulf Sandseryd
Eric Tuneld Geographi över Sverige Sthlm 1793
Rosenberg, C. M. Geografisk-Statistiskt Handlexikon över Sverige Sthlm 1882
Sten Carlsson m. fl. Den svenska historien
Gustavsson, Rune Fragment ur en sockens hävder
Bergfeldt m. fl. Jönköpings läns hushållningssällskap 150 år
Gadolin, Gunnar Anteckningar till en Hakarps bibliografi

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

över artiklar och smärre bidrag i Krönikans årgångar 1947—1965.

Föreningens årsberättelser och uppgifterna från folkbokföringen återfinnas alltid i början av varje årgång.

		Årg.	Sid.
<i>Andersson, John:</i>	Den kyrkliga förvaltningen 1949	1949	20
	Den kyrkliga förvaltningen 1950	1950	13
	Den kyrkliga förvaltningen 1951	1951	13
	Den kyrkliga förvaltningen 1952	1952	11
	Den kyrkliga förvaltningen 1953	1953	13
	Den kyrkliga förvaltningen 1954	1954	15
	Den kyrkliga förvaltningen 1955	1955	12
<i>Almqvist, P. A.:</i>	Anteckningar i Hakarps kyrkostämmas protokollsbok	1963	51
<i>Appelkvist, Herman:</i>	Nykterhetsnämnden	1947	20
<i>Arnér, Gottfrid:</i>	Kontrollantens avsyningsutlåtande	1948	16
<i>Bergström, Louise:</i>	Ebbes Bruk, ett stycke kulturhistoria	1950	28
<i>Björklund, Elsa:</i>	Carlfors Aktiebolag, Huskvarna	1947	33
	Det nya skedet	1948	23
<i>Bondesson, Bengt:</i>	Stiftelsen Bostadshus i Stensholm	1950	25
<i>Brunninge, Sture:</i>	Karl Isaksson, konstnären med härstam- ning från Hakarp	1963	33
<i>Carlbrant, Harald:</i>	Hakarps norra kristl. ungdomsförening	1947	24
<i>Carlsson, Gottfr.:</i>	Hakarps Arbetarekommun	1947	31
<i>Eckerberg, Aug.:</i>	"Ståckstraff" vid Hakarps kyrka (postumt)	1965	48
<i>Ekholm, Karl:</i>	Sv. gjutareförbundets avd. 115	1947	30
	Hakarps hälsovårdsnämnd	1947	18
<i>Eklöf, Gösta:</i>	Hakarpspojkar	1950	51
	Hakarps ungdomsstyrelse	1958	12
<i>Engblom, Arvid:</i>	Föreningen Barnens vänner	1947	25
<i>Engblom, Lars-Åke:</i>	De yngstas idrottsklubb	1957	27
	Idrottsföreningen Saab, Stensholm	1963	45
<i>Fagerlund, Martin:</i>	En hembygdsvärdare i norr	1947	37
	Resolution ang. prästlöner i Hakarp	1958	37
<i>Forsblad, Teodor:</i>	Ett barndomsminne	1952	38
<i>Forsström Axel:</i>	Två brev från Emanuel Linderholm	1952	45
	Hakarps sockens ortsnamn	1954	15
<i>Forsström, Ingrid:</i>	Gamla seder och bruk	1952	30
	Mat och dryck	1952	34
<i>Flensburg, Elsy:</i>	Diakoni i Hakarps församling	1956	9
<i>Fredberger, Ragnhild:</i>	Beskrivning över Hakarps fasta fornläm- ningar och lösfynd	1961	39
<i>Friberg, Elin:</i>	Hakarps prästgård vid sekelskiftet	1958	19